

REVIVAL OF THE SIXTIES

de jaren zestig in het debat en beleid over vrouwenemancipatie

ER IS EEN LAND WAAR VROUWEN WILLEN WONEN
(LIEDTEKST JOKE SMIT, ICOON VAN DE TWEDE FEMINISTISCHE GOLF IN NEDERLAND)

*ER IS EEN LAND WAAR VROUWEN WILLEN WONEN,
WAAR VROUW-ZIJN NIET BETEKENT: TWEEDERANGS EN BANG EN KLEIN
WAAR VROUWEN NIET OM MANNEN CONCURREREN
MAAR ZUSTERS EN GELIEFDEN KUNNEN ZIJN.
WAAR RIMPELS NIET DE EENZAAMHEID VOORSPELLEN,
MAAR PASPOORT ZIJN NAAR WIJSHEID, AANZIEN, 'S WERELDS RAADSVROUW ZIJN.
WAAR JONGE VROUWEN DUS EEN LEVEN VOORBEREIDEN
WAARIN ZIJ VEERTIG, ZESTIG, TACHTIG ZULLEN ZIJN.*

*ER IS EEN LAND WAAR VROUWEN WILLEN WONEN,
WAAR ONRECHT NIET ALS EEN NATUURGEGEVEN WORDT BESCHOUWD.
WAAR DIENSTBAARHEID NIET TOEVALT AAN ÉÉN SEKSE,
EN NIET VANZELF EEN MAN DE LEIDING HOUDT.
WAAR MOEDER NIET HETZELFDE IS ALS HUISVROUW,
WAAR STEEDS OPNIEUW WORDT NAGEGAAN WIE ZWAK ZIJN EN WIE STERK.
WAAR ALLEN ZORGEN VOOR WIE HULP BEHOEVEN,
EN 'T BROOD VERDIENEN MET MAAR VIJF UUR WERK.*

*ER IS EEN LAND WAAR MANNEN WILLEN WONEN.
WAAR JONGENS VAN DE PLICHT TOT FLINK EN STOER DOEN ZIJN BEVRIJD.
WAAR NIEMAND WINT TEN KOSTE VAN EEN ANDER,
EN MAN-ZIJN OOK BETEKENT: ZORGZAAMHEID.
WAAR ANGST EN ROUW NIET WEGGEMOFFELD WORDEN,
WAAR MANNEN ZONDER BAAN NIET DENKEN DAT ZE MINDER ZIJN.
WAAR VROUW EN MAN ELKAAR NIET HOEVEN HATEN,
MAAR EINDELIJK BONDGENOTEN KUNNEN ZIJN.*

*ER IS EEN LAND WAAR MENSEN WILLEN WONEN.
WAAR JONG ZIJN NIET BETEKENT DAT JE STEEDS WORDT GENEGEERD.
WAAR ZWAKKEN MET RESPECT BENADERD WORDEN,
EN VREEMDELINGEN NIET MEER GEKLEINEERD.
WAARIN GEWELD DOOR NIEMAND MEER GEDULD WORDT,
WAAR ALLEN KUNNEN TROOSTEN ALS EEN MENS TEN ONDER GAAT.
DAT IS HET LAND WAAR MENSEN WILLEN WONEN,
HET LAND WAAR DE SAAMHORIGHEID BESTAAT.*

Titel: Revival of the sixties: de jaren zestig in het debat en beleid over vrouwenemancipatie

Auteur: Jenny Falke
Adres: Groenekanseweg 11, 3737 AA, Groenekan
Telefoonnummer: 06-41212086
Studentnummer: 3065480
Email: J.Falke@students.uu.nl

Opleiding: Bestuurs- en Organisationswetenschap
Afstudeerrichting: Master Bestuur en Beleid
Instelling: Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisationswetenschap, Universiteit Utrecht

Begeleider: Thomas Schillemans
Tweede lezer: Wieger Bakker

Datum: augustus 2009

Samenvatting

“In de jaren zestig was sprake van een hoge mate van vrijheid voor mensen om hun seksualiteit op hun eigen manier te beleven. Die vrijheid gaat nu op een aantal punten verkeren in onvrijheid voor mensen, vooral bij jongeren en kwetsbare groepen onder hen.” (Thijssen, maart 2008).

In dit citaat verwijst Ronald Plasterk, de huidige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, naar ontwikkelingen die reeds veertig jaar geleden speelden. Plasterk gebruikt de jaren zestig om een onderwerp aan te kaarten en zijn mening over dit onderwerp kenbaar te maken: de vrijheid van de jaren zestig gaat nu verkeren in onvrijheid voor kwetsbare groepen mensen.

Dit onderzoek richt zich op het debat over vrouwenemancipatie. “De jaren zestig” als begrip worden dus ingezet in het publieke debat. Maar hoe? En bij welke onderwerpen van emancipatie? En heeft dit effect op het emancipatiebeleid van de overheid?

Dit onderzoek draait aldus om de volgende hoofdvraag:

Wat is de invloed van het publieke debat over vrouwenemancipatie en de jaren zestig op de inhoud en de vorm van het landelijke emancipatiebeleid in de periode 1999-2008?

In theorie kan het publieke debat op twee manieren invloed hebben op het beleid: direct en indirect. Directe invloed houdt in dat het beleid responsief is aan het debat en de thema's en ideeën hieruit (deels) overneemt. Hierbij gaat het om principes van democratie zoals geformuleerd door Habermas: het overheidsbeleid dient representatief te zijn voor het publieke debat. Indirecte invloed vindt plaats via retoriek: de beelden die geschetst worden in het publieke debat en de bewoordingen die gebruikt worden, zijn dan terug te vinden in het overheidsbeleid.

De invloed van het debat op het beleid is getracht te achterhalen door in het publieke debat te zoeken naar artikelen die de jaren zestig relateren aan vrouwenemancipatie. Er is gekeken welke onderwerpen aan bod komen in het debat over vrouwenemancipatie en de jaren zestig en hoe de jaren zestig worden ingezet als retorisch middel door de deelnemers. Vervolgens is het emancipatiebeleid van de overheid geanalyseerd op dezelfde punten: onderwerpen en retorische middelen. Uit de overeenkomsten en verschillen blijken de invloedsrelaties.

Uit de praktijk ontstaat een beeld dat haast tegenovergesteld is aan de theorie van Habermas: het beleid heeft eerder invloed op het debat dan andersom. Het debat lijkt de stokpaardjes van de verschillende kabinetten Balkenende over te nemen, zoals het gezin, normen en waarden, emancipatie en de seksualisering van de samenleving.

Wel vertoont het beleid mogelijk een verlate reactie op de negatieve portrettering van seksualiteit

en de jaren zestig en neemt het enigszins de negatieve sentimenten uit het debat over, al is het bewijs hiervoor onvoldoende. Voor de rest is de invloed van het publieke debat op het beleid gering. De negatieve manier waarop in het publiek debat de jaren zestig als retorisch middel gebruikt worden, komt niet terug in het overheidsbeleid. En hoewel de hoofdmoot van thema's hetzelfde is in het publieke debat en het beleid, komen twee onderwerpen uit het overheidsbeleid, veiligheid en internationaal emancipatiebeleid, helemaal niet terug in het publiek debat. Het publieke debat houdt zich vooral bezig met kritiek, waarbij het beleid zich vooral met streefcijfers en subsidies bezighoudt. Debat en beleid hebben dus belangrijke raakvlakken, maar kunnen ook twee geheel eigen werelden zijn. Dit roept vragen op over de democratische representativiteit van de overheid.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	7
Hoofdstuk 1: Inleiding.....	8
1.1 Inleiding.....	8
1.2 De empirie.....	13
1.3 Relevantie.....	13
1.4 Leeswijzer.....	14
Hoofdstuk 2: de context.....	16
2.1 De jaren zestig.....	16
2.2 De geschiedenis van de vrouwenemancipatie.....	20
2.3 Het emancipatiebeleid van de jaren zeventig tot en met de jaren negentig.....	23
2.3.1 Het specifieke emancipatiebeleid.....	23
2.3.2 Het emancipatie-perspectief in het reguliere beleid	25
2.4 Conclusie deelvraag een.....	26
Hoofdstuk 3: Publiek debat en beleid	27
3.1 Het publiek debat.....	27
3.2 Het verleden in het publiek debat.....	30
3.2.1 Het verleden in de maatschappij.....	30
3.2.2 Het verleden in het publiek debat: (de)politisering van het verleden.....	31
3.3 Conclusie deelvraag twee.....	33
3.4 De directe invloed van het publieke debat op het beleid	33
3.5 De indirecte invloed van het publieke debat op beleid: politieke retoriek.....	34
3.5.1 De geschiedenis van de retoriek.....	35
3.5.2 Retorische methoden.....	36
3.5.2.2 Pathos	37
3.5.2.3 Logos.....	40
3.6 Conclusie deelvraag drie.....	40
3.7 Conclusies.....	41
Hoofdstuk 4: Onderzoeksmethoden.....	43
4.1 De inhoudsanalyse.....	43
4.2 Conceptualisatie.....	44
4.2.1 Publiek debat wat betreft de vrouwenemancipatie.....	45
4.2.2 Posities.....	46
4.2.3 De jaren zestig.....	47
4.2.4 Het overheidsbeleid op het gebied van vrouwenemancipatie.....	48
4.3 Criteria zoeken onderzoeksmateriaal.....	48
4.4 Het waarnemingsinstrument.....	50
4.5 Reflectie op de onderzoeksmethode.....	51
Hoofdstuk 5: reconstructie van het publiek debat.....	52
5.1 Welke posities nemen deelnemers aan het publiek debat in wat betreft de vrouwenemancipatie?.....	52
5.1.1 Het bestaan van het debat.....	52
5.1.2 Posities.....	55
5.1.2.1 De jaren zestig.....	55
5.1.2.2 Het debat over vrouwenemancipatie.....	58
5.1.2.3 Opinies over vrouwenemancipatie.....	65
5.1.3 Conclusie deelvraag een.....	66

5.2 Hoe gebruiken de deelnemers aan het publiek debat de jaren zestig als retorisch middel om anderen te overtuigen van hun positie?	68
5.2.1 De retorische middelen.....	68
5.2.2 De verhalen.....	71
5.2.3 Het taalgebruik.....	74
5.2.4 Conclusie deelvraag twee.....	75
5.3 Conclusies: reconstructie van het publiek debat.....	76
Hoofdstuk 6: reconstructie van het emancipatiebeleid van de overheid.....	78
6.1 Welke posities neemt de overheid in in haar beleid op het gebied van vrouwenemancipatie?	78
6.1.1 Het beleid over vrouwenemancipatie.....	78
6.1.2 Conclusie deelvraag drie.....	83
6.2 Hoe gebruikt de overheid de jaren zestig als retorisch middel in haar emancipatiebeleid om haar positie te verantwoorden?.....	85
6.2.1 De retorische middelen.....	85
6.2.2 Conclusie deelvraag vier.....	88
6.3 Conclusies emancipatiebeleid van de overheid.....	89
Hoofdstuk 7: conclusies.....	90
7.1 Beantwoording van de hoofdvraag.....	90
7.2 Aanbevelingen.....	94
Bijlage A: interview Christel Kohlmann, 14-04-2009.....	96
Bijlage B: het codeerformulier.....	99
Bijlage C: empirische voorbeelden van de codes.....	103
Bijlage D: Aantal hits 1999.....	111
Bijlage E: onderzoeksresultaten codes vijf en zes.....	113
Bijlage F: clusters en thema's publiek debat.....	115
Bijlage E: opinie-artikel “vrouwenemancipatie is achterhaald”.....	117
Bijlage G: Literatuurlijst.....	119

Voorwoord

Vrouwenemancipatie is een onderwerp dat mij, als vrouw, aan het hart gaat. Ook ik erger me wel eens aan seksistische opmerkingen en ook ik pieker wel eens hoe ik “later” in hemelsnaam een carrière moet combineren met de zorg voor eventueel nageslacht, om maar wat voorbeelden te noemen. Als jonge, hoogopgeleide vrouw ben ik een overtuigd voorstander van “je eigen boontjes kunnen doppen”. Reden genoeg om de emancipatie van de vrouw als onderwerp van mijn scriptie te nemen.

De jaren zestig als onderwerp kwam min of meer toevallig op mijn pad door mijn stage bij het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks. Het bleek een interessant tijdperk en ik ben een hoop leuke feitjes te weten gekomen tijdens het schrijven van mijn scriptie. Tot ver in de jaren zestig was het in sommige delen van Nederland bijvoorbeeld heel gewoon dat een jong stel, voordat het ging trouwen, alle tanden lieten trekken en een kunstgebit als huwelijkscadeau kregen van de ouders. Ze wisten in die tijd nog niet zo veel van tandhygiene...

De combinatie van deze beide onderwerpen maakten het schrijven van deze scriptie tot een erg leuke, maar soms ook emotionele en frustrerende ervaring voor mij als persoon. Een artikel over genitale verminking bij vrouwen, waarin een Somalische man stelde dat hij zijn dochter wilde laten besnijden voordat ze naar de universiteit ging omdat ze anders “dingen met jongens ging doen”, deed mij persoonlijk ontbranden in woede. Maar als onderzoeker moet je objectief blijven.

Deze scriptie had niet tot stand kunnen komen zonder de hulp van een aantal personen, die ik hier graag wil bedanken. Ten eerste wil ik voor hun hulp en nuttige feedback mijn studie-begeleider Thomas Schillemans en mijn stage-begeleidster Noortje Thijssen bedanken. Ten tweede wil ik mijn tweede lezer Wieger Bakker bedanken voor zijn “kritische-buitenstaanders-blik”. Ten derde bedank ik graag mijn tutorgroep-genoten Sandra Jacobs, Wouter Jacobse en Lesley Post voor hun feedback en gedeelde ervaringen. Tot slot dank aan mijn familie, vriendje en vriendinnen voor hun feedback en steun tijdens de laatste loodjes.

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1 Inleiding

“In de jaren zestig was sprake van een hoge mate van vrijheid voor mensen om hun seksualiteit op hun eigen manier te beleven. Die vrijheid gaat nu op een aantal punten verkeren in onvrijheid voor mensen, vooral bij jongeren en kwetsbare groepen onder hen.” (Thijssen, maart 2008).

Dit citaat is afkomstig van minister Plasterk, de huidige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Het is een opvallend citaat: de minister relateert een ontwikkeling uit deze tijd aan een ontwikkeling van maar liefst veertig jaar geleden. Er is te zien dat hij de jaren zestig gebruikt om zijn verhaal kracht bij te zetten. Door het aanhalen van dit tijdperk, dat hij als symbool stelt voor grote seksuele vrijheid, positioneert hij zichzelf tegen verregaande seksualisering. De jaren zestig zijn een strategisch onderdeel van het verhaal van minister Plasterk waarmee hij anderen probeert te overtuigen van zijn gelijk.

Wat gebeurde er zoal in de jaren zestig? Het zijn de jaren van onder andere de jeugd en het generatieconflict, het verzet tegen het gezag, popmuziek, de Vietnamoorlog en de opkomst van de media (Righart, 2004, p.43-83). De waarden van burgers veranderden: individualisering, zelfontplooiing en emancipatie werden belangrijker, volgzzaamheid, materieel gewin en tradities verloren aan kracht (Thomassen e.a., 1983, p.26). Er was sprake van een culturele revolutie, of in ieder geval van een versnelling van de verandering van de cultuur (Righart, 2004, p.20-26).

Individualisering, zelfontplooiing en emancipatie zijn mooi klinkende woorden, maar blijkbaar kunnen ze ook te ver doorschieten, althans in de mening van bijvoorbeeld minister Plasterk. Ongetwijfeld zijn er ook mensen die een andere mening zijn toegedaan. Op deze manier kan een discussie ontstaan over de betekenis van de jaren zestig. De vraag is wat een dergelijke portrettering van de sixties betekent voor het publiek debat.

Maar niet alleen het publiek debat is van belang, maar ook het overheidsbeleid. Een uitgangspunt in dit onderzoek is dat de dominante visie(s) uit het publieke debat zijn reflectie vindt(en) in het beleid van de overheid. Een van de bekendste theorieën die dit standpunt onderschrijven is afkomstig van de filosoof Jürgen Habermas (Kunneman&Keulartz, 1985, p.36, 38). Volgens Habermas zou in een democratie de overheid responsief moeten zijn aan het volk en dus zou de mening van het volk terug moeten zijn te vinden in het beleid. Deze theorie zal nader besproken worden in hoofdstuk 3.

Het publiek debat kan op twee mogelijke manieren zijn reflectie vinden in het beleid. Allereerst kan het publiek debat bepalen welke onderwerpen als belangrijk worden gezien en waar beleid voor ontwikkeld dient te worden. Anders gezegd: het publiek debat bepaalt de beleidsagenda. Ten tweede kan het publiek debat bepalen hoe issues geïnterpreteerd worden door middel van politieke retoriek. Bepaalde visies en termen worden dominant. Deze kunnen ook terugkomen in het beleid om dit te verantwoorden en te legitimeren. De manier waarop de jaren zestig geportretteerd worden heeft daarmee niet alleen gevolgen voor het publiek debat, maar ook voor het beleid.

Ter voorbeeld: minister Plasterk zet door middel van een negatieve portrettering van (de gevolgen van) de jaren zestig het onderwerp “seksualisering van de samenleving” op de publieke agenda. Als hij nu beleid zou maken om de seksualisering van de samenleving tegen te gaan, zou hij dat kunnen verantwoorden door te stellen dat de seksualisering een gevolg is van de seksuele vrijheid van de jaren zestig.

Dit onderzoek richt zich op één specifiek thema, te weten vrouwenemancipatie. Er bleek reeds dat emancipatie een belangrijk thema was in de jaren zestig. Daarnaast vonden in de jaren zestig belangrijke gebeurtenissen plaats met grote invloed op de vrouwenemancipatie, zoals de komst van de anticonceptiepil en de bijstandswet, die het voor vrouwen mogelijk maakte om te scheiden (Righart, 2004, p.108). Ook in het huidige publieke debat is vrouwenemancipatie een hot issue. Zo stond onlangs op de voorpagina van de Volkskrant dat topvrouwen snel afhaken bij de ING, omdat de cultuur te kil zou zijn en zij onvoldoende steun zouden ontvangen (Van Uffelen, 25-06-2009). In België riep een anonieme Vlaamse vrouwenbeweging op tot “bh-loze vrijdag”, omdat de bh een seksobject zou zijn (Trouw, 25-06-2009). Bovendien wil het huidige kabinet Balkenende IV de emancipatie weer meer bevorderen omdat deze zou stagneren, al blijkt dit nog een flinke klus (Trouw, 18-02-2009). Ondanks deze pogingen oordeelde het VN-mensenrechtencomité namelijk dat het aandeel van vrouwen op de arbeidsmarkt nog steeds te laag is in Nederland (Van Keken, 01-08-2009).

Het feit dat minister Plasterk verwijst naar de jaren zestig suggereert dat in het publiek debat gerefereerd wordt aan dit decennium, maar hoe vaak en waarover precies? Hoe ziet het publieke debat over de jaren zestig en emancipatie er in de praktijk uit? En in hoeverre is de overheid daadwerkelijk responsief aan het debat? Welke posities uit het publiek debat neemt de overheid over in haar beleid, welke blijven buiten beschouwing en hoe gebruikt de overheid zelf de jaren zestig om haar positie te verantwoorden? Met andere woorden: wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen het publiek debat en het overheidsbeleid op gebied van zowel inhoud als retoriek? En wat is daarmee de rol van de jaren zestig in het hedendaags debat en beleid?

Om tot een antwoord te komen op deze vragen, is de volgende hoofdvraag geformuleerd voor dit onderzoek:

Wat is de invloed van het publieke debat over vrouwenemancipatie en de jaren zestig op de inhoud en de vorm van het landelijke emancipatiebeleid in de periode 1999-2008?

Het onderzoek wordt afgebakend naar de periode 1999-2008. Door het onderzoek over een langere periode uit te voeren, worden ook veranderingen in het debat en de gevolgen hiervan voor het beleid zichtbaar. Een extra argument waarom het interessant is om te kijken tussen 1999 en 2008 is dat er drie zeer verschillende kabinetten het beleid bepaalden: Paars (tot 2002), Centrum rechts (tot 2006) en Christelijk 'links' (tot heden). Anderzijds maakt deze afbakening het onderzoek behapbaar binnen de tijd die staat voor deze scriptie, en tien jaar is een mooi afgeronde periode.

Gezien het feit dat dit onderzoek om vrouwenemancipatie en de jaren zestig gaat, is het belangrijk om iets over deze onderwerpen te weten. Daarom wordt de eerste theoretische deelvraag als volgt geformuleerd: "Hoe heeft de vrouwenemancipatie zich ontwikkeld?"

Daarnaast betekent een onderzoek over de jaren zestig dat het belangrijk is om te kijken hoe het verleden invloed kan hebben op het publieke debat en het beleid. In dit onderzoek wordt ervan uitgegaan dat het verleden, in dit geval de jaren zestig, als middel van politieke retoriek in het publiek debat gebruikt wordt. Het verleden kan invloed hebben doordat deelnemers aan het debat de jaren zestig gebruiken om hun ideeën kracht bij te zetten en anderen te overtuigen van hun gelijk (Brändström, Bynander, 't Hart, 2004, p.192). Dit gebeurt voornamelijk – maar niet exclusief – in tijden van crises (p.205). Het verleden is geen objectief begrip. Brändström, Bynander en 't Hart maken onderscheid tussen verleden, herinneringen en historie (p.193). Verleden is alles wat voor het moment van een crisis gebeurd is. Herinneringen zijn persoonlijke visies op dit verleden. Historie tot slot is de dominante maatschappelijk geaccepteerde visie op het verleden. Historie en herinneringen kunnen dus verschillen en kunnen bovendien in de loop van de tijd veranderen.

Deelnemers aan het publiek debat kunnen zowel herinneringen als historie opportunistisch gebruiken, bijvoorbeeld door sterk het leer-effect te benadrukken ("In het verleden is X gebeurd en daar moeten we nu van leren") of door het verleden als een soort gevangenis te gebruiken ("Gezien het verleden is dit de enige mogelijke en juiste maatregel"). Als anderen overtuigd raken van de historische analogie van de deelnemers, kan dit de dominante opvatting worden in het publiek debat en kan dit zijn weerslag vinden in het overheidsbeleid. Beleid staat dus niet op zichzelf, maar is gebonden aan de historie en de herinneringen van politieke actoren.

Echter, zodra het niet om een crisis gaat maar om de dagelijkse gang van zaken, lijkt het verleden snel te zijn vergeten (Pollitt, 2008, H.1). Pollitt geeft hiervoor twee redenen: ten eerste wordt er door ons huidige geloof in rationaliteit vanuit gegaan dat iedereen altijd, ongeacht plaats en tijd, dezelfde rationele beslissingen neemt. Aandacht voor het verleden is dan irrelevant. Ten

tweede prediken de managementtheorieën die tegenwoordig in zwang zijn een sterk geloof in de toekomst. Het verleden is slechts ballast dat verandering tegenhoudt.

Het is onduidelijk hoe het verleden precies invloed heeft op het debat en -met name- het beleid. De theorieën die er zijn, draaien voornamelijk om crises. Daarom is het belangrijk om beter te weten hoe het publieke debat precies werkt. Om het gebrek aan theorie enigszins aan te vullen, wordt in dit onderzoek gekeken naar de invloed van een tijdperk op het reguliere debat. Dit leidt tot de tweede theoretische deelvraag: “Wat is publiek debat en hoe speelt het verleden hierin een rol?”

Als duidelijk is wat het publiek debat inhoudt en hoe het verleden hierin een rol speelt, is het belangrijk om te weten hoe dit het beleid kan beïnvloeden. Daarom is de derde theoretische deelvraag als volgt geformuleerd: “Op welke manier heeft het publiek debat in theorie invloed op beleid?”

Naast het feit dat het beleid de onderwerpen uit het debat over kan nemen, is een mogelijk antwoord op deze vraag dat de juiste retoriek een probleem op een bepaalde wijze kan definiëren (Krebs&Jackson, 2007, p.38). Politieke retoriek houdt in de methode van overtuigend publiekelijk spreken (Montanye, 2005, p.326). Dit moet breed opgevat worden: alle mogelijke “speech acts” vallen hieronder, dus niet alleen publiekelijk spreken, maar bijvoorbeeld ook teksten (Krebs&Jackson, 2007, p.36). Mogelijke methoden van politieke retoriek zijn bijvoorbeeld metaforen, het presenteren van een alles omvattend verhaal en het manipuleren van feiten (Montanye, 2005, p.327, 333). Vaak wordt ook veel drama en grootsheid gebruikt om de aandacht van het publiek vast te houden (McWhorter, 2008, p.7)

Mensen die hun metaforen en verhalen op kunnen leggen aan de cultuur, bepalen wat als de absolute en objectieve waarheid wordt gezien (Montanye, 2005, p.333). Overigens gaat het hierbij niet altijd om het letterlijk overtuigen van mensen. Krebs en Jackson spreken van “rhetoric coercion” (Krebs&Jackson, 2007, p.42-48). Dit houdt in dat je niet je tegenstander probeert te overtuigen van je standpunten, maar dat je een issue zo frameert dat je tegenstanders geen sociaal houdbare repliek kunnen formuleren door middel van eigen retoriek. Oftewel: jouw manier van framen van een issue wordt zo dominant dat de tegenpartij het issue niet meer op een eigen manier kan framen die geaccepteerd wordt door het publiek.

Om door te gaan op het citaat van minister Plasterk: hij gebruikt dus de jaren zestig als retorisch middel door een bepaald beeld te schetsen (grote seksuele vrijheid) om zo een issue te framen (seksualisering van de samenleving doordat deze grote seksuele vrijheid is doorgesloten).

Het hele spel van politieke retoriek en strategische representatie is dus een middel om te zorgen dat het publiek jouw visie van een issue accepteert. Dit onderzoek gaat uit van de jaren zestig als retorisch middel.

Hieronder staan de theoretische onderzoeksvragen nog een keer op een rij:

1. Hoe heeft de vrouwenemancipatie zich ontwikkeld?
2. Wat is publiek debat en hoe speelt het verleden daarin een rol?
3. Op welke manier heeft het publiek debat in theorie invloed op beleid?

Er is dus een publiek debat waarbinnen gerefereerd wordt aan de jaren zestig. In dit onderzoek wordt dit debat toegespitst op vrouwenemancipatie en op de periode 1999-2008. In een ideale democratie is het beleid responsief aan het debat. Dit kan op twee manieren: het beleid neemt de onderwerpen uit het debat -deels- over en/of het beleid neemt de retoriek uit het debat -deels- over. Concreet betekent dit voor dit onderzoek dat het emancipatiebeleid dezelfde thema's van de jaren zestig en onderwerpen van vrouwenemancipatie zou moeten vertonen en dezelfde retoriek zou moeten gebruiken als het debat. Hieronder volgt een korte uiteenzetting hoe dit in de praktijk onderzocht zal worden.

1.2 De empirie

In het empirische gedeelte van het onderzoek zal nader onderzocht worden hoe het publiek debat en het overheidsbeleid er in de praktijk uit zien: welke onderwerpen komen aan bod, is men hier positief of negatief over en hoe worden de jaren zestig hierin gebruikt als retorisch middel? De precieze empirische deelvragen zullen aan het eind van hoofdstuk 3 worden geformuleerd.

Het publieke debat wordt sinds de opkomst van de massamedia steeds meer gevoerd via deze media (Bardoel, 2005, p.119). Het politieke en culturele speelveld is verschoven naar de media, voornamelijk de televisie. Informatievoorziening, beeldvorming, maatschappelijke communicatie en het publiek debat vinden steeds meer plaats via media-fora. Daarom is het logisch om een medium als onderzoeks-locus te nemen. Voor een representatie van het publiek debat gebruik gemaakt van twee opinietijdschriften, te weten De Groene Amsterdammer en de Elsevier. Er wordt gebruik gemaakt van opiniebladen en niet van bijvoorbeeld televisie omdat tijdschriften uit vastgelegde stukken tekst bestaan. Dit is gemakkelijker systematisch te onderzoeken dan bijvoorbeeld televisiefragmenten, waarbij je zelf moet uitvinden wat door wie gezegd wordt en wanneer. Beide tijdschriften zijn van verschillende pluimage, De Groene Amsterdammer kan als "links" gekarakteriseerd worden en de Elsevier als "rechts." Hierdoor vermindert hopelijk ook het risico op een eenzijdig perspectief.

Het overheidsbeleid wordt beperkt tot de meerjarennota's vrouwenemancipatie in de periode 1999-2008 en de jaarlijkse beleidsbrieven over emancipatie van de verschillende kabinetten.

Uit het publiek debat zullen de belangrijkste thema's op het gebied van de jaren zestig en

vrouwenemancipatie worden gedestilleerd. Ook zal gekeken worden hoe hierin “de jaren zestig” als methode van politieke retoriek gebruikt wordt. Daarna zal gekeken worden in hoeverre het overheidsbeleid overeenkomt met het publieke debat: komen dezelfde thema's aan bod en wordt er op eenzelfde wijze gesproken over de jaren zestig? Door de verschillen en overeenkomsten te bekijken tussen het publieke debat en het beleid, zullen de beïnvloedingsrelaties blijken. Ook zal hierbij gekeken worden naar de ontwikkelingen door de periode 1999-2008 heen.

1.3 Relevantie

Dit onderzoek is *maatschappelijk relevant* omdat het tracht te illustreren in hoeverre de overheid daadwerkelijk responsief is aan het publieke debat. Weliswaar gaat het om slechts één onderwerp van debat, de vrouwenemancipatie, maar het biedt toch een glimp van hoe het gesteld is met de Nederlandse democratie. Dit onderzoek biedt inzicht in hoe het publiek debat en het beleid eruit zien en werken. Als dit duidelijk is, blijft er één vraag over: wat klopt er in de praktijk van het ideale democratische plaatje?

Daarnaast toont dit onderzoek een aspect van de doorwerking van het verleden in de huidige maatschappij. Wat weten wij nu nog van de jaren zestig, hoe zijn die nu nog belangrijk? Waar denken wij aan bij het begrip “de jaren zestig”? Wat is nog de relevantie van een voorbij tijdperk in de jaren 1999-2008?

Dit onderzoek is *wetenschappelijk relevant* omdat het, simpel gezegd, de vraag beantwoordt: “In hoeverre heeft Habermas gelijk?”. Bovendien worden theorieën over strategische positionering gerelateerd aan theorieën over het doorwerken van het verleden in de hedendaagse maatschappij en over invloed van het publiek debat op het overheidsbeleid. Hiermee worden theorieën uit verschillende disciplines samengebond tot een nieuwe theorie over het verleden als methode voor politieke retoriek in het publiek debat en het beleid. Tot slot is dit onderzoek een aanvulling op de huidige theorieën over de invloed van het verleden op het hedendaagse beleid. De huidige theorieën focussen zich vaak op crises. Bovendien wordt het verleden in de dagelijkse gang van zaken vergeten onder druk van managementtheorieën met een sterk geloof in de toekomst en rationaliteit. Dit onderzoek is in dit opzicht een aanvulling, ten eerste omdat het niet kijkt naar crises maar naar de invloed van een tijdperk en ten tweede omdat het kijkt naar het reguliere overheidsbeleid op het gebied van vrouwenemancipatie.

1.4 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 en 3 zullen de theoretische vragen beantwoord worden. Hoofdstuk 2 vormt met een schets van de ontwikkeling van de vrouwenemancipatie en de jaren zestig de achtergrond van dit onderzoek. Hoofdstuk 3 gaat dieper in op theorieën over het publiek debat, de rol van het verleden in de huidige maatschappij en politieke retoriek. Hier zal onder andere de theorie van Habermas gepresenteerd worden, maar ook andere visies op de invloed van het debat op het beleid komen aan bod. In hoofdstuk 4 zal uiteengezet worden hoe de empirische deelvragen, die logisch voort zullen vloeien uit hoofdstuk 3, onderzocht zullen worden. Hoofdstuk 5 behandelt de onderzoeksresultaten wat betreft het publiek debat en in hoofdstuk 6 die wat betreft het overheidsbeleid. Hier zal blijken of de overheid in de praktijk daadwerkelijk responsief is aan het publiek debat op het gebied van vrouwenemancipatie. Hoofdstuk 7 tot slot presenteert de conclusies en een reflectie op de betekenis van dit onderzoek met bijbehorende aanbevelingen.

Hoofdstuk 2: de context

In dit hoofdstuk zal een schets gegeven worden van de context van dit onderzoek, om aan te geven tegen welke achtergrond het onderzoek plaatsvindt. Tegelijkertijd wordt hiermee getracht de eerste theoretische deelvraag te beantwoorden, te weten: “Hoe heeft de vrouwenemancipatie zich ontwikkeld?” Eerst volgt een schets van de belangrijkste gebeurtenissen in de jaren zestig. Dit zal resulteren in een samenvatting van deelthema's van dit decennium, die later in het empirisch onderzoek weer gebruikt zal worden. Daarna zullen de geschiedenis van de vrouwenemancipatie en het overheidsbeleid op dit gebied omschreven worden. Dit leidt wederom tot een schematisch overzicht van de belangrijkste deelthema's.

2.1 De jaren zestig

Deze paragraaf over de jaren zestig pretendeert niet volledig of “de waarheid” te zijn: zoals reeds gesteld in hoofdstuk 1 kan de visie op historie verschillen per persoon. Deze visie kan bovendien in de loop van de tijd veranderen. Toch is het belangrijk om iets te zeggen over de jaren zestig, want dan wordt duidelijk tegen welke achtergrond het publiek debat gevoerd wordt.

Vanwege deze achtergrond draait het ook voornamelijk om thema's die geassocieerd worden met de jaren zestig en niet om een chronologische vertelling die loopt van 1960 tot 1970. Het fenomeen “de jaren zestig” is niet precies in dit decennium te vatten. Righart bijvoorbeeld stelt dat de roots van de sixties al in de jaren vijftig liggen (Righart, 2004, p.26). Wolin praat vooral over de gewelddadige sixties in Amerika en dateert het tijdperk daarom van 1964 tot 1974 (p.163). En twee fenomenen die typisch met de jaren zestig worden geïdentificeerd, namelijk harddrugsgebruik en seksuele promiscuïteit, kwamen eigenlijk pas echt op in de jaren zeventig en tachtig (p.162). Er is dan ook geen overeenstemming over wat de jaren zestig inhouden en wat hun invloed op de hedendaagse maatschappij is. Zo stelt ex-minister Johan Remkes, geboren in 1951, in een interview met de Elsevier dat “*de jaren zestig achteloos aan mij voorbij zijn gegaan*” (H. Camps, 05-07-2003). Blijkbaar droeg niet iedere jongere in die tijd broeken met wijde pijpen onder het genot van een jointje.

Ook de wetenschap is het er niet over eens welke thema's uit de jaren zestig het belangrijkste zijn. Righart stelt bijvoorbeeld expliciet dat hij zich richt op de babyboom, de popmuziek en de jeugdcultuur, de oorlog in Vietnam en de invloed van de media (Righart, 2004, p.36). Kennedy's boek is meer doorspekt van de rol van de Nederlandse elite in de jaren zestig (Kennedy, 1997). Zijn stelling is dat de Nederlandse elite de veranderingen in de jaren zestig mogelijk gemaakt hebben door haar open en progressieve houding. Bij het lezen van deze paragraaf is het dus

belangrijk om te beseffen dat een geschiedkundige schets altijd enigszins arbitrair is. Hieronder volgt een omschrijving van een aantal belangrijke gebeurtenissen en thema's uit de jaren zestig.

“De jaren zestig” als maatschappelijke verandering hebben in meerdere landen over de hele wereld plaatsgevonden, met ontwikkelingen die een grensoverschrijdend karakter hadden, maar de beleving en ontwikkelingen verschilden ook per land (Righart, 2004, p.14). Zo vonden in het jaar 1968 over heel de wereld opstanden plaats, bijvoorbeeld in Japan, Frankrijk, Tsjechië en Mexico (p.9). In Nederland echter bleef het in dit jaar betrekkelijk rustig (p.10). In ons land hadden reeds in 1966 rellen plaatsgevonden in Amsterdam (Kennedy, 1995, p. 12), met een rookbom op de koninklijke koets tijdens het huwelijk van kroonprinses Beatrix met Claus von Ambtsberg, die de provo's internationale roem verschaften (Righart, 2004, p.10). In de zomer van 1969 werd nog het Maagdenhuis, het centrum van de Amsterdamse gemeentelijke universiteit, bezet door studenten (Righart, 2004, p.10). Maar verdere grote acties bleven uit. Nederland heeft ook nooit een radicale gewelddadige verzetsbeweging gekend, zoals bijvoorbeeld de RAF in Duitsland en de Rode Brigade in Italië (Kennedy, 1995, p.12). Maar, zo stelt Righart, door de invloed van de media leken de jaren zestig toch een wereldwijde revolutie, bijvoorbeeld door montage- en versnellingstechnieken waardoor het beeld ontstond dat ontwikkelingen haast gelijktijdig plaatsvonden en elkaar veroorzaakten (Righart, 2004, p.80-81). Sowieso gingen de media een snelle ontwikkeling door, bijvoorbeeld door de opkomst van tv, radio en 45-toerengrammofoonplaat (p.37, 48). Door de opkomst van de media raakte de popmuziek over de hele wereld verspreid, waardoor iedereen kon luisteren naar “jaren zestig liedjes”, wat wederom de suggestie wekte van een wereldwijde revolutie.

De jaren zestig leken in Nederland vooral een culturele revolutie, met meer gelijkheid, democratie, openheid over seksualiteit en verzet tegen het gezag voor iedereen (Righart, 2004, p. 17, 18). Ons land is in dat opzicht ook veel veranderd: van een land dat in de jaren vijftig bekend stond in het buitenland als ouderwets en traditioneel werd Nederland in de jaren zestig gezien als “het land waar alles kon” (Kennedy, 1995, p. 10 – 11).

Een belangrijke culturele ontwikkeling in Nederland was de secularisatie en -daarmee- de ontzuiling (Kennedy, 1995, p.88, 97, 98). De zuilen waren deels gebaseerd op religie. Toen het belang van religie af begon te nemen, nam ook de kracht van de zuilen af. Er ontstond meer samenwerking tussen de verschillende christelijke kerken en ook binnen de kerken ontstond het gevoel dat men zich meer “naar de wereld” moest richten (p.90-94). Jonge professionals in organisaties wilden geen godsdienstige bindingen meer, waardoor vaak conflicten ontstonden met de oudere generatie (p. 101).

Door het afnemen van het belang van religie nam ook het belang van de christelijke zeden af (p.102). Zo werd in 1970 het ambtscelibaat voor priesters afgeschaft (p.106) De christelijke zedelijkheid maakte plaats voor meer solidariteit en medemenselijkheid (p.103). Ook werd de

wetgeving wat betreft pornografie, abortus en softdrugs versoepeld, al gebruikte in 1970 nog maar 2 procent van de Nederlandse bevolking drugs (p.173-177).

Met de secularisatie, meer eenheid onder het volk en de gerichtheid op zelfontplooiing kwam ook de vrouwenemancipatie op gang. Midden jaren vijftig werd aan getrouwde vrouwen het bezit van eigendom en wettelijke rechten volledig toegekend (p.106). Ook werden vrouwelijke ambtenaren die gingen trouwen niet langer ontslagen. Werkgevers, die een tekort aan werknemers voorzagen, protesteerden ook tegen de restricties aan vrouwen. In de jaren zestig zette deze ontwikkeling zich voort en zo midden jaren zestig werd zelfs gedacht dat de emancipatie voltooid was: man en vrouw hadden inmiddels gelijke rechten (p.108). Dit was echter slechts schijn: in 1967 startte Joke Kool-Smit de tweede feministische golf in Nederland met de publicatie van haar essay "Het onbehagen bij de vrouw" (p.108). Kern van het essay was dat vrouwen formeel weliswaar gelijke rechten hadden als mannen, maar dat de praktijk weerbarstig bleek te zijn (p.109). Over de ontwikkeling van de vrouwenemancipatie volgt later meer.

Righart stelt dat de jaren zestig meer een culturele dan een politieke revolutie waren, omdat er uiteindelijk geen kabinet gevallen is door de jaren zestig (Righart, 2004, p.16). Toch waren er wel een aantal politiek gerelateerde ontwikkelingen en gebeurtenissen in de jaren zestig, waarvan de bekendste waarschijnlijk de oorlog in Vietnam en de protesten hiertegen (p. 67). De demonstraties tegen de Vietnamoorlog waren in West-Europa echter meer een legitimering voor de strijd om culturele en persoonlijke bevrijding, aangezien geen enkel West-Europees land meedeed aan de oorlog. In de VS neigden de jaren zestig, met de Vietnamoorlog maar ook bijvoorbeeld de emancipatiestrijd van afro-amerikanen, meer naar een gepolitiseerde revolutie (p.189-190). Andere politieke ontwikkelingen waren dekolonisatie (In 1962 verloor Nederland haar laatste kolonie, Nieuw-Guinea) (Kennedy, 1995, p.50) en verzet tegen gezag, met (pogingen tot) democratische en bestuurlijke vernieuwingen tot gevolg (p. 148). Zo werd de politie-organisatie vernieuwd zodat zij een vriendelijker en minder autoritair imago kreeg (p.164). Binnen de politie-opleiding kwam bijvoorbeeld meer aandacht voor sociologie en psychologie: het ging om het begrijpen van mensen en hun sociale omgeving.

Door de grote groei van het aantal studenten sinds de Tweede Wereldoorlog ontstonden ook onder studenten protesten tegen het gezag, bijvoorbeeld de privileges van welgestelde studenten en hoogleraren (p.168). In 1969 werden hogescholen en universiteiten door het hele land bezet door studenten, met als bekendste voorbeeld de bezetting van het Maagdenhuis in mei 1969, al werden de opstanden nooit zo gewelddadig als in andere landen, zoals de studentenopstand in mei 1968 in Frankrijk (p.169-170). In 1970 werd de Wet Universitaire Bestuurshervorming (WUB) aangenomen, die regelde dat voortaan studenten, niet-academische en academische staf passend vertegenwoordigd zouden zijn in universitaire raden (p.171). Tot slot ontsnapte ook het politieke bestel zelf niet aan de roep op vernieuwing, met de relatief grote zetelwinst van de nieuwe politieke partij D'66 in 1966, het samengaan van de drie grootste confessionele partijen in een nieuwe

partij, het CDA, en het ontstaan van “Nieuw Links” als enkele meest tekenende gebeurtenissen (p. 180, 184, 196). In de jaren zestig kwamen ook een hoop gastarbeiders naar Nederland vanwege het grote tekort aan arbeiders, veelal uit het Middenlandse Zeegebied (Kennedy, 1995, p.208-209). Ter vergelijking: in 1968 bestond 1,4 procent van de bevolking uit immigranten, in 1980 al uit 3,4 procent.

Hier de belangrijkste thema's van de jaren zestig op een rij:

Thema's jaren zestig

Cultureel-maatschappelijk	Politiek-maatschappelijk
Ontwikkeling media en popmuziek	Verzet tegen het gezag, rellen in Amsterdam
Gelijkheid	Democratische en bestuurlijke vernieuwing
Lossere zeden en openheid over seksualiteit	Vietnam-oorlog
Secularisatie	Dekolonisatie
Ontzuiling	Onderwijsvernieuwing
Zelfontplooiing	Gastarbeiders
Emancipatie	Versoepeling wetgeving

2.2 De geschiedenis van de vrouwenemancipatie

De geschiedenis van de vrouwenemancipatie is onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis van het feminisme. Meestal wordt deze geschiedenis ingedeeld in drie golven: De Eerste, Tweede en Derde Feministische Golf (Bussemaker, 1992, p.655). Ten tijde van de Franse revolutie manifesteerden vrouwen zich al voor het eerst als groep in strijd om gelijke rechten (CPN, 1979, p.9), maar de Eerste Feministische Golf wordt vaak gedateerd vanaf de Seneca Falls Conventie in 1848 tot het verkrijgen van het kiesrecht rond 1920 (het precieze jaartal verschilt per land) (Gilley, 2005, p.188). Op 8 maart 1911 werd voor het eerst de Internationale Vrouwendag gevierd in verschillende landen (CPN, 1979, p.2). De eerste viering in Nederland vond plaats in 1912. Het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw draaiden vooral om de strijd voor het vrouwenkiesrecht (CPN, 1979, p.28-29). Met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog kwam de internationale vrouwenbeweging meer in het teken van het gevecht voor vrede te staan.

In Nederland werd in 1883 de strijd om het kiesrecht in gang gezet door Aletta Jacobs (CPN, 1979, p.28-29). In deze tijd werden vrouwen nog als handelingsonbekwaam gezien. Het kiesrecht was voorbehouden aan de mannelijke bourgeoisie. Door het verlenen van kiesrecht zou de vrouw haar plichten als moeder verwaarlozen, zo was de stelling. In 1887 werd in de grondwet in het artikel over kiesrecht het woord 'mannelijk' opgenomen, nadat Aletta Jacobs eerder had

geprobeerd zich in het kiesregister in te schrijven: “Kiezers zijn mannelijke Nederlanders die...”. Pas in 1917 werd dit woord geschrapt, waardoor algemeen kiesrecht verkregen werd. Maar nog mochten vrouwen niet stemmen, waardoor de situatie ontstond dat vrouwen wel verkozen konden worden maar niet zelf konden stemmen. Pas in 1919 werd door de “Wet Jacobs” aan vrouwen het actieve kiesrecht toegekend.

Hoewel in de jaren vijftig vrouwen een aantal rechten kregen en een aantal wetten werden afgeschaft, zoals de handelingsonbekwaamheid van getrouwde vrouwen, bleef tot in de jaren vijftig en zestig het dominante beeld dat man en vrouw aanvullende rollen hadden. De vrouw was in eerste plaats moeder (Bussemaker, 1992, p.657). In de jaren zestig en zeventig werd de welvaartsstaat opgebouwd en grotendeels voltooid, maar deze welvaartsstaat was gebaseerd op de christelijke visies op het gezin en seksuele relaties. Zoals in paragraaf 2.1 al gesteld nam in de jaren zestig het belang van religie af en kwamen sociale bewegingen op, zoals dus ook de vrouwenbeweging (p.658). Hiermee ontstond de Tweede Feministische Golf in de jaren zestig en zeventig (Gilley, 2005, p.188). Deze vrouwenbeweging eiste dat de vrouw voortaan als individu werd gezien en niet meer als echtgenote en/of moeder (Bussemaker, 1992, p.659). De leus van de Tweede Feministische Golf was dan ook “the personal is political”, waarmee zij het beeld van de mannelijke, publieke sfeer tegenover de vrouwelijke privésfeer probeerde te doorbreken (Mack-Canty, 2004, p.155). In mindere mate werd ook aandacht besteed aan de tegenstelling “nature-nurture”, oftewel, wat was de vrouwelijke natuur en wat was de vrouw opgelegd door de maatschappij? Omstreeks 1960 werden wel veel vrouwen opgeroepen te gaan werken, zo groot was het tekort aan arbeidskrachten toen (CPN, 1979, p. 40-41). Dit had echter ook te maken met het feit dat vrouwen goedkope arbeidskrachten waren: gelijke beloning bestond toen nog niet, en de strijd om gelijke rechten woedde tot ver in de jaren zeventig voort. In 1979 was het zelfs nog mogelijk voor een man om zijn vrouw te dwingen tot seks: verkrachting binnen het huwelijk werd niet als strafbaar gezien (CPN, 1979, p.30-31).

Met de crisis van de welvaartsstaat in de jaren tachtig kreeg het feminisme de kritiek te individualistisch te zijn. De economische crisis werd aangegrepen om de vrouw weer thuis te krijgen: in het onderwijs bijvoorbeeld werden vrouwen als eerste ontslagen (CPN, 1979, p.20-21).

In deze tijd beleefde het feminisme dan ook een terugval en ontstond het idee van “postfeminisme”, het feminisme zou te ver doorgeschoten zijn en de emancipatie voltooid, of het feminisme zou vrouwen alleen maar als slachtoffers afbeelden (Gilley, 2005), p.188). Vrouwen die het wel eens waren met het feministische gedachtegoed, durfden zichzelf niet meer als feministe te benoemen, uit angst voor de stigmatisering tot een bh-verbrandende harige mannenhater.

Tegelijkertijd ontstond het idee dat het feminisme niet ver genoeg was gegaan: het bestond uit blanke vrouwen uit de hogere klasse en had geen oog voor de verschillen tussen vrouwen onderling, bijvoorbeeld vrouwen met een andere huidskleur of lesbiennes. Het feminisme was er niet in geslaagd om een stroming te worden die representatief was voor *alle* vrouwen. Het besef

ontstond dat er niet “een universele vrouw” bestaat (Mack-Canty, 2004, p.158) .Op deze manier ontstond de Derde Feministische Golf eind jaren tachtig/begin jaren negentig, waarin meer aandacht was voor het individu en de nadruk lag op “fun” en verschil (Gilley, 2005, p.188). Deze Golf laat het gelijkheidsideaal los, het streven naar gelijkheid tussen man en vrouw bevestigt alleen maar de ondergeschiktheid van de vrouw, zo stellen Derde Golf feministen (Mack-Canty, 2004, p.155).Er bestaat niet zoiets als “het feminisme” of “een goede feministe” (Gilley, 2005, p.189). Je bent geen slechte feministe als je houdt van breien: je kiest om dat te doen omdat je het leuk vindt en niet omdat het een typische vrouwenactiviteit is (p.190). Ook seksualiteit is niet langer een mannendomein, vrouwen moeten geactiveerd en geleerd worden om gebruik te maken van hun eigen seksualiteit: *“The question is not whether young women are going to have sex, for this is far beyond any parental or societal control. The question is rather, what do young women need to make sex a dynamic, affirming, safe and pleasurable part of our lives?”* (p.190). Uiteindelijk gaat het om de macht om keuzes te maken, ongeacht wat deze keuze is (p.189).

Mack-Canty onderscheidt verschillende “feminismen” binnen de Derde Feministische Golf, namelijk generationeel/jongerenfeminisme, postkoloniaal feminisme en ecofeminisme (Nog een andere stroming is queer theory, maar hier gaat Mack-Canty verder niet op in. Hierover later meer.) (Mack-Canty, 2004, p.156). Jongerenfeminisme kijkt naar de interactie tussen de ervaringen uit het leven van jonge vrouwen uit verschillende sociale groepen met het feminisme. Postkoloniaal feminisme richt zich op de voortdurende negatieve effecten van ons koloniaal verleden op het leven van vrouwen. Belangrijk aandachtspunt is de negatieve gevolgen van een wereldwijde economie voor vrouwen en kinderen in de Derde Wereld (p.165). Ecofeminisme tot slot verbindt internationaal militarisme, seksisme, racisme, klasse-onderscheid en milieuvervuiling en kijkt hoe door milieuvervuiling andere mensen en vrouwen specifiek onderdrukt worden (p.157). Door deze verschillende stromingen evolueert het feminisme waarmee de verklarende kracht wordt vergroot en kan het feminisme omgaan met complexe moderne issues als multiculturaliteit, globalisering, de terugval in de vrouwenbeweging (het zogenaamde postfeminisme), de culturele seksualisering van vrouwen en milieuvervuiling (p.159).

Dan het begrip queer theory. Queer theory streeft er naar om de normatieve vanzelfsprekendheid van heteroseksualiteit te doorbreken (R.C. Hoogland, 2007, p.110-112). Het ondermijnt en overstijgt vaste sekse- en seksuele identiteiten (p.110). Dit gebeurt door vragen te stellen als: *“Wat maakt een man tot man en een vrouw tot vrouw? Hoe kunnen (sommige) vrouwen mannelijk zijn en sommige mannen vrouwelijk als sekse een 'natuurlijk' gegeven is?”* (R.C. Hoogland, 2007, p.111) “Man”, “vrouw”, “hetero” en “homo”, het zijn geen vastomlijnde begrippen volgens de queer theory.

Kort samengevat heeft de vrouwenbeweging zich dus ontwikkeld van de strijd om het kiesrecht, naar de strijd om gelijke rechten, naar de strijd om deze gelijke rechten ook in de praktijk te bewerkstelligen, naar de strijd om aandacht voor individuele verschillen en ontwikkelingen van de moderne samenleving.

2.3 Het emancipatiebeleid van de jaren zeventig tot en met de jaren negentig

Naast de vrouwenbeweging is ook het emancipatiebeleid van de overheid van belang voor de vrouwenemancipatie. Hierbij moet een onderscheid gemaakt worden tussen specifiek emancipatiebeleid, zoals de emancipatienota's, en het integreren van emancipatie-aspecten in het reguliere beleid (Kohlmann, 14-04-2009, bijlage A). Door de tijd heen zijn er op beide terreinen verschillende ontwikkelingen geweest.

2.3.1 Het specifieke emancipatiebeleid

Het specifieke emancipatiebeleid is vastgelegd in meerjarennota's en beleidsbrieven (Klink, 2000, H.3). De eerste Nederlandse Emancipatienota verscheen in 1977, als reactie op het uitroepen van 1976 tot het Jaar van de Vrouw door de VN (Kohlmann, 14-04-2009, bijlage A). Deze eerste nota, getiteld *Emancipatie, proces van verandering en groei*, had als doel het doorbreken van gevestigde rolpatronen (Klink, 2000, H.3).

In de volgende meerjarennota uit 1985, *Beleidsplan Emancipatie*, verschoof de nadruk van "mentaliteitsverandering" naar "structurele machtsongelijkheid tussen mannen en vrouwen". In 1992 verscheen *Beleidsprogramma Emancipatie*, dat drie speerpunten had: de vergroting van deelname van vrouwen aan politieke en maatschappelijke besluitvorming; de herverdeling van onbetaalde arbeid en de vergroting van de zorgverantwoordelijkheid van mannen; doorbreking van "mannelijke" en "vrouwelijke" beeldvorming.

Een belangrijk begrip uit de jaren negentig is "gender-mainstreaming", wat inhield dat het vrouwelijk perspectief automatisch geïntegreerd zou moeten worden in al het beleid, zodat een analyse gemaakt kon worden van de effecten van het beleid op mannen en vrouwen. Dit werd onder andere vastgelegd in het slotdocument *Platform for Action* van de VN-vrouwenconferentie in Beijing in 1995. Nederland heeft dit document ook ondertekend.

Later in de jaren negentig werd het idee van beïnvloeding van de beeldvorming en mainstreaming weer losgelaten. Ook het thema "ongezien onderscheid naar sekse", wat inhoudt dat in beleid vaak nog impliciet wordt uitgegaan van het oude kostwinnersmodel, had een korte

opleving in de jaren negentig, maar werd later ook weer losgelaten. De kritiek die op het emancipatiebeleid komt is dan ook dat het beleid in de loop van de tijd verengd is tot arbeidsmarktbeleid voor vrouwen. Bovendien is het weinig concreet: termen en instrumenten die in de ene beleidsbrief genoemd worden, komen een jaar later in de volgende beleidsbrief niet meer voor.

De onderwerpen in de meerjarennota's zijn door de jaren heen ongeveer hetzelfde gebleven (Kohlmann, 14-04-2009, bijlage A). De belangrijkste thema's zijn arbeid en zorg (waaronder weer een aantal onderwerpen vallen als verlof, kinderopvang, deeltijd werken, glazen plafond, economische zelfstandigheid en ongelijke beloning); abortus (dit komt af en toe aan bod); onderwijs (alleen juffen voor de klas, vrouwen die een technische studie doen); ontwikkelingsbeleid; macht (al wordt dit vaak plichtmatig genoemd). Met de komst van Plasterk in het kabinet Balkenende IV in 2007 is een nieuw thema geïntroduceerd, namelijk de seksualisering van de samenleving. Tegelijkertijd is een ander thema geschrappt, namelijk de zorgverantwoordelijkheid van mannen. Dit wordt door het kabinet Balkenende IV gezien als "teveel achter de voordeur".

Ondanks dat de thema's vaak hetzelfde blijven, verschuiven de nadruk en de maatschappijvisie die de verschillende kabinetten aan de dag leggen door de decennia heen. In de jaren zeventig en tachtig werd nog geloofd dat de maatschappij maakbaar was en rolpatronen doorbroken konden worden. Later werd dit idee losgelaten en richtten de kabinetten zich meer op het scheppen van randvoorwaarden, waarna burgers hun eigen keuzes kunnen maken. De nadruk is verschoven van rolpatronen (jaren '70), naar beeldvorming (jaren '80), naar mainstreaming (jaren '90), naar seksualisering van de samenleving nu.

Ondanks deze verschuivingen geldt de doelstelling van de emancipatienota *Beleidsplan Emancipatie* uit 1985 tot op heden nog steeds als voornaamste doel van het emancipatiebeleid. Deze doelstelling is als volgt geformuleerd:

"Het bevorderen van de ontwikkeling van de huidige maatschappij, waarin het sekseverschil nog in zo'n grote mate is geïnstitutionaliseerd naar een pluriforme maatschappij waarin ieder ongeacht sekse of burgerlijke staat de mogelijkheid heeft een zelfstandig bestaan te verwerven en waarin mannen en vrouwen gelijke rechten, kansen en vrijheden en verantwoordelijkheden kunnen realiseren." (Klink, 2000, H.3) (Sociale zaken en werkgelegenheid, 1985, p.12).

2.3.2 Het emancipatie-perspectief in het reguliere beleid

Het integreren van een emancipatie-perspectief in het reguliere beleid is vaak getracht te bereiken door het instellen van commissies en door interdepartementale coördinatie (Klink, 2000, H.3). Van 1974 tot 1981 was er de Emancipatiecommissie (EK), die het kabinet adviseerde over

de inrichting, opbouw en inhoud van het emancipatiebeleid. Deze rol werd later overgenomen door de Emancipatieraad (ER), al werd de adviesfunctie beperkt tot belangrijke voornemens van het kabinet die aanzienlijke gevolgen zouden kunnen hebben voor de posities van mannen en vrouwen. Verder bestaan er de Interdepartementale Coördinatiecommissie Emancipatiebeleid (ICE) en Directie Coördinatie Emancipatiebeleid (DCE). In de jaren tachtig waren er bovendien speciale emancipatie-ambtenaren, al werd deze functie in de jaren negentig weer afgeschaft (Kohlmann, 14-04-2009, bijlage A). De hierboven besproken meerjarennota's dienden als algemeen kader voor het emancipatiebeleid van de departementen (Klink, 2000, H.3). Na de opheffing van de ER in 1997 is van 1998 tot 2000 een Tijdelijke Expertisecommissie Emancipatie in het Nieuwe Adviesstelsel (TENECA) ingesteld om het gat te vullen dat de Raad achterliet. In 1995 verscheen de nota *Emancipatie in uitvoering*, die het interdepartementale beleid evalueerde. In 1999 volgde *Actieplan Emancipatietaakstellingen Departementen*. Beide rapporten concludeerden dat de departementen hun emancipatiebeleid niet goed georganiseerd hadden: er was te weinig aandacht voor emancipatie, doelstellingen waren te vaag en het emancipatiebeleid dát er was, was meer achterstandsbeleid dan dat het gericht was op het integreren van een vrouwelijke visie. Het integreren van een emancipatieperspectief in het reguliere beleid is dus een lastig en moeizaam proces waarbij nog veel verborgen discriminatie optreedt (Kohlmann, 14-04-2009, bijlage A). Zo zijn veel belastingregels gebaseerd op het traditionele kostwinnersmodel en wordt er op basisscholen meestal vanuit gegaan dat kinderen tussen de middag thuis eten (een systeem dat gebaseerd is op de veronderstelling dat moeder de vrouw thuis is om de kinderen op te vangen). In dit opzicht is er nog een lange weg te gaan.

Hierboven zijn een heel aantal deelonderwerpen van vrouwenemancipatie geschetst, zowel ontwikkelingen in de emancipatie als op het gebied van overheidsbeleid. Hieronder staan de belangrijkste deelonderwerpen en begrippen samengevat op een rij:

Thema's vrouwenemancipatie

1e Feministische Golf (kiesrecht)	Abortus
2e Feministische Golf (the personal is political)	Onderwijs
3e Feministische Golf (fun, verschil, seksualiteit)	Ontwikkelingsbeleid
Postfeminisme	Macht
Arbeid en zorg: verlof	Seksualisering samenleving
Arbeid en zorg: kinderopvang	Zorgverantwoordelijkheid mannen
Arbeid en zorg: deeltijd werken	Beeldvorming
Arbeid en zorg: glazen plafond	Ongezien onderscheid
Arbeid en zorg: economische zelfstandigheid	Rolpatronen/kostwinnersmodel
Arbeid en zorg: ongelijke beloning	

2.4 Conclusie deelvraag een

De vrouwenemancipatie heeft zich dus ontwikkeld van een feministische strijdbeweging om gelijke rechten naar een strijd om het voorkomen en verhelpen van de laatste restjes ongezien onderscheid en het omvatten van ieder individu, ongeacht sekse, leeftijd, huidskleur of wat voor demografisch kenmerk dan ook. Eenzelfde soort patroon is terug te zien in het emancipatiebeleid van de overheid, dat verschoven is van het bereiken van gelijke rechten en het doorbreken van rolpatronen naar het bieden van keuzevrijheid aan alle burgers.

Hoofdstuk 3: Publiek debat en beleid

De hoofdvraag van dit onderzoek draait kort gezegd om de vraag hoe het publieke debat het beleid beïnvloedt. Uiteraard zal dit onderzocht worden in de empirie, maar ook vanuit de theorie valt al het nodige te zeggen over deze vraag. Dit hoofdstuk gaat in op de belangrijkste theorieën die de basis vormen voor dit onderzoek en de overgebleven twee theoretische deelvragen. Omdat niet een wetenschappelijke discipline *het* antwoord heeft op de hoofdvraag, zal ten rade worden gegaan bij meerdere disciplines.

De eerste twee paragrafen dienen om de tweede theoretische deelvraag te beantwoorden, te weten:

“Wat is publiek debat en hoe speelt het verleden daarin een rol?”

Aangezien dit onderzoek voor een deel draait om het publieke debat, is het belangrijk om te weten wat dit begrip inhoudt. Hier gaat de eerste paragraaf op in. Daarna zal in paragraaf twee omschreven worden hoe het verleden doorwerkt in de maatschappij en het publiek debat. Dit om te achterhalen wat de mogelijke invloed is van de jaren zestig in het debat over vrouwenemancipatie. In deze paragrafen zal geput worden uit theorieën uit de bestuurskunde, historie en sociologie.

Vervolgens wordt getracht de derde theoretische deelvraag te beantwoorden in paragraaf drie en vier. Deze derde deelvraag was als volgt geformuleerd:

“Op welke manier heeft het publieke debat in theorie invloed op het beleid?”

Deze paragrafen omschrijven lessen uit de bestuurskunde en de retorica. In hoofdstuk 1 is reeds gesteld dat het publiek debat theoretisch op twee manieren invloed kan hebben op het beleid: direct, als het beleid de dominante opvattingen uit het debat overneemt, en indirect, als het beleid het taalgebruik en typering van een probleem uit het debat overneemt. In paragraaf drie zal gekeken worden hoe het publieke debat direct invloed uitoefent op het beleid. De vierde paragraaf gaat uit van de meer indirecte invloed: strategische representatie door middel van politieke retoriek.

De laatste paragraaf is een conclusie. Tot slot zullen de empirische deelvragen geformuleerd worden, die logisch voortvloeien uit dit hoofdstuk.

3.1 Het publiek debat

Een van de belangrijkste grondleggers van theorieën over het publiek debat is Jürgen Habermas. Zijn theorie kan hier dan ook niet buiten beschouwing blijven. Habermas gaat uit van het begrip “*öffentlichkeit*”: een openbare, voor iedereen toegankelijke publieke sfeer (Gestrinch, 2006, p. 414-

417). In deze publieke sfeer wordt een rationeel publiek debat gevoerd door deelnemers met als doel het bereiken van overeenstemming, zonder dat zij bang hoeven te zijn voor censuur en/of politieke en sociale machten (Gestrinch, 2006, p. 414-417). Voorwaarden voor een dergelijke rationele democratie zijn rede, waarheid, moraal en gerechtigheid.

Habermas zag de bourgeois publieke sfeer uit de 18e eeuw als voorbeeld van het ideale publieke debat (Webster, 2002, H.7). De bourgeoisie raakte economisch zelfstandig, waardoor meer geletterdheid ontstond met kritische debatten in koffiehuisen, salons, tijdschriften, theater, et cetera. Door de opkomst van het kapitalisme werden er ook andere eisen gesteld aan de staat: de bourgeoisie wilde ook een stem in het beleid om dit af te kunnen stemmen op de vrije markt. Het ideale publieke debat wordt uiteindelijk gevoerd in een leefwereld bestaande uit toerekeningsvatbare personen die elkaar als gelijkwaardig beschouwen, waar argumentatie en discussie hoogtij vieren, zonder enige invloed van bijvoorbeeld staat of economie (Kunneman&Keulartz, 1985, p.36, 38). De informatie uit dit debat wordt vervolgens doorgespeeld naar een breder publiek en de staat, zodat deze kan volgen met haar beleid.

De vraag is echter in hoeverre deze theorie bruikbaar is voor dit onderzoek. Er valt het nodige aan te merken op de theorie van Habermas, zowel op zijn ideaal van de bourgeois publieke sfeer als op zijn rationaliteit. De bourgeois publieke sfeer was helemaal niet zo toegankelijk als Habermas doet voorkomen: vrouwen bijvoorbeeld werden niet toegelaten tot dit publiek domein (Gestrinch, 2006, p.414). En hoewel Habermas tegen inmenging van de staat is, was het zo dat in de 18e eeuwse bourgeoisie maatschappij de staat en de publieke sfeer elkaar ondersteunden (p.418-419). De staat maakte mogelijk dat een publiek debat gehouden kon worden en nam punten van hervormingen weer mee in haar beleid. Bovendien maakte de staat het opzetten van massamedia en een groot postnetwerk mogelijk, waardoor "de gewone mens" ook kon lezen over politiek (p.419-421). Dit maakte juist het ontstaan van een brede publieke sfeer mogelijk. Luhmann heeft als kritiekpunt op Habermas dat hij de indruk wekt dat er een algemene publieke sfeer bestaat (p.428). Volgens Luhmann ontstaan er subsystemen met ieder hun eigen discours, bijvoorbeeld economie, politiek, religie et cetera. Het is echter maar de vraag in hoeverre dit geldt voor vrouwenemancipatie. Dit omdat emancipatie niet op zichzelf staat, maar juist gekoppeld kan worden aan allerlei andere onderwerpen: economie, politiek, immigratie et cetera. Daarom wordt hier wel uitgegaan van een algemene publieke sfeer.

Habermas' rationele benadering lijkt vooral een onhaalbaar ideaalplaatje dat mensen voorstelt als emotioneloze wezens. Stone bijvoorbeeld stelt dat het een onmogelijke droom is om de politiek te rationaliseren (Stone, 2002, p.7-11). Het is eigen aan de politiek om een gevecht over belangen te zijn: "*Policy making, in turn, is a constant struggle over the criteria for classification, the boundaries of categories, and the definition of ideals that guide the way people behave*" (Stone, 2002, p.11). Mensen zijn lid van verschillende groepen waarmee ze emotionele verbonden hebben. De gewoonten en tradities van deze groepen en de loyaliteit van de leden aan deze groepen bepaalt

voor een belangrijk deel de voorkeuren van burgers. Kort gezegd: iemand wordt altijd beïnvloed door anderen.

Vrijheid van invloeden, machtsverhoudingen en tradities om een rationeel debat te voeren, zoals Habermas het idealiter voorstelt, is dus onmogelijk. Dit onderzoek gaat uit van politieke retoriek als middel om de eigen ideeën in het overheidsbeleid te manoeuvreren. Politieke retoriek is een middel van beïnvloeding van het publiek waarbij bovendien niet geschuwd wordt om op de emoties te spelen. Bovendien dient dit middel de politieke strijd om belangen. Deze strijd gaat om pogingen om het belang van de eigen groep dominant te maken, kortom, om macht te krijgen. In het ideale publiek domein volgens Habermas zou taalgebruik ook geen rol spelen. In dit onderzoek is taalgebruik juist een van de belangrijkste methoden van beïnvloeding.

Daarnaast speelt ook de staat een belangrijke rol in de publieke sfeer, omdat het hele publieke debat dient om het beleid van de *overheid* te beïnvloeden. Mogelijk heeft het beleid van de overheid zelfs invloed op het debat. De staat is dus sowieso op de achtergrond aanwezig.

Wat wel overeind blijft, is Habermas' idee dat mensen met elkaar in debat gaan op allerlei plaatsen over allerlei onderwerpen om zo tot overeenstemming te komen, al gaat dit niet alleen om de bourgeoisie, maar ook om het gewone volk, zeker sinds de komst van de massamedia. De strijd om de macht vindt ook plaats met behulp van woorden en ideeën en niet met geweld. In deze ideeën komt Habermas' theorie wel overeen met Stone (Stone, 2002, p.21 en p.34). Uiteindelijk wordt beleid gevormd doordat een meerderheid overeenstemming bereikt over welke ideeën de juiste zijn. Dit kan alleen wanneer mensen openstaan voor publiek debat en bereid zijn om dit debat te voeren met anderen die zo hun eigen ideeën hebben.

Binnen dit publiek debat kan het verleden ook een onderwerp van discussie zijn en daarmee een mogelijkheid tot beïnvloeding van anderen. Hier wordt in de volgende paragraaf op ingegaan.

3.2 Het verleden in het publiek debat

3.2.1 Het verleden in de maatschappij

Om de invloed van het verleden op het publiek debat te begrijpen, moet men weten hoe het maatschappelijk sociale geheugen werkt. Het geheugen is niet een zodanig individuele aangelegenheid als het lijkt (Halbwachs, 1991, p.7-15). Mensen zijn lid van verschillende groepen van verschillende grootten, en herinneringen worden gevormd binnen deze groepen, in relatie tot de andere groepsleden. Men kan een individuele kijk hebben op een gebeurtenis, maar men herinnert zich deze gebeurtenis door relaties met anderen, bijvoorbeeld doordat men de gebeurtenis samen met anderen heeft beleefd of anderen heeft verteld over de gebeurtenis. Dit

betekent ook dat de herinnering verdwijnt als de connectie met de groep verdwijnt. Ons beeld van het verleden kan dus veranderen door lidmaatschappen van nieuwe groepen (p.26).

Het sociale geheugen is iets anders dan de geschiedenis (Halbwachs, 1991, p.29-31). De geschiedenis is de geschreven versie van het geheugen die bovendien eenvoudige, blijvende verdelingen aanbrengt. Meestal wordt de officiële geschiedschrijving gevormd door het standpunt van de dominante groep in de maatschappij in te nemen. Het sociale geheugen echter is verbonden aan verschillende groepen en is in beweging. Groepen kunnen samensmelten of juist los van elkaar raken, waardoor ook de verschillende sociale geheugens samensmelten of losraken (p.45). De geschiedenis wordt ook pas geschreven zodra de betreffende periode, maatschappij of de persoon al zo ver in het verleden liggen, dat levende getuigen schaars zijn geworden (p.29). *“Zolang de eigen nationale, politieke of religieuze dynamiek van het tijdperk niet zijn beloop heeft gehad, blijven de generaties eraan vast zitten”* (Halbwachs, 1991, p.31). Dit sluit aan op het onderscheid tussen verleden, historie en memorie dat in hoofdstuk 1 reeds gemaakt werd. Het sociale geheugen is een continuïteit, maar zodra de groep die het geheugen bezit, uit elkaar valt of verdwijnt, is er sprake van een discontinuïteit en verandert het sociale geheugen in geschiedenis (p.34). Naast de geschreven geschiedenis is er dus een levende geschiedenis, het sociale geheugen, dat continue aan ons doorgegeven wordt (p.22).

Halbwachs deelt het verleden in in twee elementen: dat wat we ons gemakkelijk kunnen herinneren en dat wat we ons moeilijk kunnen herinneren (Halbwachs, 1991, p.14). Het eerste element is een soort publiek domein, want het is vertrouwd en gemakkelijk toegankelijk voor iedereen. Dit komt doordat de maatschappij herkenningspunten aanbrengt om het collectieve verleden te herinneren, bijvoorbeeld gedenktekens of herdenkingsrituelen (p.17). Mensen gebruiken ook bepaalde fysieke plaatsen om herinneringen te situeren en op te roepen (p.61). Dat wat moeilijker te herinneren is, is vaak een meer persoonlijke herinnering. Omdat dit in een kleine groep heeft plaatsgevonden, wordt je minder snel herinnerd aan deze sociale relaties dan iets dat maatschappelijk gespeeld heeft en regelmatig herdacht wordt. Dit publiek domein vormt een collectief kader waarbinnen mensen hun herinneringen kunnen situeren (p.20).

Het debat over de jaren zestig is dus niet zozeer een debat over de geschiedenis als wel over het sociale geheugen, aangezien de babyboom-generatie nog in leven is en er dus nog genoeg levende getuigen zijn. Blijkbaar hebben de sixties nog niet hun beloop gehad en dit blijkt ook wel uit het feit dat er nog regelmatig aan deze periode gerefereerd wordt. “De jaren zestig” als fenomeen zijn een nationale (en zelfs internationale) gebeurtenis en vormen als zodanig een publiek domein dat voor iedereen -of in ieder geval voor velen- vertrouwd en toegankelijk is. Het debat is ook een poging om de sociale geheugens van verschillende sociale groepen te situeren in een collectief kader en een strijd om de dominante posities in de geschiedschrijving.

Halbwachs geeft een goede indruk van hoe het verleden door kan werken in de maatschappij door het concept van het sociale geheugen en het onderscheid met de officiële geschiedenis. Hij

gaat echter niet in op een mogelijk strategisch gebruik van het sociale geheugen en in hoeverre hetzij het sociale geheugen, hetzij de officiële geschiedenis terugkomt in overheidsbeleid. Daarom komen we nu aan bij de politieke kant van het verleden en haar rol in het publieke debat.

3.2.2 Het verleden in het publiek debat: (de)politisering van het verleden

“Wat we ons wel en niet wensen te herinneren, hoe we die herinneringen beoordelen, en welke consequenties we eraan verbinden voor de omgang met het verleden zijn voor ieder mens netelige kwesties. In de bestuurlijke praktijk zijn dergelijke kwesties echter nauw verbonden met belangen en claims van uiteenlopende groepen. Zeker als het een vermeend heroïsch of pijnlijk verleden betreft, kunnen die belangen op scherp komen te staan en kan de passie waarmee zij elkaars herinneringen betwisten hoog oplopen”

(T Hart, 2001, p.38).

In bovenstaande citaat spreekt Paul 't Hart van de politieke dynamiek van herinneren en vergeten (T Hart, 2001, p.38). In hoofdstuk 1 werd reeds gesteld dat politici het verleden actief kunnen gebruiken in het publiek debat om hun ideeën kracht bij te zetten en anderen te overtuigen van hun gelijk. T Hart spreekt in zijn boek continue van bestuurders, wat hij breed opvat als *“alle politieke en ambtelijke leiders van overheids- en nonprofitsorganisaties”* (p.14).

Het verleden kan een zeer krachtig middel zijn om het beeld van een onderwerp te bepalen. Sinds het Watergate-schandaal in de VS in 1972 bijvoorbeeld roept het bestempelen van een affaire tot een “-gate” allerlei negatieve associaties op, niet alleen in de VS zelf maar ook daarbuiten (T Hart, 2001, p.29). Bovendien verwordt de geschiedschrijving sinds de opkomst van de media steeds meer tot een reeks van beelden, het zogenaamde “flashbulb memory” (p.24).

Maar het verleden is weerbarstig; zo af en toe wordt het vergeten, zo af en toe steekt het zomaar de kop op bij incidenten (T Hart, 2001, p.13). Bestuurders kunnen hier proberen invloed op uit te oefenen door het verleden te politiseren of depolitiseren (p.43). Van politisering van het verleden is sprake wanneer bepaalde delen van het verleden hoog op de politieke agenda komen te staan (p.62). Hierbij maakt het niet uit of dit verleden positief of negatief beoordeeld wordt. Bij depolitisering proberen bestuurders het verleden juist weg te moffelen. Vaak wordt het verleden aangehaald om te verstrooien, emotioneren of juist te verhullen (p.23). Een recent voorbeeld van een incident waarbij het verleden opspeelt is het feit dat bekend werd dat GroenLinks-politicus Wijnand Duyvendak in 1985 als milieu-activist ingebroken had bij het ministerie van Economische Zaken om plannen voor een nieuwe kerncentrale buit te maken (NRC, 08-08-08).

Door selectieve herinnering trachten bestuurders het beeld van een issue te bepalen (T Hart, 2001, p.15). Dit houdt in dat bestuurders gunstige delen van het verleden aanhalen en ongunstige delen weglaten. Maar zij zijn niet de enige die proberen beelden te creëren. Zij moeten

voortdurend de strijd aangaan met andere partijen, bestuurders die bijvoorbeeld het verleden proberen te verhullen, krijgen te maken met partijen die dit verleden juist zoveel mogelijk onder de aandacht proberen te brengen (p.41). Vaak zijn dat de slachtoffers van dit verleden. Uiteindelijk draait het allemaal om de vraag wie de baas is over de collectieve herinnering, oftewel de geschiedschrijving (p.23).

Het boek van 'T Hart legt wel de link met het strategische gebruik van het verleden in het publiek debat, maar dit is weer alleen gericht op bestuurders. Hij noemt wel dat andere partijen ook het verleden kunnen proberen te politiseren, maar hij gaat hier verder niet uitgebreid op in. Ook is zijn boek sterk gericht op incidenten. Wat er gebeurt met verwijzingen naar het verleden tijdens de normale gang van zaken, laat 'T Hart in het midden. In hoofdstuk 1 werd al gesuggereerd dat het verleden dan al gauw vergeten wordt.

Tot slot wordt niet duidelijk wat de precieze invloed en gevolgen van de (de)politisering van het verleden door bestuurders zijn. Dat bestuurders proberen de officiële geschiedschrijving te beïnvloeden, is duidelijk, maar 'T Hart gaat niet in op de daadwerkelijke gevolgen hiervan op het overheidsbeleid, behalve dan dat bestuurders symbolische hervormingen door kunnen voeren. Het -mogelijke- verband tussen het refereren aan het verleden in het publiek debat en het overheidsbeleid zal dus uit het empirisch onderzoek moeten blijken.

Maar: uiteindelijk is het de visie van de dominante groep die geschiedenis wordt. De kunst is dus om te zorgen dat de visie van jouw groep dominant wordt. En daarmee zijn we bijna aangekomen bij de politieke retoriek.

3.3 Conclusie deelvraag twee

Het publiek debat is dus een gesprek tussen twee of meer mensen in de "öfentlichkeit" die elkaar proberen te overtuigen van hun eigen gelijk. Zij proberen elkaar te overtuigen om hun eigen belangen te verdedigen en zelfs dominant te maken. Om dit te bereiken zijn allerlei -woordelijke- middelen geoorloofd, zoals machtsuitoefening en retoriek.

In dit publieke debat spelen verleden, historie en memorie een rol. Doordat de jaren zestig nog leven in het sociale geheugen van het publiek, kan dit decennium aangehaald worden als retoriek middel door deelnemers aan het publiek debat. Er ontstaat dan een gevecht om de historie en het sociale geheugen van de huidige samenleving. De gevolgen hiervan voor het beleid zullen echter nog moeten blijken.

3.4 De directe invloed van het publieke debat op het beleid

Nu duidelijk is wat de publieke sfeer inhoudt en hoe het verleden hierin doorwerkt, is het van belang te weten welke invloed het publiek debat uitoefent op het beleid. Hierboven bleek al dat volgens Habermas degene die het publieke debat voeren dit door moeten spelen aan de staat. Dit zou inhouden dat het overheidsbeleid het publieke debat volgt en de onderwerpen en visies hieruit -deels- overneemt. Dit is ook de essentie van democratie: het volk bepaalt. Maar is dit ook daadwerkelijk zo? Erikson, Wright en McIver concluderen in ieder geval in hun onderzoek naar Amerikaanse staten dat het statelijk beleid de publieke opinie volgt (Page, 1995, p.443-444). Verder sluiten zij uit dat het beleid de publieke opinie zou leiden. Aan de andere kant wordt het publieke debat steeds meer beïnvloed door de media (Bardoel, 2005, p.119). Verder concludeert Kleinnijenhuis dat politici een grote invloed hebben op de media, meer dan de media op politici, althans in verkiezingstijd (Kleinnijenhuis, 2003, p.203-204). Dit impliceert dat het uiteindelijk politici zijn die het beleid bepalen en niet de publieke opinie. Crable en Vibbert stellen weer dat organisaties, als institutie, het volste recht hebben om invloed uit te oefenen op de vorming van publiek beleid, zodanig, dat het in het voordeel van de organisatie(s) is (Crable&Vibbert, 1985, p.3). De RMO neemt deze beelden samen en spreekt over vier mogelijke beïnvloedingsrelaties van de publieke en politieke agenda, die op wisselende tijden in wisselende mate invloed hebben (RMO, 2006, p.33). Deze beïnvloedingsrelaties zijn: 1) de media bepalen de publieke en politieke agenda; 2) maatschappelijke groeperingen vragen aandacht voor een politiek probleem; 3) politici/ de overheid "gebruiken" de media om aandacht te vragen voor in hun ogen belangrijke onderwerpen en bepalen zo hun eigen agenda; 4) wetenschappelijke onderzoeken vormen de grondslag voor het beleid.

De meningen verschillen dus hoe en door wie het beleid bepaald wordt. Wellicht verschilt het zelfs per onderwerp van discussie wie en wat bepalend is voor het beleid. Er kan in ieder geval geconcludeerd worden dat het publieke debat waarschijnlijk wel enige invloed heeft op het overheidsbeleid, maar dat er meer factoren zijn die invloed uitoefenen. Hoe groot de invloed van het publieke debat daadwerkelijk is op het gebied van vrouwenemancipatie, zal moeten blijken uit het empirische onderzoek.

3.5 De indirecte invloed van het publieke debat op beleid: politieke retoriek

Naast het feit dat het overheidsbeleid het publieke debat zou moeten volgen, is er nog een meer indirecte mogelijkheid voor het publiek debat om het beleid te beïnvloeden, namelijk door het beeld te bepalen dat men van issues heeft. Immers, hoe iets gezien wordt, bepaalt ook het beleid dat ervoor gemaakt wordt. Deelnemers aan het publiek debat proberen deze beeldvorming te beïnvloeden door middel van politieke retoriek.

Eerst zal hieronder uitgelegd worden wat de retorica inhouden door middel van een stukje geschiedenis. Daarna komen de retorische methoden aan bod in de vorm van ethos, pathos en logos.

3.5.1 De geschiedenis van de retoriek

De kunst van retorica heeft zijn oorsprong in de Griekse Oudheid (Keizer, 2000, p.10). In hoofdstuk 1 is retorica reeds gedefinieerd als de methode van overtuigend publiekelijk spreken (Montanye, 2005, p.326). Wie praat over retorica, kan eigenlijk niet om het boek "Rhetorica" van Aristoteles heen (Keizer, 2000, p.10). Aristoteles, die leefde van 384 tot 322 voor Christus, was de eerste die de retorica systematisch en analytisch benaderde. Hij onderzocht de principes waarmee men anderen kan overtuigen. In deze klassieke retorica wordt er vanuit gegaan dat retorische middelen gebruikt worden om "de waarheid" over te brengen. De retorica zijn vooral bruikbaar bij drie vormen van maatschappelijke vraagstukken: een juridische, politieke of feestelijke/ceremoniële situatie waarin een persoon of zaak beoordeeld wordt (p.12).

In de nieuwe, moderne retorica, ontstaan in de twintigste eeuw (Keizer, 2000, p.11), wordt dit beeld van "de waarheid" losgelaten (p.12). Bovendien wordt de retorica gezien als overal op toepasbaar, en niet alleen op een juridische, politieke of feestelijke/ceremoniële situatie. Tot slot wordt publiekelijk spreken niet langer gezien als daadwerkelijk voor een groep mensen een rede houden. In hoofdstuk 1 werd al gesteld dat publiekelijk spreken breed opgevat moet worden: alle mogelijke "speech acts" vallen hieronder, dus bijvoorbeeld ook teksten (Krebs&Jackson, 2007, p.36).

Nederland is een parlementaire democratie waarin geen enkele partij de meerderheid heeft (Keizer, 2000, p.13). Daarom is retorica hier van groot belang: kiezers en andere politici moeten overtuigd worden van de plannen van een politicus. Dit spreekt dus precies de theorie van Habermas tegen. Maar retorica is niet alleen van belang in de politiek, maar ook voor beleid. Door het gebruik van retorische principes kan een politicus of beleidsmaker zorgen dat zijn beleidsplan

overtuigt en gekozen wordt voor uitvoer.

3.5.2 Retorische methoden

In de middeleeuwen ontstond een indeling tussen dialectica en retorica. Het onderwerp en de schikking van het betoog vormen de dialectiek, de juiste formuleringen, mimiek en intonatie vormen de retoriek (Keizer, 2000, p.11). Een aantal methoden van dialectiek zijn bijvoorbeeld het manipuleren van feiten, theorieën verkeerd presenteren, de logica verstoren door het aanhalen van irrelevante zaken, non sequiturs (getrokken conclusies volgen niet uit de feiten), en denkfouten in composities (Montanye, 2005, p.333).

Echter op de dialectiek zal hier niet verder worden ingegaan. De dialectische methoden lijken namelijk uit te gaan van het bestaan van objectieve feiten. Het manipuleren van feiten, een theorie verkeerd presenteren of de logica verstoren veronderstelt dat er zoiets bestaat als een objectieve werkelijkheid die te manipuleren is.

Om te achterhalen of de dialectische methoden gebruikt worden is het bovendien nodig om deze objectieve werkelijkheid te kennen. Aangezien in dit onderzoek al herhaaldelijk is gesteld dat er meerdere beelden van de geschiedenis zijn, dat er verschillende sociale geheugens bestaan, dat deelnemers in het publiek debat allerlei methoden gebruiken om elkaar te overtuigen van hun eigen visies et cetera is het niet houdbaar om hier vast te houden aan een objectieve werkelijkheid. De dialectische methoden zijn voor dit onderzoek dus niet relevant.

Volgens Aristoteles zijn er twee overtuigingsmiddelen: technische en niet-technische (Keizer, 2000, p.20). Niet-technische overtuigingsmiddelen zijn bestaand materiaal, zoals wetteksten. Technische overtuigingsmiddelen zijn de vaardigheden van de retor, onder te verdelen in ethos, pathos en logos (p.21). Aangezien het in dit onderzoek om het eigen betoog gaat van deelnemers aan het publiek debat, zijn de niet-technische methoden hier niet relevant en zullen deze dus verder niet behandeld worden.

Ethos gaat om het winnen van het vertrouwen van het publiek. Hoe meer het publiek de retor vertrouwt, hoe eerder zij mee zal gaan in zijn argumentatie. De retor kan het vertrouwen van het publiek winnen door geloofwaardig over te komen (wat bereikt kan worden door veel kennis van het onderwerp te hebben waar hij over spreekt) en door acceptatie van het publiek te bewerkstelligen (wat bereikt kan worden door zich te identificeren met het publiek). De retor moet zichzelf als een betrouwbaar en eerlijk persoon presenteren.

Pathos gaat om het bespelen van het publiek en de kunst om het publiek op een bepaalde manier naar een onderwerp te laten kijken. Dit kan bereikt worden door bepaalde emoties op te roepen bij het publiek, afhankelijk van het onderwerp waarover de retor spreekt.

Logos tenslotte gaat om het aandragen van argumenten als -schijnbaar- bewijs van de eigen stelling. Stone en 'T Hart gaan in op een aantal specifieke methoden om -met name- logos en pathos te bereiken. 'T Hart is hierbij specifiek gericht op het verleden in beleid. Deze zullen hieronder uiteengezet worden. Let wel: een aantal technieken die Stone noemt, vallen zowel onder pathos als logos. Omdat ethos hierboven al voldoende is gedefinieerd als zijnde het aanspreken van de kennis van en het identificeren met het publiek, wordt deze niet meer verder uitgelegd.

3.5.2.2 Pathos

Elk aspect in deze subparagraaf is een vorm van taalgebruik om een probleem op een bepaalde manier te presenteren. Door de strategische representatie van een probleem kun je proberen om mensen voor je te winnen en bepalen wie en wat onderdeel van het probleem zijn en wie/wat niet (Stone, 2002, p.155). Er zijn een zestal van dergelijke aspecten, te weten: symbolen; getallen; belangen; rationele beslissingen; beoordelingen van (verklaringen van) gebeurtenissen; drama en grootsheid. Binnen het aspect "symbolen" kan weer onderscheid gemaakt worden tussen verhalen, synechdoche, metaforen en ambiguïteit. De jaren zestig zijn geen gemeten aantallen, dus de getallen-methode is (waarschijnlijk) niet toepasbaar. Daarom wordt die hier buiten beschouwing gelaten. De overige aspecten worden hieronder uiteengezet.

Symbolen dienen om te beïnvloeden en te controleren door de visies van mensen te vormen (Stone, 2002, p.137). Vier aspecten van symbolen zijn speciaal van belang: *verhalen* die verklaren hoe de wereld werkt; *synechdoche*, waarin een deel wordt voorgesteld als representatief voor het geheel; *metaforen*, die wijzen op de gelijkenis tussen twee dingen; *ambiguïteit*, het feit dat symbolen meerdere betekenissen kunnen hebben (p.137-138).

Volgens Stone zijn er twee brede types *verhalen*, namelijk het verhaal van neergang ("Vroeger was alles goed, maar de situatie is steeds meer verslechterd en is nu niet te tolereren. Er moet iets gebeuren.") en het verhaal van onmacht en controle ("De situatie is slecht, maar we dachten altijd dat we er niks aan konden doen. Echter, ik zal laten zien dat we er wel wat aan kunnen doen.") (Stone, 2001, p. 138, 142). Maar 'T Hart onderscheidt ook twee verschillende verhalen als het gaat om de politisering van het verleden ('T Hart, 2001, p.47). De politisering van het verleden kan zowel positief als negatief zijn. Er is dan sprake van een "vereerd verleden" en een "omstreden verleden". Bij een vereerd verleden kan het bijvoorbeeld gaan om een heldhaftige strijd tegen de vijand. Het politiseren van een omstreden verleden kan bijvoorbeeld komen door slachtoffers van een gebeurtenis in het verleden die alsnog hun gelijk proberen te halen.

Het verschil tussen de verhalen die Stone identificeert en die van 'T Hart, is dat de verhalen van neergang en van onmacht en controle meer algemeen bruikbaar zijn in het publiek debat, terwijl

het vereerde en omstreden verleden specifiek op het verleden gericht zijn. De verhalen kunnen dus ook tegelijkertijd voorkomen, bijvoorbeeld als iemand in een verhaal van neergang verteld hoe goed het vroeger was (dus: vereerd verleden) en hoe slecht nu.

De *synecdoche* stelt een deel exemplarisch voor het geheel. Dit symbool spreekt vaak tot de verbeelding en kan zo bepalen hoe een probleem gezien wordt en daarmee hoe erop gereageerd wordt (Stone, 2001, p.146). Deelnemers aan het publiek debat schetsen bijvoorbeeld vaak horrorverhalen om een probleem extra dramatisch te doen lijken. Een voorbeeld is de slechte situatie in verzorgingstehuis X te beschrijven en hieruit vervolgens te concluderen dat de gehele zorg slecht is.

Metaforen lijken wellicht een simpele vergelijking, maar meestal impliceren ze een heel achterliggend verhaal en een voorschrift voor de te nemen maatregelen (Stone, 2001, p.148). Immers, als A hetzelfde is als B, moet je A op dezelfde manier als B oplossen. Een paar veel voorkomende metaforen zijn sociale instituties als levende organismen ("Organisaties leiden te veel 'een eigen leven!'") (p.149); machines en mechanismen (p.150); wiggen en hellingen ("We bevinden ons op een hellend vlak!") (p.151); een overvolle of te lege container of andere gefixeerde plek ("Nederland is vol, er kunnen geen immigranten meer bij!") (p.152); ziekte (p.153) en tot slot oorlog (p.154). Ook Montanye benoemt het gebruik van misleidende metaforen en emotionele scheldwoorden en gemeenplaatsen als methoden van retoriek (Montanye, 2005, p.333).

Door de *ambigüiteit* kunnen symbolen een grote groep mensen met verschillende visies aanspreken (Stone, 2001, p.157). Immers, iedereen kan er de door hem gewenste betekenis aan geven. Ambigüiteit helpt de onderhandelingen tussen partijen en maakt compromissen mogelijk (p.159).

Er zijn altijd mensen die op enige wijze geraakt worden door een issue (p.210). Zodra mensen proberen om deze effecten te beïnvloeden door publieke claims, is er sprake van belangen. Er is verschil tussen objectieve en subjectieve belangen: wat mensen daadwerkelijk raakt en wat mensen (h)erkennen dat hen raakt (p.211). Wanneer een groep mensen zich organiseert om de effecten van een issue te veranderen dan heet dat mobilisatie (p.217).

Beslissingen worden vaak voorgesteld als een rationele afweging (p.232). Als een actor maar de mogelijke gevolgen van alle alternatieven om een doel te bereiken afweegt, komt er vanzelf de beslissing uit rollen die de meeste welvaart oplevert (p.234). Echter, het rationele besluitvormingsmodel wordt in het publiek debat meer als een verhaal gebruikt dan dat het waar is (p.242). Doelen zijn bijvoorbeeld vaag en ambigu gesteld (p.243). Ook de mogelijke alternatieven om het doel te bereiken zijn niet rationeel: er is een politieke strijd gaande welke alternatieven als geschikt worden gezien (p.245). Een belangrijk begrip hier is "Hobson's choice": de lijst van alternatieven zodanig formuleren dat slechts een alternatief (het eigen gewenste alternatief) redelijk lijkt om te kiezen (p.246). Door te focussen op een oorzaak of onderdeel van een

onderwerp, kun je een issue framen (p.248). Ook het taalgebruik kan bepalen hoe tegen een issue aangekeken wordt. Tot slot kan een issue ook geframet worden door de kosten, baten en gevolgen van een issue op de eigen gewenste manier te presenteren (p.254). Het gaat er dus om het publiek het gevoel te geven dat een beslissing rationeel is, zonder dat dit per se zo hoeft te zijn.

'T Hart onderscheidt een bepaalde standaard politieke retoriek in de betogen van bestuurders waarin een viertal claims gemaakt worden, namelijk: de beoordeling van de gebeurtenissen (p.62); de aanwijzing van hoofdrolspelers in deze gebeurtenissen(p.63); de verklaring van het gedrag (p.63) en de beoordeling van het gedrag (p.64). Deze retoriek hoeft niet per se negatief te zijn, gebeurtenissen kunnen dus ook positief beoordeeld worden. De beoordelingen van de gebeurtenissen en het gedrag vormen de pathos van het betoog, omdat deze op emoties en zienswijzen inspelen: deze gebeurtenis/dit gedrag moet als goed of slecht gezien worden.

Tot slot wordt vaak ook veel drama en grootsheid gebruikt om de aandacht van het publiek vast te houden (McWhorter, 2008, p.7)

3.5.2.3 Logos

“Om een probleem op te lossen, moet je eerst de oorzaken achterhalen van het probleem”, zo luidt de dominante gedachte (Stone, 2002, p.188). De oorzaken zijn onderdeel van de argumentatie van het betoog, de logos. Echter, in het publiek debat heeft het bepalen van oorzaken nog een heel ander doel, namelijk het aanwijzen van verantwoordelijkheden, schuldigen, reparateurs en onderdrukkers versus slachtoffers (p.189, 204).

Beslissingen worden vaak voorgesteld als een rationele afweging om bepaalde emoties bij het publiek op te roepen: de beslissing is rationeel, dus hij zal wel goed zijn. Maar iets als rationeel portretteren is ook een manier om je redenering vorm te geven. Argumenten die rationeel (lijken te) zijn passen hier wel in, maar argumenten die niet deze schijn wekken, niet. Vanwege deze vormgeving van de redenering, zijn rationele beslissingen ook onderdeel van de logos.

Van de viertal claims die 'T Hart onderscheidt, namelijk de beoordeling van de gebeurtenissen; de aanwijzing van hoofdrolspelers in deze gebeurtenissen; de verklaring van het gedrag en de beoordeling van het gedrag, horen de aanwijzing van de hoofdrolspelers en de verklaring van het gedrag thuis bij de logos. Immers, zij zijn onderdeel van de redenering: “Hij heeft dit gedaan om die reden.”

3.6 Conclusie deelvraag drie

Idealiter is het overheidsbeleid responsief aan de uitkomst van het publieke debat. Echter, of dit in de praktijk het geval is, is nog maar de vraag. In hoeverre het publieke debat daadwerkelijk invloed heeft op het beleid, blijft onduidelijk. Dit komt mede door de indirecte invloed: deelnemers aan het publiek debat die door middel van speech acts invloed uit proberen te oefenen op het beleid. Maar dat er enige invloed is, lijkt zeker te zijn.

Binnen een dergelijke speech act kan onderscheid gemaakt worden tussen dialectiek en retoriek. Dialectiek wordt hier verder niet behandeld. Retoriek is de methode om overtuigend publiekelijk te spreken. Hierbij kan onderscheid gemaakt worden tussen niet-technische en technische methoden. In dit onderzoek zijn vooral de technische methoden van belang. Dit zijn de vaardigheden van de retor, die weer onderverdeeld kunnen worden in ethos, pathos en logos.

Ethos draait om het vertrouwen winnen van het publiek, wat bereikt kan worden door veel kennis ten toon te spreiden over het onderwerp van debat en zich te identificeren met het publiek. Pathos gaat om het opwekken van emoties bij het publiek en de poging om het publiek op een bepaalde wijze naar een probleem te laten kijken. Logos gaat om de redenering en het (schijnbaar) bewijzen van de eigen stelling.

Hoe zijn deze technieken nu bruikbaar voor dit onderzoek? Belangrijk is dat zij te relateren zijn aan de jaren zestig. Anders gezegd: "de jaren zestig" als begrip moeten wel gebruikt kunnen worden als retorische methode.

Voor ethos geldt dat deelnemers aan het publiek debat de jaren zestig gebruiken als middel om hun kennis van een onderwerp aan te tonen: "Onderwerp X stamt uit de jaren zestig." De deelnemers kunnen zich identificeren met het publiek door de jaren zestig aan te halen als persoonlijke ervaring van de deelnemer, aangezien de zogenaamde babyboomgeneratie uit de zestiger jaren nog leeft en de sixties dus hoogstwaarschijnlijk nog leven in het sociale geheugen van het publiek.

Dan wat betreft pathos en logos. De jaren zestig kunnen goed als symbool dienen, als oorzaak aangewezen worden, dienen om hoofdrolspelers aan te wijzen, als verklaring voor gedrag gelden of beoordeeld worden als gebeurtenis. Minder waarschijnlijk maar wel mogelijk is dat de jaren zestig worden gebruikt om een beslissing te rechtvaardigen of dat een bepaalde groep op enige wijze belang heeft bij dit tijdperk.

Het publieke debat kan dus direct invloed uitoefenen op het beleid, maar hoe groot deze invloed is, zal nog moeten blijken. Daarnaast kan het publieke debat indirect invloed uitoefenen door een issue van vrouwenemancipatie op een bepaalde manier te definiëren met behulp van het begrip "de jaren zestig." Als in het overheidsbeleid dezelfde onderwerpen en dezelfde daarop visie terugkomen of juist een visie die zich hier expliciet tegen verdedigt, is er sprake van invloed.

3.7 Conclusies

Welke antwoorden geeft de theorie op de hoofdvraag, ter herinnering:

Wat is de invloed van het publieke debat over vrouwenemancipatie en de jaren zestig op de inhoud en de vorm van het landelijke emancipatiebeleid in de periode 1999-2008?

Het publieke debat *kan* dus zowel direct als indirect invloed hebben op zowel inhoud als vorm van het landelijk emancipatiebeleid, bijvoorbeeld door de thema's die wel of niet aan bod komen en het taalgebruik/de retoriek. Grote vraag blijft hoe groot deze invloed is. Hoe gebruiken deelnemers aan het publieke debat bijvoorbeeld de jaren zestig precies als retorisch middel? Ook is niet duidelijk of, en zo ja, hoe, de jaren zestig gebruikt worden als retorisch middel door de overheid in haar beleid. En welke thema's komen terug in zowel het debat als het beleid en hoe oordelen actoren over deze thema's? Daarom wordt hier gekomen tot de volgende empirische onderzoeksvragen:

1. Welke posities nemen deelnemers aan het publiek debat in wat betreft de vrouwenemancipatie?
2. Hoe gebruiken de deelnemers aan het publiek debat de jaren zestig als retorisch middel om anderen te overtuigen van hun positie?
3. Welke posities neemt de overheid in in haar beleid op het gebied van vrouwenemancipatie?
4. Hoe gebruikt de overheid de jaren zestig als retorisch middel in haar emancipatiebeleid om haar positie te verantwoorden?

Het begrip “posities” in de eerste deelvraag lijkt nieuw, maar verwijst naar de thema's en de oordelen hierover van actoren in het publieke debat en de overheid. Omdat “posities” vooral een praktisch begrip is, zoals zal blijken, komt dit begrip pas in het volgende hoofdstuk aan bod. Ook de wijze waarop de empirie gemeten zal worden, is onderwerp van hoofdstuk 4.

Hoofdstuk 4: Onderzoeksmethoden

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op hoe de empirische vragen gemeten zullen worden. Het te gebruiken onderzoeksinstrument, de inhoudsanalyse, zal hier nader uitgelegd worden. De belangrijkste concepten uit de empirische deelvragen zullen afgebakend worden voor wat betreft dit onderzoek. Daarna worden de criteria gesteld voor het zoeken van het onderzoeksmateriaal. Tot slot wordt een waarnemingsinstrument gepresenteerd met indicatoren die concreet gebruikt zullen worden bij de metingen.

4.1 De inhoudsanalyse

Dit onderzoek wordt uitgevoerd door de analyse van teksten: artikelen uit opiniebladen en beleidsnota's. Hiervoor is inhoudsanalyse het instrument bij uitstek. Een inhoudsanalyse is namelijk *“een systematische vorm van lezen om waarnemingen te doen”* (Wester, 2006, p.16). Systematisch lezen bestaat uit drie onderdelen: waarnemen (wat staat er?); selecteren (wat is belangrijk vanuit mijn invalshoek?) en interpreteren (wat betekent het wat er staat?) (p.13-14).

Het grote voordeel van een inhoudsanalyse is dat het de alledaagse gang van de werkelijkheid niet verstoort (Wester, 2006, p.11). Dit voorkomt vertekening van het onderzoek. Het onderzoeksmateriaal ontstaat namelijk buiten het onderzoek om. Een voorbeeld: als je iemand interviewt, vraag je van de geïnterviewde dat hij ergens een mening over formuleert. Maar wellicht had deze persoon voor het interview geen specifieke mening over het onderwerp waar hem naar gevraagd wordt. Het vormen van de mening is dan geforceerd en daarmee het onderzoeksmateriaal. Mediaberichten echter ontstaan reeds voor het onderzoek en met een ander doel. De artikelen die geanalyseerd worden, zijn al geschreven om het publiek te informeren en te entertainen. Dit gebeurt onafhankelijk van het onderzoek.

Nadeel van een inhoudsanalyse is dat mediaberichten multi-interpretabel zijn, afhankelijk van het interpretatiekader waarmee je kijkt (Wester, 2006, p.15-16). Doordat het onderzoeksmateriaal buiten het onderzoek om tot stand komt, kunnen ook alleen indirecte waarnemingen worden gedaan: de waarnemingen moeten worden afgeleid uit het materiaal (p.17). Door echter van te voren duidelijk aan te geven welke invalshoek je gebruikt en door de analyse systematisch uit te voeren, wordt dit probleem grotendeels verholpen. *“Een inhoudsanalyse is dus een selectieve lezing van het onderzoeksmateriaal vanuit een bepaalde vraagstelling”* (Wester, 2006, p.16).

De inhoudsanalyse wordt hier gebruikt voor een kwantitatief beschrijvend onderzoek (Wester, 2006, p.20). Het doel van het onderzoek is namelijk een beschrijving van de inhoud van teksten: wat komt naar voren (thema's van vrouwenemancipatie) en hoe (refereren aan de jaren zestig)? Er

wordt gezocht naar patronen of trends. Hiervoor wordt een steekproef getrokken uit het onderzoeksmateriaal, waarbij rekening moet worden gehouden met de specifieke kenmerken van het medium, bijvoorbeeld de periodiciteit, om een representatief beeld te krijgen. Ook kan dit over een langere periode, aangezien mediaberichten bewaard kunnen worden. Vervolgens worden de teksten geanalyseerd aan de hand van een zogenaamd waarnemingsinstrument, waarin de eigen invalshoek geoperationaliseerd is.

Bij de selectie van het onderzoeksmateriaal en het medium moet rekening gehouden worden met het feit dat het publiek niet homogeen is en dat binnen media verschillen kunnen zijn wat betreft verschijningsdatum (Wester, 2006, p.21). Verschillende media berichten voor verschillende soorten publiek. Bovendien kan de verschijningsdatum invloed hebben op de inhoud van het medium. Een krant bericht bijvoorbeeld op maandag vaak over sportuitslagen en op vrijdag over kunst.

Bij het opstellen van het waarnemingsinstrument moet goed geoperationaliseerd worden welke eenheden in de teksten geregistreerd dienen te worden, wat de kenmerken zijn van deze eenheden en wat de variaties kunnen zijn in deze kenmerken (Wester, 2006, p.22). Ook dient omschreven te worden hoe de eenheden van elkaar onderscheiden kunnen worden en wanneer welke variatie van welk kenmerk van toepassing is. Kort gezegd: in het waarnemingsinstrument wordt de zogenaamde interpretatieruimte vastgelegd. Tot slot kan de computer gebruikt worden als hulpmiddel om teksten te analyseren (p.37).

Al deze punten van de inhoudsanalyse zullen hieronder nader uitgewerkt worden.

4.2 Conceptualisatie

De belangrijkste concepten uit de empirische deelvragen zijn “posities”, “publiek debat wat betreft de vrouwenemancipatie”, “de jaren zestig” en “overheidsbeleid op het gebied van vrouwenemancipatie”. Al deze begrippen zijn reeds aan bod gekomen in de hoofdstukken een tot en met drie, maar voor de overzichtelijkheid is het goed om de hier toegepaste invalshoek nog eens op een rijtje te zetten.

4.2.1 Publiek debat wat betreft de vrouwenemancipatie

Het publiek debat is in hoofdstuk 3 uitgelegd aan de hand van theorieën van Habermas en Stone. Het publiek debat is een plek in het publieke domein waar mensen elkaar proberen te overtuigen van hun ideeën met als doel om overeenstemming te bereiken. Dit publiek debat is niet vrij van machtsverhoudingen of invloeden van de staat, sterker nog, dit is eigen aan het debat. In

dit onderzoek wordt specifiek een onderwerp uitgelicht: de vrouwenemancipatie.

In zowel hoofdstuk 1 als hoofdstuk 3 werd al gesteld dat de massamedia het publieke debat mogelijk hebben gemaakt voor de gehele bevolking en dat dit publieke debat steeds vaker via de massamedia wordt gevoerd. Wester stelt ook dat de media een belangrijk aandachtspunt zijn voor onderzoekers van ontwikkelingen in de samenleving, omdat de media haast vanzelfsprekend grote invloed wordt toegedicht en voor sociale cohesie en integratie zou zorgen (Wester, 2006, p.9, 13). Media *“zijn gewone producten van een samenleving, die daarmee ook iets over de sociaal-culturele situatie in die samenleving kunnen zeggen”* (Wester, 2006, p.12).

Daarom wordt in dit onderzoek gekozen om de media als representatief voor het publiek debat te nemen. Verder wordt als specifiek medium gekozen voor opiniebladen. Het uitgangspunt in dit onderzoek is dat opinietijdschriften een redelijk overzicht van het heersende publiek debat geven, omdat zij een verdiepend inzicht geven in het debat en minder onderhevig zijn aan de waan van de dag dan bijvoorbeeld kranten en televisie. Er wordt hier verondersteld dat opinietijdschriften hierdoor een minder beperkt beeld geven van de werkelijkheid dan andere media. Door het wekelijks verschijnen van opinietijdschriften wordt evengoed een up to date beeld gecreëerd van het publiek debat. Daarnaast zijn ze systematisch te onderzoeken. Door uit te gaan van een periode van tien jaar, namelijk van 1999 tot en met 2008, wordt bovendien het tijdsverloop van het debat zichtbaar: hoe veranderen opinies door de jaren heen?

Er is voor gekozen om teksten uit de opiniebladen De Groene Amsterdammer en de Elsevier te analyseren. Beide tijdschriften zijn van verschillende pluimage, De Groene Amsterdammer kan als “links” gekarakteriseerd worden en de Elsevier als “rechts.” Hierdoor vermindert hopelijk het risico op een eenzijdig perspectief en wordt bovendien rekening gehouden met het feit dat het publiek van mediaberichtgeving niet homogeen is. Doordat beide bladen wekelijks verschijnen, wordt ook de invloed van periodiciteit op de inhoud verminderd. Daarnaast is er het praktische punt dat zowel Elsevier als De Groene Amsterdammer digitaal beschikbaar zijn vanaf 1999. Er wordt een zogenaamde geclusterde steekproef gehouden, wat inhoudt dat de onderzoekseenheid (artikelen over vrouwenemancipatie waarin verwezen wordt naar de jaren zestig) niet samenvalt met de steekprofeenheid (de opiniebladen in hun geheel) (Wester, 2006, p.50). Verder gaat het om een gestratificeerde steekproef, omdat gezocht wordt op bepaalde “strata” (de jaren zestig en vrouwenemancipatie).

4.2.2 Posities

Binnen dit publiek debat kunnen deelnemers een positie innemen op een bepaald onderwerp. Maar wat houdt dit in?

Sinds de Franse Revolutie wordt over politiek conflict gepraat als een links-rechts schaal, waarbij

deelnemers aan het publiek debat zich op verschillende punten op deze schaal kunnen begeven (Ray, 2006, p.13). Iemand's positie is dan zijn plek op deze schaal ten opzichte van het midden, de gemiddelde voorkeur van de burger. Rabinowitz en MacDonald echter beweren dat een "positie" niet bestaat, politieke partijen kunnen alleen een plaats innemen door voor, neutraal of tegen een onderwerp te zijn. Alleen de intensiteit in voor of tegen kan verschillen (p.13). Aan deze theorie kleven wel een aantal nadelen: zo worden verschillen in mate van voor of tegen een onderwerp zijn verklaard door verschil in toewijding en niet in ideologie. Daarnaast zijn issues niet eendimensionaal: er kunnen verschillende kanten aan een issue zitten waar je voor of tegen kunt zijn. Bovendien kan iets ook nog een "non-issue" zijn, waardoor deelnemers aan het publiek debat helemaal geen plaats of positie innemen.

Wat betreft de posities in het publiek debat wordt in dit onderzoek uitgegaan van een tekstuele methode van positie bepalen, aangezien artikelen uit opiniebladen en beleidsstukken geanalyseerd worden (Ray, 2006, p.14). Verder gaat het in dit onderzoek om het in kaart brengen van de onderwerpen die aangehaald worden in het publiek debat en of die overeenkomen met het overheidsbeleid. Hierom, en gezien het feit dat de Elsevier en De Groene Amsterdammer reeds ingedeeld zijn in rechts en links, is de links-rechts schaal in dit onderzoek niet direct relevant voor de posities van de individuele deelnemers in het debat. Daarom worden hier posities bepaald door te kijken aan welke thema's gerefereerd worden en of de referent voor, neutraal of tegen de thema's is. Het feit dat de referent een thema aanhaalt, wordt hier gezien als bewijs dat het thema niet een "non-issue" is, anders zou de referent het thema niet benoemen. Deze voor-neutraal-tegen schaal wordt niet rigide toegepast: als een referent verschillende kanten van een thema benoemt en verschillend beoordeelt, wordt dit ook als een positie gezien. De mate van intensiteit van voor of tegen zijn, wordt hier dan ook niet als mate van toewijding gezien, maar als verschil in ideologie.

De posities die deelnemers binnen dit publieke debat innemen worden dus bepaald door de thema's waaraan gerefereerd wordt en de mate waarin iemand voor, neutraal of tegen dit thema is. Dit wordt bepaald door te kijken naar positieve en negatieve woorden en zinsdelen die betrekking hebben op het thema en hoe 'scherp' deze formuleringen zijn. De veronderstelling is dat, hoe meer expliciet en sterk iemand verwoord of hij voor of tegen iets is, hoe groter de intensiteit waarmee hij voor of tegen het thema is. Voorbeelden van een sterke intensiteit zijn bewoordingen als "heel erg" of "ten zeerste". Voorbeelden van een lage intensiteit zijn "een beetje" of "enigszins". In bijlage C zijn voorbeelden uit de empirie te vinden. Als in een artikel een ander persoon wordt aangehaald of geciteerd, wordt -voor zover mogelijk- getracht om ook voor deze persoon de positie te bepalen.

4.2.3 De jaren zestig

In hoofdstuk 2 is reeds uitgelegd dat er niet een visie op de jaren zestig bestaat. Doordat de jaren zestig nog voortleven in het sociale geheugen bestaat er ook nog geen officiële afgeronde geschiedschrijving van. Daarom wordt in dit onderzoek ervan uitgegaan dat alles waar een deelnemer aan het publiek debat verwijst als zijnde de jaren zestig, ook onderdeel van de jaren zestig is, ongeacht of hetgeen waarnaar verwezen wordt daadwerkelijk tussen 1960 en 1970 heeft plaatsgevonden. Het gaat immers uiteindelijk om het beeld dat de schrijver wil scheppen. De verwachting is wel dat de belangrijkste thema's die in hoofdstuk 2 aan bod zijn gekomen veelvuldig genoemd zullen worden.

4.2.4 Het overheidsbeleid op het gebied van vrouwenemancipatie

Tot slot het overheidsbeleid op het gebied van vrouwenemancipatie. De beleidsnota's emancipatie van de verschillende kabinetten worden als representatief gezien voor het emancipatiebeleid, omdat dit de voorgenomen plannen van het kabinet zijn tot beleid. Bovendien kan de dynamiek van de cultuur goed onderzocht worden door te kijken naar producten van collectieve processen, zoals dus beleidsnota's van de overheid (Wester, 2006, p.39). Nadeel van beleidsnota's als uitgangspunt nemen is precies het feit dat het voorgenomen plannen zijn: het is niet zeker wat ervan terecht is gekomen.

De overheid blijkt een heleboel nota's op allerlei gebieden van emancipatie te produceren, zie bijvoorbeeld www.emancipatieweb.nl. Om het overzicht en de algemene lijn te behouden en niet verstrikt te raken in specifieke deelonderwerpen, zullen de meerjarennota's en de jaarlijkse algemene beleidsbrieven als onderzoeksmateriaal dienen. Gezien het feit dat dit onderzoek zich concentreert op de periode 1999-2008, wordt gekeken naar de meerjarennota's over 2000-2010; 2006-2010 en 2008-2011. Voor 1999 is er helaas geen meerjarennota te vinden en in sommige jaren lijkt geen beleidsbrief beschikbaar. Als alternatief voor de beleidsbrief is in dat geval voor de emancipatie-paragraaf uit de jaarlijkse begroting van het kabinet gekozen.

4.3 Criteria zoeken onderzoeksmateriaal

De vraag is nu op basis van welke criteria het onderzoeksmateriaal geselecteerd dient te worden. Anders gezegd: op welke termen dient gezocht te worden in krantenbestand lexis nexis om te komen tot bruikbare artikelen?

De trefwoorden dienen zowel betrekking te hebben op de jaren zestig als op de vrouwenemancipatie. Probleem is dat voor beide termen metaforen kunnen bestaan. In de loop van deze scriptie zijn hiervan al een aantal aan bod gekomen. Zo is niet alleen gesproken over de jaren zestig, maar ook over de sixties en de zestiger jaren. Omdat zestig ook in nummers geschreven kan worden, wordt ook gezocht op “jaren 60”. Daarnaast is 1968 als belangrijk jaartal uit dit decennium geïdentificeerd. Aangezien de jaren zestig zo'n dertig tot veertig jaar geleden zijn (NB: in 1999 zijn de sixties zo'n dertig jaar geleden, in 2008 veertig!), zouden de termen “dertig jaar geleden” en “veertig jaar geleden” wellicht ook bruikbaar kunnen zijn.

Dan wat betreft vrouwenemancipatie. Uiteraard is dit begrip zelf een zoekterm. Maar als een auteur het bijvoorbeeld heeft over “emancipatie van de vrouw”, zou dit artikel niet gevonden worden met deze zoekterm. Daarom is “emancipatie” ook een zoekterm. Overigens blijkt uit een eerste test in lexis nexis dat zoeken op “emancipatie” ook enige ruis oplevert: bijvoorbeeld artikelen die gaan over de emancipatie van homoseksuelen of allochtonen. Daarom dient na het zoeken kritisch gekeken te worden naar de artikelen of ze daadwerkelijk gerelateerd zijn aan vrouwenemancipatie. Bij wat rondsnuffelen in teksten over de jaren zestig werd bovendien een artikel gevonden over de jaren zestig en werkende vrouwen, zonder dat het woord (vrouwen)emancipatie genoemd werd. Daarom zal ook nog gezocht worden op de termen “vrouw” en “vrouwen.” Tot slot is in hoofdstuk 2 gesteld dat de vrouwenemancipatie voor een belangrijk deel gelinkt is aan het feminisme. Daarom zal dit ook nog als zoekterm gebruikt worden.

Dit levert uiteindelijk de volgende zoektermen op:

Zoektermen

Zoektermen jaren zestig	Zoektermen vrouwenemancipatie
Jaren zestig	Vrouwenemancipatie
Jaren 60	Emancipatie
Zestiger jaren	Vrouw
Sixties	Vrouwen
1968	Feminisme
Dertig jaar geleden	
Veertig jaar geleden	

Bij het zoeken worden alle termen uit de linker kolom gecombineerd met de termen uit de rechter kolom. Zo wordt dus bij de term “jaren zestig” gezocht op “jaren zestig vrouwenemancipatie”; “jaren zestig emancipatie”; “jaren zestig vrouw”; “jaren zestig vrouwen” en “jaren zestig feminisme”. Na de zoektocht zal in verband met bovengenoemde ruis kritisch gekeken worden naar de bruikbaarheid van de teksten. In principe geldt dat alle teksten waarin op enige wijze naar de jaren zestig en vrouwenemancipatie gerefereerd wordt, relevant zijn, zelfs al gaat niet het hele artikel over

emancipatie. Voorwaarde is wel dat (ontwikkelingen uit) de jaren zestig aan vrouwenemancipatie gerelateerd moeten worden. Een artikel dat stelt “Hij schreef dit boek in de jaren zestig met behulp van zijn vrouw. Zijn vrouw is een groot voorstander van vrouwenemancipatie.” is dus niet bruikbaar, omdat het de jaren zestig niet in direct verband brengt met vrouwenemancipatie.

Wat betreft het emancipatiebeleid van de overheid zal binnen de nota's alleen gezocht worden op de zoektermen met betrekking tot de jaren zestig, aangezien deze nota's bij voorbaat al over vrouwenemancipatie gaan.

4.4 Het waarnemingsinstrument

Het waarnemingsinstrument wordt concreet gevormd door een lijst met indicatoren die per tekst “afgevinkt” dienen te worden. Eigenlijk is het waarnemingsinstrument dus een soort checklist. De indicatoren zijn gebaseerd op de notities uit het theoretisch kader over het publiek debat, de posities en de politieke retoriek. Ze zijn geformuleerd als zogenaamde codes. Naast een paar codes over algemene zaken als naam van het tijdschrift en de auteur van het artikel, zijn er codes met betrekking tot de vrouwenemancipatie- en jaren-zestig-onderwerpen van het artikel, de positie die de auteur inneemt met betrekking tot deze onderwerpen en codes met betrekking tot de politieke retoriek. Deze laatste zijn ingedeeld naar ethos, pathos en logos. Het waarnemingsinstrument plus een uitleg en stappenplan voor het coderen zijn te vinden in bijlage B.

Voor het coderen zal gebruik gemaakt worden van het computerprogramma Atlas.ti. Atlas.ti is een programma dat het mogelijk maakt om stukken uit teksten te selecteren, deze een label te geven, verbanden te zien tussen deze labels, et cetera. De codes zullen allemaal als labels vastgelegd worden in het programma. Vervolgens zullen de verschillende artikelen geïmporteerd worden in het programma en gelabeld worden aan de hand van de codes. Voor de uiteindelijke analyse zal gekeken worden welke codes hoe vaak voorkomen.

Uit de analyse zal moeten blijken welke thema's het meest voorkomen in het publiek debat en op welke manier de jaren zestig het meest als retorisch middel worden ingezet. Daarna zal gekeken worden of in het emancipatiebeleid dezelfde thema's terugkomen en of de overheid dezelfde retorische methoden gebruikt. Hieruit vloeien de overeenkomsten en verschillen tussen het publiek debat en de overheid voort en daarmee de invloedsrelaties.

4.5 Reflectie op de onderzoeksmethode

Er zijn een aantal belangrijke kanttekeningen te plaatsen bij dit onderzoek die het mogelijk minder betrouwbaar maken. De eerste kanttekening heeft te maken met het zoeken van de teksten. Het feit dat een bepaald emancipatie-thema in meer of mindere mate voorkomt, betekent niet per se dat dit representatief is voor het gehele debat. Het kan namelijk zo zijn dat dit thema in meer of mindere mate gerelateerd wordt aan de jaren zestig. Het beeld van het publiek debat zoals dat hier geschetst is, is dus alleen het debat over vrouwenemancipatie in combinatie met de jaren zestig. Mogelijk ziet het gehele debat over vrouwenemancipatie er anders uit. Bovendien zijn de Elsevier en De Groene Amsterdammer wellicht een te beperkte weergave van het publieke debat. Daarnaast kan het zo zijn dat niet alle bruikbare teksten meegenomen zijn doordat bepaalde zoektermen niet gebruikt zijn (als bijvoorbeeld niet naar “het feminisme” verwezen wordt maar wel naar “een feministe” of “iets feministisch”).

Hoe representatief dit onderzoek is, is echter pas te achterhalen indien een grootschalig onderzoek opgezet zou worden naar het volledige publieke debat in alle media over vrouwenemancipatie. Gezien het feit echter dat de Elsevier en De Groene Amsterdammer wekelijks verschijnen en vrouwenemancipatie een “langdurig” thema is waarin niet snel grote veranderingen plaatsvinden (zoals blijkt uit dit onderzoek), is de verwachting dat het volledige publieke debat niet veel afwijkt van het debat dat nu gevonden is.

Het tweede nadeel heeft te maken met de betrouwbaarheid van de analyses. Deze is getracht deze zo groot mogelijk te maken door een duidelijke omschrijving plus voorbeelden van de codes. Toch bleek uit een betrouwbaarheidscontrole, waarbij andere personen gevraagd werden hetzelfde artikel te coderen, dat er altijd een marge blijft. Voor een deel komt dit doordat de andere personen “leken” zijn: hoe bekender de persoon was met het doen van een onderzoek als dit en met het onderwerp, hoe meer de codering overeenkwam met de eigen gebruikte codering. Maar het verschil komt ook doordat je nooit zeker kan zijn van de bedoelingen van de auteur. Dit geldt zeker als je een tekst alleen maar leest en niet de auteur spreekt. Er blijft dus altijd ruimte voor een persoonlijke interpretatie.

Hoofdstuk 5: reconstructie van het publiek debat

Dit hoofdstuk heeft betrekking op de onderzoeksresultaten wat betreft het publiek debat. Concreet gaat het om de eerste twee empirische deelvragen. Bij de eerste deelvraag, “welke posities nemen deelnemers aan het publiek debat in wat betreft de vrouwenemancipatie?”, wordt gekeken naar de inhoud van het publiek debat. Wat wordt er gezegd over de jaren zestig, welke onderwerpen van vrouwenemancipatie komen aan bod en wat vinden deelnemers aan het debat van deze onderwerpen? Bij deelvraag twee, “Hoe gebruiken de deelnemers aan het publiek debat de jaren zestig als retorisch middel om anderen te overtuigen van hun positie?”, wordt gekeken naar de retorische vormgeving van het publiek debat. Hoe worden de jaren zestig ingezet door deelnemers aan het publiek debat om hun positie te onderbouwen? En gebruiken ze dit begrip dan vooral ter identificatie met het publiek (ethos), om een bepaald gevoel bij het publiek op te wekken (pathos) of om een logische redenering neer te zetten (logos)?

Zoals gesteld in het vorige hoofdstuk, is de empirie onderzocht door middel van codes. In bijlage C wordt bij elke code als voorbeeld een citaat gegeven uit de artikelen. De onderzoeksresultaten met betrekking tot de overheid zijn onderwerp van het volgende hoofdstuk. Maar eerst wordt gestart met een korte presentatie van het aantal gevonden artikelen.

5.1 Welke posities nemen deelnemers aan het publiek debat in wat betreft de vrouwenemancipatie?

5.1.1 Het bestaan van het debat

Het feit dat gevraagd wordt naar posities van deelnemers aan het publiek debat over vrouwenemancipatie, veronderstelt dat er ook daadwerkelijk een publiek debat is over emancipatie. Daarnaast is voor dit onderzoek van belang dat daarin ook nog de jaren zestig aangehaald worden. Om te bewijzen dat er ook daadwerkelijk een debat is over emancipatie waarin de jaren zestig als retorisch middel gebruikt worden, wordt hieronder iets gezegd over het aantal gevonden artikelen, de spreiding hiervan over de jaren en de twee tijdschriften en de gevonden zoektermen.

Bij het zoeken van de artikelen in het krantenbestand lexisnexis is het aantal hits per zoekterm geregistreerd. Vervolgens is gekeken hoeveel van deze hits daadwerkelijk bruikbaar waren voor het onderzoek. Voor een voorbeeld uit het jaar 1999, zie bijlage D.

De totaal aantal gevonden artikelen staan in de onderstaande tabel:

Aantal artikelen

Jaartal	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Aantal	ELV: 7 GA: 4 Tot: 11	ELV: 15 GA: 3 Tot: 18	ELV: 9 GA: 1 Tot: 10	ELV: 9 GA: 0 Tot: 9	ELV: 10 GA: 2 Tot: 12	ELV: 12 GA: 1 Tot: 13	ELV: 8 GA: 2 Tot: 10	ELV: 11 GA: 7 Tot: 18	ELV: 10 GA: 11 Tot: 21	ELV: 7 GA: 17 Tot: 24

Dit levert in totaal 146 artikelen op in de Elsevier en De Groene Amsterdammer die op de een of andere manier relateren aan zowel de jaren zestig als vrouwenemancipatie.

Bij de empirische analyse van de artikelen zijn een aantal algemene zaken geregistreerd, zoals de naam van het tijdschrift, het jaartal en de gevonden zoektermen. Ook zijn een aantal artikelen alsnog afgevallen, omdat ze bij nader inzien onvoldoende de jaren zestig relateren aan vrouwenemancipatie. Dit levert onderstaand overzicht op:

Algemene onderzoeksresultaten:

Codenummer	Aantal
1. Bruikbaarheid (ja)	114
2. Jaartal	1999: 8 2000: 9 2001: 7 2002: 8 2003: 10 2004: 12 2005: 8 2006: 14 2007: 20 2008: 22
3. Tijdschrift	De Groene Amsterdammer: 40 Elsevier: 74
4. (a) Zoektermen jaren zestig	Jaren zestig: 94 Jaren 60: 1 Zestiger jaren: 0 Sixties: 8 1968: 23 Dertig jaar geleden: 13 Veertig jaar geleden: 9
4. (b) Zoektermen vrouwenemancipatie	Vrouwenemancipatie: 15 Emancipatie: 27 Vrouw: 76 Vrouwen: 92 Feminisme: 23

Er zijn uiteindelijk 114 artikelen gebruikt voor de empirische analyse. Er vindt dus daadwerkelijk een discussie plaats over vrouwenemancipatie waarin de jaren zestig aangehaald worden.

In bovenstaande tabellen valt onmiddellijk op dat de Elsevier veel meer artikelen oplevert dan De Groene Amsterdammer. Dit is extra opvallend, aangezien De Groene Amsterdammer juist het linkse blad is en de jaren zestig vaak als "linkse revolutie" worden gezien. Je zou dan verwachten

dat juist De Groene Amsterdammer meer aandacht besteedt aan emancipatie. Vanaf 2006 echter begint het aantal artikelen in De Groene Amsterdammer te groeien, en in 2007 en 2008 overtreft dit aantal zelfs het aantal Elsevier-artikelen.

Hier zijn een aantal mogelijke verklaringen voor. De groei in artikelen zou kunnen komen door de opkomst van links. Bij de landelijke verkiezingen in 2006 kreeg bijvoorbeeld de linkse partij SP 25 zetels en werd daarmee de derde grootste partij, achter het CDA (41 zetels) en de PvdA (33 zetels) (www.tweedekamer.nl, 07-07-2009). Het in 2007 aangetreden kabinet Balkenende IV is bovendien een christelijk-links gepositioneerd kabinet, terwijl de eerdere kabinetten Balkenende rechts-midden waren (www.regering.nl, 09-06-2009). Aangezien emancipatie vaak een links thema is, kan de vergrote belangstelling hiervoor wellicht verklaard worden uit het aantreden van een links-midden kabinet.

Daarnaast kwam er met het aantreden van het kabinet Balkenende IV ook een nieuwe minister voor emancipatie: Ronald Plasterk. Minister Plasterk probeert het debat over emancipatie actief weer aan te zwengelen en heeft in 2008 een nieuwe meerjarennota emancipatiebeleid uitgebracht. Wellicht dat de groeiende aandacht voor emancipatie niet zozeer uit het links-midden karakter van het kabinet verklaard kan worden, maar uit het feit dat er een minister is aangetreden die zich actief(ver) inzet voor emancipatie.

Verder blijkt uit de tweede tabel dat “Jaren zestig”, “vrouw” en “vrouwen” duidelijk de meest effectieve zoektermen zijn geweest. Er zijn wel een aantal zaken die voor “ruis” zorgden in het zoeken, waardoor het aantal hits in eerste instantie groter was dan het aantal echt bruikbare hits. Zo worden sommige artikelen dubbel weergegeven: een en hetzelfde artikel telt dan twee keer mee in het aantal hits. Lexisnexis vertaalt de zoekterm “sixties” naar het getal “60”, wat ook veel ruis oplevert. Daarnaast wordt in de resultaten van het zoeken naar het jaartal 1968 vaak iemands geboortjaar weergegeven en wordt in de resultaten van de zoekterm “vrouw” vaak gesproken over iemands echtgenote. Verder zijn er een aantal grote thema-artikelen over de vrouwenemancipatie die vaak zorgen voor hits op meerdere zoektermen, bijvoorbeeld een groot omslagartikel in de Elsevier in 1999.

Er is dus een debat over vrouwenemancipatie en de jaren zestig, een debat dat het meest gevoerd wordt in de Elsevier maar dat wel toeneemt in De Groene Amsterdammer vanaf ongeveer 2006. Hier zijn een drietal mogelijke oorzaken voor genoemd. Nu we weten dat dit debat bestaat, is het tijd om te kijken wat hierin besproken wordt.

5.1.2 Posities

In deze paragraaf zal een reconstructie plaatsvinden van de inhoud van het publieke debat. Eerst zal gekeken worden wat er in het algemeen gezegd wordt over de jaren zestig: waarmee wordt dit tijdperk geassocieerd? Binnen dit algemene debat over de jaren zestig wordt ook over vrouwenemancipatie gesproken. Daarom komen hierna de belangrijkste en/of meest opvallende onderwerpen van vrouwenemancipatie aan bod. Bovendien wordt hier de link gelegd met het eerdere algemene deel over de jaren zestig: hoe wordt vrouwenemancipatie specifiek met de zestiger jaren geassocieerd en komt dat overeen met het beeld van de jaren zestig in het algemeen? Tot slot wordt gekeken welke meningen de deelnemers aan het publiek debat ventileren over vrouwenemancipatie. Voor het aantal hits per thema van de jaren zestig en per thema van vrouwenemancipatie, zie bijlage E.

5.1.2.1 De jaren zestig

In hoofdstuk 2 zijn de jaren zestig thema's ingedeeld in cultureel-maatschappelijk en politiek-maatschappelijk. Als deze indeling aangehouden wordt, blijkt dat het grootste deel van de citaten waarin de jaren zestig aangehaald worden, betrekking hebben op cultureel-maatschappelijke thema's. 217 Citaten zijn cultureel-maatschappelijk gerelateerd tegenover 112 politiek-maatschappelijke. Ook zijn er een aantal nieuwe thema's toegevoegd (zie bijlage E). Hieruit blijkt maar weer dat een omschrijving van de jaren zestig niet uitputtend kan zijn, zoals reeds gesteld in hoofdstuk 2. Vaak werden de nieuwe thema's letterlijk verwoord, wat ze gemakkelijk tot apart thema maakte. Uit het volgende citaat kwam bijvoorbeeld het thema "anti-burgerlijkheid van de tegencultuur":

"Maar sinds de jaren zestig is burgerlijk min of meer een scheldwoord geworden. Burgerlijkheid kwam te staan voor bekrompenheid en conformisme, voor kleingeestigheid en dufheid. De antiburgerlijke sentimenten van de tegencultuur waren ogenschijnlijk zo krachtig dat het establishment angstig in zijn schulp kroop en nauwelijks meer de eigen normen en waarden durfde te verdedigen." (Elsevier, 12-08-2000, G. van der List)¹

Maar de jaren zestig worden ook in bredere cultureel- en politiek-maatschappelijke verhalen aangehaald. Vaak worden meerdere culturele ontwikkelingen tegelijkertijd genoemd en aan elkaar

¹ Over het algemeen is het gebruikelijk om bij een bronvermelding in een tekst alleen de naam van de auteur en de datum te zetten. Echter, aangezien het in deze scriptie ook gaat om verschillen tussen Elsevier en De Groene Amsterdammer én tijdschriften nu eenmaal makkelijker terug te vinden zijn op tijdschriftnaam en datum in plaats van op de naam van de auteur, is hier gekozen voor een dergelijke bronvermelding.

gekoppeld. Het verhaal gaat als volgt:

Er kwam meer nadruk op de jeugd en haar kwaliteiten, waardoor er een eigen jeugdcultuur en -daarmee- een generatiekloof ontstond. De samenleving seculariseerde en ontzuilde. De zeden werden losser, de emancipatie kwam op gang. Verder kwam de nadruk te liggen op individualisering. Daarmee ontstond ook ruimte voor een andere ontwikkeling: zelfontplooiing. De vele veranderingen in de maatschappij vormden Nederland tot het moderne land dat zij nu is. Hieruit vloeit het thema modernisering voort.

Het volgende citaat is een voorbeeld van hoe verschillende cultuur-maatschappelijke ontwikkelingen in de jaren zestig gesitueerd worden:

“d66 stelde ruim veertig jaar geleden de correcte diagnose. De samenleving is ingrijpend veranderd door de individualisering, secularisering, emancipatie van werknemers en vrouwen en noem maar op. Daar horen ook nieuwe democratische structuren bij.(...)” (De Groene Amsterdammer, 16-04-2008, B. Jacobs).

Met de verwijzing naar D66 en nieuwe democratische structuren komen we bij de politiek-maatschappelijke kant. Ook hier worden thema's aan elkaar gekoppeld. De generatie jongeren in de jaren zestig was de eerste generatie die niet de Tweede Wereldoorlog had meegemaakt. Daarom ontstonden in deze tijd vragen over wie “goed” en “fout” was geweest. De schuldgevoelens wat betreft de Tweede Wereldoorlog in combinatie met de dekolonisatie, de komst van gastarbeiders en de stijging van de welvaart zorgden voor de opzet van de ontwikkelingshulp. Er was plotseling geld om de “arme mensen” te helpen. De welvaartsstijging maakte ook mogelijk dat een uitgebreide verzorgingsstaat opgebouwd kon worden. Zo komen meerdere politieke thema's van de jaren zestig samen:

*“ Precies op het moment dat de Nederlander zelf makkelijk kon terugvallen op bijstand of WAO (**opbouw verzorgingsstaat**), hadden industriële bedrijven goedkope arbeid van elders nodig (**komst gastarbeiders**).*

*Ze kregen die ook, van het rechtse jarenzestigkabinet-De Jong (KVP). Een links kabinet (van PvdA'er Den Uyl) maakte in 1975, vanuit postkoloniaal schuldgevoel, Suriname onafhankelijk en lokte een massale immigratie uit; latere kabinetten waren royaal met asielmigratie en huwelijksmigratie (**dekolonisatie**).*

Al deze besluitvorming, als daar al sprake van was, was steeds beladen met goed en fout, met de angst om te discrimineren, om niet-Nederlanders minder rechten te geven dan Nederlanders. Ook deze nog steeds voortwoekerende aberraties zijn niet te verklaren zonder er de schok van de sixties bij te

betrekken, die mengeling van moderniteit en traditie, van schuld en boete, van naief goed willen doen (schuld en boete WOII) (...)." (Elsevier, 20-12-2003, S. Wynia)

Naast deze grote thema's wordt er soms een grappig weetje genoemd, zoals de volgende: aerobics kwam op in de jaren zestig en werd (en wordt nog steeds) vooral beoefend door vrouwen. Dit komt, volgens het artikel, doordat aerobics binnen is, met een groep die slechts bestaat uit vrouwen, waar vrouwen niet onderhevig zijn aan seksistische opmerkingen van mannen over "gehijg" en op-en-neer springende borsten. Dit is wel het geval als zij bijvoorbeeld buiten gaan joggen (Elsevier, 04-11-2006, M. Hilhorst).

Hoewel de jaren zestig dus soms "voor de leuk" worden aangehaald (zoals in het artikel over aerobics), wordt dit tijdperk vooral geassocieerd met politieke en -met name- culturele ontwikkelingen in de maatschappij. Deze ontwikkelingen worden vaak in een hele trits opgesomd en lijken met een grote vanzelfsprekendheid gepresenteerd te worden: "iedereen weet dat in de jaren zestig dit gebeurde en dat plaatsvond".

De dominantie van culturele ontwikkelingen is niet zo vreemd als je bedenkt dat dit onderzoek gaat over een van de belangrijke culturele ontwikkelingen uit de jaren zestig: de vrouwenemancipatie. Veranderingen in de cultuur werken door op de lange termijn, terwijl de politiek meer onderhevig is aan verandering, al was het maar vanwege het feit dat iedere vier jaar verkiezingen worden gehouden. Verder waren de jaren zestig in Nederland vooral een culturele ontwikkeling. Zoals reeds gesteld in hoofdstuk 2 kende Nederland geen grote politieke protesten zoals de RAF in Duitsland of het grootscheepse protest in de VS tegen de oorlog in Vietnam.

Wat er zoal gezegd wordt in het publiek debat over de culturele ontwikkeling vrouwenemancipatie, is onderwerp van de volgende deelparagraaf.

5.1.2.2 Het debat over vrouwenemancipatie

De thema's die betrekking hebben op vrouwenemancipatie zijn verdeeld in een achttal clusters van hoofdthema's. Sommige van deze hoofdthema's bevatten meerdere deelthema's, sommige beslaan slechts een deelthema. Voor een overzicht van de indeling van de thema's in clusters, zie bijlage F. De clusters zijn als volgt, in volgorde van grootte:

- Cluster een: arbeid en zorg (142)
- Cluster twee: het feminisme (45)
- Cluster drie: seksualiteit (43)
- Cluster vier: beeldvorming van “mannen” en “vrouwen” (42)
- Cluster vijf: macht (26)
- Cluster zes: de achtergestelde positie van de vrouw bij moslims (22)
- Cluster zeven: emancipatiebeleid (5)

De getallen achter de clusternamen geven aan hoe vaak dit hoofdthema voorkomt. Hieronder zullen de belangrijkste en meest interessante clusters besproken worden. Daarbij wordt ook gekeken hoe de thema's zich ontwikkelen door de tijd heen. Per cluster zal minstens een citaat gegeven worden als voorbeeld. Ook wordt iets gezegd over hoe de jaren zestig in verband worden gebracht met ieder hoofdthema en of dit beeld overeenkomt met het algemene beeld uit de vorige paragraaf: worden de jaren zestig bij vrouwenemancipatie ook voornamelijk geassocieerd met cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen?

Tot slot nog twee algemene opmerkingen. Ten eerste is het thema “ontwikkelingsbeleid”, dat in hoofdstuk 2 benoemd is als thema van vrouwenemancipatie, helemaal niet terugkomen in het publiek debat. Blijkbaar wordt dit niet interessant geacht of zijn hier geen noemenswaardige ontwikkelingen. Ten tweede waren er ook nog artikelen waar geen specifiek thema van vrouwenemancipatie aan gegeven kon worden, omdat emancipatie heel 'sec' genoemd werd. Er werd dan, bij wijze van spreken, alleen gesteld dat het fenomeen vrouwenemancipatie bestaat. Dit kwam zeventien keer voor.

Cluster een: arbeid en zorg

Arbeid en zorg is verreweg het belangrijkste thema uit het publieke debat. Het betreft onderwerpen als deeltijdwerk, kinderopvang, onderwijs, herintreden en de zorgverantwoordelijkheid van mannen. Ook wordt gesproken van “quota” en “genderbalans” in relatie tot de top van het bedrijfsleven (zie bijvoorbeeld De Groene Amsterdammer, 28-02-2007, M. Fogteloo). De deelthema's van arbeid en zorg komen vaak apart, maar ook regelmatig in combinatie met elkaar voor. Het verschilt per artikel welk aspect precies benadrukt wordt, maar het complete relaas gaat ongeveer als volgt, met tussen haakjes de onderwerpen:

Vrouwen volgen meestal typische vrouwen-opleidingen zoals de pabo (**onderwijs**), waarna ze in typische vrouwenbanen belanden (**soort arbeid**). Hiermee verdienen ze minder dan mannen in soortgelijke functies (**ongelijke beloning**). Bovendien lukt het ze niet om door te stoten naar leidinggevende functies (**glazen plafond**). Zodra er kinderen komen, gaat de vrouw met ouderschapsverlof en in deeltijd werken (**deeltijd werk**), omdat mannen nog steeds weinig doen in huis (**zorgverantwoordelijkheid mannen**) en zij bovendien weinig ouderschapsverlof-

mogelijkheden hebben (**verlof**). Daarnaast zijn er te weinig plaatsen in de kinderopvang en deze is ook nog eens te duur (**kinderopvang**). Als de kinderen het huis uit zijn, hebben vrouwen moeite met herintreden (**herintreden**). Door het deeltijdwerk en de moeite met herintreden is de arbeidsparticipatie van vrouwen laag (**arbeidsparticipatie**) en zijn vrouwen zelden economisch zelfstandig (**economische zelfstandigheid**). Dit komt ze duur te staan op het moment van scheiden of overlijden van de partner. Daarom wordt vrouwen nog wel eens verweten te weinig geëmancipeerd te zijn (**gebrek aan emancipatie**).

Het volgende citaat geeft dit relaas deels weer:

“(…)Uit onderzoeken blijkt dat het niet goed gaat met de positie van de vrouw op de arbeidsmarkt. Hoewel meer dan de helft van de eerstejaars studenten van het vrouwelijk geslacht is, blijft de output op de arbeidsmarkt ver achter. De Emancipatiemonitor van het Sociaal en Cultureel Planbureau (scp) stelt dat er in de afgelopen vier jaar minder vooruitgang is geboekt dan in de periode daarvoor. Er is sprake van stagnatie of zelfs achteruitgang, gemeten naar de ondervertegenwoordiging van vrouwen in hoge functies in het bedrijfsleven, de universitaire wereld en politieke en bestuurlijke besluitvorming en naar de ongelijkheid in inkomen voor hetzelfde werk als mannen. Met de doorstoot van vrouwen naar de top schiet het niet op. Nederland blijft kampioen deeltijdwerken. De tendens is dat de meeste vrouwen ook de tweede generatie allochtonen gaan werken, maar dat de curve rap afbuigt zodra het eerste kind in de wieg ligt.(…)”
(De Groene Amsterdammer, 28-02-2007, M. Fogteloo).

In dit citaat komen onder andere de thema's deeltijd werken, glazen plafond, ongelijke beloning, onderwijs en gebrek aan emancipatie aan bod. Overigens vinden in het kader van dit verhaal ook vergelijkingen plaats met andere Europese landen en de VS (zie bijvoorbeeld Elsevier, 12-01-2008, M. Stellinga).

Als we dus het debat mogen geloven, wil het niet echt opschieten met de emancipatie. Rolpatronen zijn hardnekkig, deeltijdwerk is diep ingeburgerd in de Nederlandse maatschappij en vrouwen kiezen nog steeds voor typische vrouwenbanen. Vrouwen zijn “reservepersoneel”: in slechte economische tijden worden ze als eerste ontslagen, bij goed tij worden ze weer van stal gehaald (Elsevier, 31-08-2002, S. Wynia). Dit brengt ook zorgen mee over de financiering van de verzorgingsstaat (zie bijvoorbeeld De Groene Amsterdammer, 17-02-1999, P. Hilhorst). De overheid krijgt de kritiek dat het beleid alleen om “koppen tellen” gaat en niet om wat er daadwerkelijk in mannen en vrouwen omgaat (Elsevier, 10-07-1999, G. van Schoonhoven, D. Giesberger, S. Rozendaal).

Tegelijkertijd ontstaat naast de harde lijn dat vrouwen niet moeten zeuren en meer moeten gaan werken ook een groep die juist een herwaardering van het moederschap bepleit (De Groene Amsterdammer, 28-02-2007, M. Fogteloo). Wellicht heeft dit te maken met de komst van het

christelijke kabinet Balkenende IV, dat een conservatieve tendens inluidt.

Maar het is niet alleen maar kommer en kwel wat betreft arbeid en zorg, zeker niet als dit in verband wordt gebracht met de jaren zestig. Dan wordt juist gesteld dat vrouwen sinds de jaren zestig massaal de arbeidsmarkt zijn opgegaan en zelfstandiger zijn geworden (zie bijvoorbeeld Elsevier, 03-03-2001, L. Wytzes). Dit is een cultureel-maatschappelijke ontwikkeling.

Het tijdsverloop van dit cluster is als volgt:

Cluster een: arbeid en zorg

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ELV: 9 GA: 0	ELV: 5 GA: 0	ELV: 3 GA: 0	ELV: 15 GA: 0	ELV: 8 GA: 0	ELV: 8 GA: 0	ELV: 14 GA: 0	ELV: 17 GA: 4	ELV: 0 GA: 25	ELV: 12 GA: 21

Arbeid en zorg is een typisch Elsevier-thema. Pas vanaf 2006 begint De Groene Amsterdammer aan een inhaalslag. Extra opvallend hierbij is het gebrek aan arbeid-en-zorg-thema's in de Elsevier in 2007, terwijl De Groene Amsterdammer dan net haar piek bereikt. Voor de piek van De Groene Amsterdammer in 2007 zijn al eerder in paragraaf 5.1.1 mogelijke verklaringen gegeven. Maar waarom de Elsevier dit thema in 2007 zo laat liggen, is onbekend. Het zou simpelweg op toeval kunnen berusten.

Cluster drie: seksualiteit

Het cluster seksualiteit is interessant vanwege de ontwikkeling die in dit hoofdthema te zien is. Binnen dit cluster bedraagt het deelthema met dezelfde naam, "seksualiteit", met negenentwintig hits de hoofdmoot. Dit thema lijkt vooral tussen 1999 en 2006 te spelen, daarna neemt het iets af. De aandacht voor een ander deelthema uit dit cluster, de seksualisering van de samenleving, neemt echter vanaf deze tijd toe: vanaf 2005 komt dit thema voor het eerst voor (Elsevier, 17-12-2005, G. van der List).

Het deelthema seksualiteit gaat vaak om het feit dat vrouwen een stuk vrijer zijn geworden om hun seksualiteit te uiten (Zie bijvoorbeeld De Groene Amsterdammer, 05-09-2008, M. Pruis). Vrouwen vinden het niet erg meer om single te zijn, ze trouwen minder snel, ze hebben een baan, ze bepalen hun eigen (seks)leven, doen aan one-night-stands en gebruiken seksspeeltjes, kortom: ze doppen hun eigen boontjes. Onderstaand citaat geeft de strekking weer:

"De jonge, assertieve vrouwen van tegenwoordig kunnen, anders dan eerdere generaties, seks en liefde scheiden. Sterker nog: ze zijn niet benauwd mannen om seks te vragen. Hun economische onafhankelijkheid leidt tot wisselende relaties gedurende een steeds langere periode: het duurzame huwelijk lijkt uit de tijd." (Elsevier, 25-10-2003, L. Wytzes)

Het verschil tussen het thema “seksualiteit” en het thema “seksualisering van de samenleving”, is dat de laatste draait om een negatieve ontwikkeling waarbij vrouwen gezien worden als lustobject. Het feit dat vrouwen vrijer zijn in hun seksualiteit, is meer een constatering die niet per se negatief hoeft te zijn. Er wordt gesteld dat er eindelijk weer verschil mag zijn tussen man en vrouw: vrouwen mogen zich weer vrouwelijk gedragen in plaats van zich als man voor te doen onder druk van de tweede feministische golf (zie bijvoorbeeld Elsevier, 20-07-2002, S. Rozendaal). Tegelijkertijd wordt deze ontwikkeling ook wel bekritiseerd. Vrouwen zouden het niet erg meer vinden om op hun uiterlijk beoordeeld te worden, sterker nog, ze werken hier actief aan mee (zie bijvoorbeeld Elsevier, 16-12-2000, L. Wytzes).

Dit in ogenschouw nemend, is de ontwikkeling van het debat extra opvallend. Het lijkt alsof er negatiever over seks wordt gesproken. Dat de publieke opinie rond 2006 omslaat, is niet geheel toevallig. Bij het aantreden van Balkenende IV neemt namelijk de ChristenUnie zitting in het kabinet, die zich met name profileert op dit thema. Beroemd -of berucht- is het protest van de ChristenUnie tegen de enorme poster van de vrouw in een gouden bikini aan de Oudegracht in Utrecht (zie bijvoorbeeld Elsevier, 12-05-2007, J. van der Sman). Maar ook de PvdA en feministen doen mee (Elsevier, 18-08-2007, G. van der List). Het thema seksualisering van de samenleving komt vooral terug in de Elsevier.

De jaren zestig worden binnen dit cluster vaak in verband gebracht met de komst van de pil, de seksuele revolutie en de vrouwenemancipatie (Zie bijvoorbeeld Elsevier, 10-07-1999, G. Van Schoonhoven; D. Giesberger; S. Rozendaal en Elsevier, 09-07-2005, H. Wensink). Abortus wordt ook in dit verband aangehaald als een van de verworvenheden van de tweede feministische golf (zie bijvoorbeeld De Groene Amsterdammer, 08-11-2008, L. Austin). Dit zijn cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen uit de zestiger jaren. Een opvallend artikel in dit verband is “een soort vergif”, over het feit dat pas sinds 1999 de anticonceptiepil is toegestaan in Japan en aldaar nu pas de seksuele revolutie plaatsvindt die in de jaren zestig in Europa plaats had (Elsevier, 04-12-1999, D. Van Heest).

De tijdsverloop van dit cluster is als volgt:

Cluster drie: seksualiteit

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ELV: 2 GA: 1	ELV: 0 GA: 0	ELV: 2 GA: 0	ELV: 3 GA: 0	ELV: 3 GA: 1	ELV: 0 GA: 0	ELV: 2 GA: 0	ELV: 2 GA: 1	ELV: 4 GA: 9	ELV: 4 GA: 10

Het hoofdthema seksualiteit lijkt redelijk systematisch aandacht te krijgen in de Elsevier, met een dip in 2000 en 2004 en een lichte stijging vanaf 2007. Waar vorige thema's vaak een aanloop hadden in 2006 en een piek in 2007 in De Groene Amsterdammer, lijkt seksualiteit pas vanaf 2007 echt aandacht te krijgen. Deze aandacht neemt in 2008 nog toe. Dit lijkt vooral te komen door de

toenemende aandacht voor emancipatie en daarmee de toenemende aandacht voor de tweede feministische golf met haar seksuele bevrijding van de vrouw, de komst van de anticonceptiepil en abortus.

Cluster zes: de achtergestelde positie van de vrouw bij moslims

Dit cluster is zeer opvallend, omdat het een nieuw thema is dat toch relatief vaak voorkomt (tweeëntwintig keer in totaal). Dit thema is voornamelijk te vinden in de rechtse Elsevier, zelfs twee keer in een en hetzelfde weekblad (Elsevier, 17-12-2005, H. Broder en G. Van Der List). De Elsevier is zeer kritisch over moslims en vrouwenemancipatie: moslims zouden maar een achterlijke kijk hebben op vrouwen. Als voorbeeld van deze achterlijke kijk wordt er bijvoorbeeld over vrouwenbesnijdenis geschreven (Elsevier, 29-06-2002, C. Joosten). Er wordt zelfs gesproken van een “boeracultuur”. De kritiek wordt duidelijk weergegeven door onderstaand citaat:

“ (...) Wie zijn barendende vrouw niet door een hoogopgeleide, goedbedoelende man laat helpen, is achterlijk. Zo iemand in zijn achterlijkheid steunen, getuigt niet alleen van schromelijk gebrek aan moed, maar ook van gebrek aan inzicht in wat we met ons allen toelaten en waarvan Ella Vogelaar de opmerkelijke woordvoerder is: de stupide en suicidale gedachte dat alle culturen gelijk zijn, en dat de primitieve ideeën die al eeuwen het leven in het Rifgebergte in armoede en achterlijkheid gevangen houden, een verrijking zouden zijn van de Nederlandse samenleving.” (Elsevier, 04-08-2007, L. De Winter)

De algehele conclusie van het debat in de Elsevier is dat de integratie mislukt is. Dit is de schuld van links: die is te laf (Elsevier, 19-02-2000, G. van der List) en heeft te veel weggepoetst onder het mom van discriminatie (Elsevier, 20-11-2004, S. Wynia). Maar nu “verrechst” de samenleving gelukkig: het gedoogbeleid wordt opzij geschoven, Nederland is vol. Ook bij links zou het “ergste” cultuurrelativisme weg zijn (Elsevier, 01-02-2003, G. van Schoonhoven). Dit debat wordt gevoed door gevoelens van onveiligheid (“Waar is het tolerante Nederland gebleven?”) en wij-zij tegenstellingen (De Groene Amsterdammer, 11-11-2005, G. Derksen).

De Groene Amsterdammer is lang niet zo negatief. Vaak wordt het onderwerp maar kort aangehaald als een soort gegeven, of wordt de kritiek zelfs gerelativeerd met de opmerking dat Nederland ook pas sinds een jaar of veertig zo modern is (De Groene Amsterdammer, 10-10-2008, R. Hartmans). Slechts een keer wordt het thema op eenzelfde negatieve manier benoemd (De Groene Amsterdammer, 11-11-2005, G. Derksen).

De jaren zestig komen op drie manieren aan bod: hetzij als de tijd dat de eerste gastarbeiders naar Nederland kwamen, hetzij als de tijd dat in Nederland de vrouwenemancipatie goed op gang kwam (in tegenstelling tot bij de moslims) (zie bijvoorbeeld Elsevier, 31-07-2004, H. Camps), hetzij als de tijd waarin links het alleenrecht op het morele kompas opeiste, wat desastreuze gevolgen

gehad zou hebben voor de integratie (Elsevier, 20-11-2004, S. Wynia). Hier wordt dus naar zowel politiek-maatschappelijke als cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen verwezen.

De tijdsverloop van dit cluster is als volgt:

Cluster zes: de achtergestelde positie van de vrouw bij moslims

1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
ELV: 0 GA: 0	ELV: 2 GA: 0	ELV: 4 GA: 0	ELV: 2 GA: 0	ELV: 2 GA: 0	ELV: 2 GA: 0	ELV: 2 GA: 1	ELV: 0 GA: 0	ELV: 2 GA: 3	ELV: 1 GA: 1

In de tabel is duidelijk terug te zien dat er haast systematische aandacht is voor dit thema in de Elsevier, met een kleine opleving in de Fortuyn-tijd in 2001 (die overigens ook een artikel over dit onderwerp schreef in de Elsevier, zie Elsevier, 09-06-2001, P. Fortuyn).

De Groene Amsterdammer besteedt nauwelijks aandacht aan het onderwerp, pas vanaf 2005 komt het wat op. De stelling van de Elsevier dat Nederland “verrechst” is dus terug te zien in de tabel in de periode 1999-2004. Hierna komt links op en verschijnt het thema ook af en toe in De Groene Amsterdammer, maar met een andere toon dan in de Elsevier.

Uit bovenstaande blijkt dat vrouwenemancipatie voornamelijk geassocieerd wordt met de positie van de vrouw op de arbeidsmarkt en de relatie met het combineren van zorgtaken. Ook moslimvrouwen krijgen veel aandacht, en die is overwegend negatief. En hoewel wel gezegd wordt dat de seksuele revolutie van de jaren zestig de seksuele positie van de vrouw verbeterd heeft, lijkt het of 'men' zich nu zorgen gaat maken over deze positie. In het begin van de onderzochte periode is “rechts” dominant en houdt links zich stil. Later gaat links meer aandacht aan emancipatie geven, hoewel dit niet direct tot gevolg heeft dat de aandacht van rechts afneemt.

Dit geeft al enkele hints wat deelnemers aan het publiek debat vinden van verschillende onderwerpen van vrouwenemancipatie. Daarom is het nu tijd om te kijken naar de dominante teneur van deze opinies.

5.1.2.3 Opinions over vrouwenemancipatie

Hierboven is een gevarieerd beeld geschetst. Er worden zowel positieve als negatieve dingen geschreven over emancipatie-gerelateerde onderwerpen. Enerzijds is er al veel bereikt dankzij de feministische golven, anderzijds is er nog veel te doen, bijvoorbeeld voor moslimvrouwen. Er wordt zelfs kritiek gegeven op de zogenaamde feminisering van de samenleving, waarin mannen op moordlustige prutsers zouden gaan lijken (Elsevier, 03-06-2000, S. Rozendaal). Haast alsof de emancipatie te ver doorgesloten is.

De cijfers uit de empirische analyse ondersteunen dit gevarieerde beeld:

Posities²

Codenummer	Aantal
7. Opinie deelthema vrouwenemancipatie auteur/ander: voor, neutraal, tegen	Voor: 66 Neutraal: 51 Tegen: 63
8. Mate van intensiteit van opinie auteur/ander: sterk, neutraal, zwak	Sterk: 85 Neutraal: 91 Zwak: 29

Er dient wel een belangrijke kanttekening geplaatst te worden bij deze tabel. De tabel is namelijk enigszins vertekend, afhankelijk van het onderwerp van vrouwenemancipatie. Iemand die bijvoorbeeld tegen het thema “achtergestelde positie van de vrouw bij moslims” is, is eigenlijk voor vrouwenemancipatie. En iemand die tegen het emancipatiebeleid is, hoeft niet de vrouwenemancipatie an sich slecht te vinden. Het kan ook betekenen dat deze persoon tegen de manier is waarop het beleid wordt vormgegeven.

Als er een oordeel geveld wordt, is die over het algemeen ook duidelijk, blijktens het feit dat bij de mate van intensiteit van de opinie “sterk” en “neutraal” het grootste deel van het totaal vormen. Dit betekent dat de meeste auteurs die voor hun mening uitkomen dit duidelijk doen en dat er maar weinig zijn die hun mening zodanig nuanceren dat zij het predicaat “zwak” krijgen. Een extreem voorbeeld is het eerder genoemde citaat van Leon de Winter, die stelt dat moslim-mannen achterlijk zijn als zij hun zwangere vrouw bij de bevalling niet door een mannelijke verloskundige willen laten helpen.

Dit in ogenschouw nemend, kan geconcludeerd worden dat deelnemers gevarieerde posities innemen in het publiek debat over vrouwenemancipatie.

5.1.3 Conclusie deelvraag een

In het publiek debat worden verschillende posities ingenomen op een hele keur aan onderwerpen wat betreft vrouwenemancipatie. Er wordt niet onverdeeld positief geschreven over de emancipatie van de vrouw: auteurs schrikken er niet voor terug om negatieve kanten te laten zien. Hierdoor ontstaat een ambivalent beeld. Enerzijds wordt moslims verweten dat zij een “achterlijke” kijk hebben op de vrouw, anderzijds wordt de Nederlandse vrouw een gebrek aan emancipatie verweten. Enerzijds wordt de vrouwenemancipatie als gevolg van de jaren zestig geprezen, anderzijds wordt de tweede feministische golf bekritiseerd om haar gelijkheidsdenken

² Soms is het lastig om iemands positie te achterhalen, omdat diegene slechts een bepaalde ontwikkeling omschrijft zonder daar een (expliciet) oordeel over te vellen.

en haar stelling dat verschillen tussen man en vrouw slechts komen door verschil in opvoeding. Enerzijds wordt de seksuele bevrijding van de vrouw geprezen, anderzijds wordt gesteld dat deze te ver is doorgeschoten en de vrouw verwordt tot lustobject. Mogelijk is het zo dat de gevierde seksualiteit uit de jaren 1999-2006 nu te ver doorgeschoten wordt bevonden en daarom de toon van het debat negatiever wordt. Bovendien kan het zo zijn dat de invloed van een christelijk-links kabinet zich doet gelden: de zedeloosheid is te groot geworden.

Het publiek debat is breed met soms opvallende onderwerpen, zoals de komst van de pil in Japan en de opkomst van aerobics. Tegelijkertijd beslaan onderwerpen die relateren aan een klassiek emancipatie-thema, namelijk "arbeid en zorg", het grootste deel van het debat. Blijkbaar is en blijft dit het belangrijkste thema van de vrouwenemancipatie. Het lijkt erop dat er "na al die jaren" (het debat over arbeid en zorg komt over de gehele onderzochte periode voor) nog steeds geen goede manier gevonden is om arbeid en zorg bevredigend te combineren en rolpatronen lastig te doorbreken zijn. Dit brengt niet alleen gevaar voor de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat, maar houdt vrouwen ook in een achtergestelde positie.

Elsevier besteedt door de jaren heen het meest systematisch aandacht aan vrouwenemancipatie. De Groene Amsterdammer laat tot circa 2006 emancipatie nagenoeg links liggen, of wellicht beter gezegd: rechts liggen. Bij alle drie de besproken hoofdthema's is in de tabellen te zien dat De Groene Amsterdammer tussen 1999 en 2005 nauwelijks aandacht besteedt aan vrouwenemancipatie. Vanaf 2005 neemt de aandacht juist fors toe en overtreft die van de Elsevier, alsof het blad aan een inhaalslag begint. Deze inhaalslag kan mogelijk worden verklaard uit de opkomst van links, de komst van het kabinet Balkenende IV en het aanstellen van emancipatieminister Plasterk, die het onderwerp "emancipatie" weer op de agenda zette. Toch blijft het opvallend dat de linkse De Groene Amsterdammer in de jaren ervoor zo weinig aandacht besteedde aan het linkse thema emancipatie.

Waarschijnlijk komt dit door de dominantie van rechts zo tussen 1999 en 2005. Er wordt zelfs letterlijk gejuicht dat de samenleving "verrechtst." Dit gaat gepaard met een stevige portie maatschappij-kritiek waarbinnen ook de onderwerpen van vrouwenemancipatie geplaatst worden. Vrouwen werken nog steeds te weinig, de integratie is mislukt en de samenleving draait alleen maar om seks, seks en seks. En dit is allemaal de schuld van het gedoogbeleid en cultuurrelativisme van links. Gezien de radiostilte van de linkerkant, lijkt het alsof links zich dit commentaar aantrekt en weinig weerwoord heeft.

Uit de vorige paragrafen bleek reeds wat zoal verteld wordt over de jaren zestig. Dit tijdperk wordt voornamelijk geassocieerd met cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen, zowel in het algemeen als bij de specifieke thema's van vrouwenemancipatie. Vaak worden deze ontwikkelingen met grote vanzelfsprekendheid gepresenteerd. Hoewel in hoofdstuk 2 gesteld werd dat bepaalde ontwikkelingen soms met de jaren zestig geassocieerd worden terwijl ze in een ander tijdperk opkwamen (bijvoorbeeld het drugsgebruik, dat floreerde in de jaren zeventig), lijkt het in

het publiek debat geen onderwerp van discussie wat deze cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen inhouden en of ze wel uit de jaren zestig stammen. Dit terwijl de jaren zestig met een groot aantal ontwikkelingen wordt geassocieerd, wat de vraag doet oprijzen of al deze ontwikkelingen wel daadwerkelijk uit de zestiger jaren stammen. In ieder geval lijken de auteurs, gezien de vanzelfsprekendheid waarmee zij over de sixties praten, kennis van dit decennium te veronderstellen bij hun publiek.

Er is echter nog niks uit geconcludeerd over wat het *doel* is van het aanhalen van de sixties. Hoe de jaren zestig worden ingezet als retorisch middel, is onderwerp van de volgende paragraaf.

5.2 Hoe gebruiken de deelnemers aan het publiek debat de jaren zestig als retorisch middel om anderen te overtuigen van hun positie?

Nu een inhoudelijke reconstructie van het publiek debat over vrouwenemancipatie gegeven is, volgt een retorische reconstructie: hoe worden de jaren zestig gebruikt als retorisch middel? Om dit te achterhalen, zal gepresenteerd worden welk retorisch middel hoe vaak voorkomt. Hieruit zal blijken hoe het begrip “de jaren zestig” het meest gebruikt wordt: ter identificatie met het publiek (ethos), om een bepaald gevoel bij het publiek op te wekken (pathos) of om een logische redenering neer te zetten (logos)? Ook zullen enkele voorbeelden gegeven worden van de retoriek en wordt ingegaan op het taalgebruik.

5.2.1 De retorische middelen

In onderstaande tabel wordt per retorisch middel, ingedeeld naar ethos, pathos en logos, weergegeven hoe vaak het voorkomt:

Retorische middelen

Codenummer	Aantal
9. Ethos: jaren zestig als blijk van kennis	115 (geen:39)
10. Ethos: jaren zestig als persoonlijke ervaring van de auteur	10 (geen: 144)
11. Pathos: symbool	A1. neergang: 33 A2. onmacht en controle: 14 A3. vereerd verleden: 26 A4. omstreden verleden: 35 A5. synecdoche: 9 A6. metafoor: 47 A7. ambiguïteit: 16 (totaal: 180) (geen: 9)
12. Pathos: belangen	45 (geen: 107)
13. Pathos: rationele beslissingen	26 (geen: 128)
14. Pathos: beoordeling gebeurtenis	59 (geen: 94)
15. Pathos: beoordeling gedrag	91 (geen: 63)
16. Pathos: drama en grootsheid	30 (geen: 125)
17. Logos: aanwijzing oorzaken	74 (geen: 80)
18. Logos: aanwijzing hoofdrolspelers	46 (geen: 108)
19. Logos: verklaren gedrag	94 (geen: 60)
20. Logos: rationele beslissingen	23 (geen: 131)

Uit de tabel blijkt dat de jaren zestig in absolute aantallen vooral als “pathos” gebruikt worden: 431 keer. “Logos” is tweede met 237 hits in totaal, “ethos” komt 125 keer voor. Zelfs als je bedenkt dat pathos de meeste codes beslaat (6) en ethos de minste (2), is de meerderheid van pathos nog overweldigend.

Concreet betekent dit dat de jaren zestig vooral aangehaald worden om een bepaald gevoel op te wekken bij de lezers. Uit de tabel blijkt dat de jaren zestig vooral als symbool gesteld worden. De jaren zestig als symbool wordt het meest gebruikt om een verhaal van neergang te vertellen, als omstreden verleden en als metafoor. Gezien het feit dat “beoordeling gedrag”, “verklaren gedrag” en “aanwijzing oorzaken” ook regelmatig voorkomen, lijkt het erop dat de jaren zestig als symbool worden genomen voor bepaald gedrag dat aan de kaak wordt gesteld, hetzij positief, hetzij negatief. Dit dient voornamelijk om bepaalde gevoelens op te wekken bij de lezers en wordt ondersteund door een logische redenering (“logos”) om deze lezers te overtuigen.

Hieronder zullen een aantal voorbeelden gegeven worden van de belangrijkste retorische middelen, te beginnen bij het symbool.

In onderstaand citaat is bijvoorbeeld duidelijk te zien dat “1968” als symbool gesteld wordt. De auteur van dit artikel noemt dit jaartal en legt niet (direct) uit wat er in die tijd gebeurd is. Blijkbaar gaat hij ervan uit dat zijn lezers dit weten. Bovendien toont hij hiermee zijn kennis van zaken en identificeert zich zo met zijn lezers: “1968, iedereen weet toch wat er toen gebeurde!”. Hij laat zelfs zien dat hij weet hoe de maatschappij zich daarna ontwikkeld heeft:

“Na 1968 is alles slechter geworden. Amerikaanse presidenten bleken leugenaars en schoften. Popmuziek werd commerciële troep. Wielrenners bleken doping te slikken. Arbeiders werden lid van de Tros en wilden een eigen huis, op een woonerf, niet in een commune. De Bijlmer verpauperde, Joop den Uyl stierf. En niemand geloofde meer in iets.” (De Groene Amsterdammer, 02-05-2008, K. Kleijn)

Verderop in het artikel wordt pas duidelijk wat er in 1968 zoal gebeurde: de opstanden van studenten in Parijs en die van anti-totalitaren in Praag. Bovendien stelt de auteur dat “1968” positieve invloed heeft gehad op onder andere de positie van de vrouw en het doorbreken van gesloten bolwerken als het onderwijs en de politiek. Het is onwaarschijnlijk dat dit alles in een jaar tijd heeft plaatsgevonden: de auteur verwijst hiermee naar ontwikkelingen uit de gehele jaren zestig. Daarmee maakt de auteur “1968” tweemaal tot metafoor: als metafoor voor de opstanden in Parijs en Praag en als metafoor voor maatschappelijke ontwikkelingen in de jaren zestig.

Tot slot is in dit citaat duidelijk te zien dat de auteur beoogt een bepaald gevoel op te wekken, namelijk een verlangen om terug te gaan naar 1968, want toen was alles beter dan nu. Het is een verhaal van neergang: “sindsdien is alles slechter geworden”.

Het volgende citaat komt uit een interview met Cisca Dresselhuys, voormalig hoofdredactrice van het feministisch maandblad Opzij:

“Ik heb mijn man leren kennen op de redactie van het dagblad Trouw. Daar is mijn feminisme ontstaan. Op de Trouw-redactie moest ik altijd thee zetten. Het was alsof het boek van Monica Dickens My Turn to Make The Tea voor mij was geschreven. En het waren de wilde jaren zestig. Ik ging naar persconferenties van Dolle Mina, naar het eerste Blijf-van-mijn-lijf-huis. Het werd al snel iets wat over mijzelf ging. Journaliste en feministe: het was dubbelop.” (Elsevier, 24-02-2001, H. Camps)

Dit citaat is een mooi voorbeeld van hoe de jaren zestig aangehaald worden om bepaald gedrag te verklaren. Cisca Dresselhuys legt uit dat ze feministe is geworden doordat ze “in de wilde jaren zestig” als journaliste persconferenties van Dolle Mina bijwoonde en tegelijkertijd besepte dat het

Dolle Mina-verhaal ook op haar van toepassing was: zij was degene die altijd de thee moest verzorgen op de redactie van Trouw. Door gebeurtenissen, gedragingen en ontwikkelingen uit de jaren zestig is Dresselhuys nu nog steeds overtuigd feministe.

Tot slot een citaat waarin de jaren zestig zowel worden gebruikt om oorzaken aan te wijzen, als om gedrag te verklaren, als om ditzelfde gedrag te beoordelen:

“Nederland kreeg in het midden van de jaren zestig een klap van de molen, een klap die harder aankwam dan elders. Een klap die de ramen openzette, de emancipatie bevorderde, een geur van vrijheid en vooruitgang schiep, maar die ook de balans deed doorslaan. Een jaar of tien later bleek alles te moeten kunnen. Links gaf de toon aan, rechts leidde een onderaards bestaan. Wie een waarschuwend vinger opstak, werd afgeserveerd als fatsoensrakker, moraalridder of zedenpreker.” (Elsevier, 07-09-2002, S. Wynia)

De jaren zestig worden hier als oorzaak aangewezen van het doorslaan van de balans. Tien jaar daarna bleek alles te moeten kunnen, en nog steeds volgens de auteur, aangezien hij het artikel ook begint met de zin “Alles moet kunnen.”. De auteur ziet de jaren zestig als oorzaak van het verval van Nederland en verklaart daaruit de huidige roep om normen en waarden.

Verder verklaart de auteur in zijn citaat het gedrag van mensen: door ontwikkelingen uit de jaren zestig kreeg men een “alles moet kunnen” mentaliteit en zette waarschuwend mensen weg als zedenpreker. Tegelijkertijd beoordeelt de auteur dit gedrag: de balans is doorgeslagen.

Overigens is in dit citaat wederom een verhaal van neergang te herkennen, maar hier worden de jaren zestig juist als oorzaak benoemd van deze neergang in plaats van de tijd waarin alles beter was, zoals in het citaat over 1968.

5.2.2 De verhalen

Bovenstaand citaat is tekenend voor de verhalen die verteld worden over de jaren zestig. Tijdens de empirische analyses viel namelijk op dat er, voornamelijk in de Elsevier, regelmatig zeer kritisch wordt geschreven over de sixties. De culturele ontwikkelingen uit dit decennium worden gezien als slecht of als te ver doorgesloten, zoals reeds bleek uit bovenstaand citaat. Wellicht verklaart dit de eerdere conclusie dat de jaren zestig voornamelijk als cultureel-maatschappelijke ontwikkeling worden aangehaald. Het feit dat er zo negatief geschreven wordt over de zestiger jaren, betekent dat de jaren zestig hoofdzakelijk worden gebruikt om een *negatief gevoel* bij de lezers op te roepen.

De redenering in deze verhalen gaat ongeveer als volgt:

De jaren zestig hebben wel een aantal positieve zaken gebracht (zoals de vrouwenemancipatie),

maar door de “vrijheid-blijheid” cultuur uit deze tijd is de Nederlandse maatschappij nu compleet verloederd, hebben mensen geen normen en waarden meer en denkt men alleen aan het eigen belang.

Hieronder wordt nog een citaat gegeven die dit verhaal duidelijk weergeeft. Tussen haakjes staan de bijbehorende retorische middelen:

“Het linkse denken van de jaren zestig en zeventig is een roemloze dood gestorven. Maar het heeft ons wel opgezadeld met een nalatenschap, met een mentaliteit die nog steeds doorwerkt (verhaal van neergang, aanwijzing oorzaken).

Voor het linkse gelijkheidsdenken en de linkse nivelleringsdrift was elke autoriteit verdacht. Tegen autoriteiten aanschoppen was dapper en goed. Geen ontzag kennen was een teken van bevrijding. Anti-elitair zijn was een deugd (omstreden verleden). Het sloot aan bij het egalitarisme dat toch al zo sterk in het sedert de zeventiende eeuw kleinburgerlijke Nederland leeft, waar nooit een dominante aristocratische cultuur heeft bestaan. Dit zelfgenoegzame schoppen tegen autoriteiten heeft

geleid tot een van de opvallendste zwaktes van het huidige Nederland: het ontbreken van autoriteit bij degenen aan wie ze zou moeten worden toegekend. We zijn eraan gewend geraakt om voor geen enkele autoriteit ontzag te hebben. Een minister kan voor de televisiecamera s worden beledigd. Dit is een erfenis van links (verklaren en beoordelen gedrag). (...)

Naast de wanen en uitwassen van het linkse en progressieve denken hebben de jaren zestig ons ook veel goeds opgeleverd: de seksuele revolutie, een nieuwe feministische golf, het ontstaan van het milieubewustzijn, de ontzuiling en in het algemeen een vrijheid van denken en spreken die voordien niet bestond (vereerd verleden). Maar de belangrijkste items van die periode zijn het ontstaan van de grote welvaart en de consumptiecultuur, gelijk opgaand met het afsterven van de grote verhalen, de breuk met de Grieks-Romeinse en joods-christelijke traditie. Niets heeft zoveel invloed op ons gehad als de welvaart en het achter de horizon verdwijnen van de ideeënwereld waarop onze beschaving is gebouwd. De decadentie en verloedering van het huidige Nederland hebben daarom hun wortels in die bevrijdende tijd.” (De Groene Amsterdammer, 02-05-2008, O. De Jong)

Een ander, gerelateerd negatief verhaal dat veel voorkomt gaat om de gebrekkige integratie van moslims in Nederland. In paragraaf 5.1.2.2 is al gesteld op welke manier de jaren zestig in verband wordt gebracht met integratie. Dit veel voorkomende verhaal verklaart ook waarom “achtergestelde positie van de vrouw bij moslims” zo vaak voorkomt als thema bij vrouwenemancipatie.

Het feit dat de jaren zestig in zo'n kwaad daglicht worden gezet, verklaart wellicht waarom de

Ethos-methode “jaren zestig als persoonlijke ervaring van de auteur” zo weinig voorkomt. Immers, wie wil zich associëren met een dergelijke “slechte” tijd?

Verder heeft een dergelijk verhaal tot gevolg dat de jaren zestig soms worden aangehaald om bepaalde maatregelen te nemen (de jaren zestig als “rationele beslissing”): “om te verloedering van Nederland door de jaren zestig tegen te gaan, dienen deze maatregelen genomen te worden” (zie bijvoorbeeld Elsevier, 19-02-2000, G. Van Der List).

Deze negatieve verhalen over de jaren zestig passen precies in de eerdere conclusie over de verrechtsing van de samenleving. Veel waarden die met deze tijd geassocieerd worden, zoals emancipatie, zelfontplooiing, vrijheid en zeggenschap, worden gezien als typisch “links”. Bovendien kwam in deze tijd links aan de macht. Maar deze waarden zijn nu te ver doorgeschoten waardoor de Nederlandse maatschappij verloederd is. Dit is (dus) de schuld van links.

Tegelijkertijd met de kritiek op de sixties houdt rechts een pleidooi voor burgerschap (Elsevier, 12-08-2000, G. van der List), het gezin (Elsevier, 20-07-2002, S. Wynia) en de jaren vijftig (Elsevier, 10-07-2004, G. van Schoonhoven). De Groene Amsterdammer typeert het debat als bang en benauwd, met gevoelens van verwarring en onbehagen bij de burger (De Groene Amsterdammer, 05-12-2008, K. Haegen).

In De Groene Amsterdammer staat slechts een artikel van gelijke strekking (De Groene Amsterdammer, 02-05-2008, O. De Jong, zie bovenstaand citaat). Sterker nog, als reactie op deze 'trend' van negatief schrijven over de jaren zestig gaat De Groene Amsterdammer het juist opnemen voor dit decennium op het moment dat links weer aan de macht komt, zoals weergegeven door onderstaand citaat uit het al eerder geciteerde artikel van Kleijn (De Groene Amsterdammer, 02-05-2008, P. Gerbrandy en K. Kleijn):

“Wie noemt zich, na 1968, nog optimist? (...) De nalatenschap van 1968 is dat de optimisten gedoemd zijn tot realisme, of beter nog: pessimisme. Tegenover hen staat de geschiedenis, de pijnlijke geschiedenis van de twintigste eeuw, van Bergen-Belsen en de Goelag, de Culturele Revolutie en Pol Pot.

Dat is veel te kort door de bocht. Het idealisme van 1968 had een enorme invloed op de motivatie van de anti-totalitairers in Praag, op de positie van de vrouw, op het vergroten van de toegang tot oude gesloten bolwerken als de universiteit, de politiek, het onderwijs.

(...)Door 1968 weten wij nog maar eens dat de weg naar de hel geplaveid is met goede bedoelingen. Maar onder dat plaveisel: de hoop. Loop uw tuin uit. Il faut cultiver son chemin.” (De Groene Amsterdammer, 02-05-2008, K. Kleijn)

Op deze manier probeert links haar jaren-zestig waarden te verdedigen. Dit betekent echter niet dat deze weer dominant worden. Na de discussie over de verrechtsing van Nederland blijken er nieuwe scheidslijnen te zijn ontstaan in de politiek (De Groene Amsterdammer, 05-12-2008, K. Haegens). Naast de klassieke economische tegenstelling tussen links en rechts is er een nieuwe tegenstelling ontstaan op culturele gronden. Dit is de tegenstelling van progressieven versus conservatieven en die loopt dwars door de links-rechts tegenstelling heen. Zo is GroenLinks te kwalificeren als links-progressief en de SP als links-conservatief.

Maar er wordt niet alleen negatief of verdedigend geschreven over de jaren zestig. Soms wordt de jaren zestig slechts als een ontwikkeling gegeven, zonder dat daar een oordeel over geveld wordt. En soms worden iconen uit de jaren zestig ronduit vereerd, zoals een artikel over Coco Chanel (Elsevier, 14-08-2004, L. Polderman) en een artikel over Joke Smit (De Groene Amsterdammer, 08-11-2008, L. Austin).

5.2.3 Het taalgebruik

Auteurs proberen altijd hun verhaal te verlevendigen door mooie bewoordingen en in een onderzoek naar de jaren zestig en vrouwenemancipatie is het onvermijdelijk dat de hippies en feministen in tuinbroek regelmatig aangehaald worden. Om de lezer de mooie woorden van auteurs niet te onthouden, maar ook om te laten zien met welke benamingen de jaren zestig geassocieerd worden, wordt hier een kort overzicht gegeven van het taalgebruik.

Er worden onder andere verschillende feministische leuzen aangehaald uit de Tweede Feministische Golf, bijvoorbeeld "Porno is de theorie, verkrachting de praktijk" (Elsevier, 18-08-2007, G. Van Der List), "Liever de neutronenbom dan een mannenmaatschappij" (Elsevier, 24-02-2000, Camps), "Een vrouw zonder man is als een vis zonder fiets" (Elsevier, 20-07-2002, S. Rozendaal) en "Je slaapt toch niet met je onderdrukker!" (De Groene Amsterdammer, 06-07-2007, J. Stroop). Zelfs de beruchte bh-verbrandingen worden genoemd (Elsevier, 01-09-2001, M. De Moor). Het imago van het feminisme lijkt overigens niet erg positief, blijkens het volgende citaat:

"Alles beter dan als verzuurde, verbitterde, humorloze feminist te worden aangezien." (De Groene Amsterdammer, 13-06-2008, X. Schutte)

Ook wat betreft de jaren zestig worden een aantal metaforen gebruikt. Woorden als "lange haren" en "provo" (zie bijvoorbeeld Elsevier, 22-07-2006, S. Wynia); "seksuele revolutie" (zie bijvoorbeeld Elsevier, 17-02-2007, G. Koning en De Groene Amsterdammer, 28-02-2007, M.

Fogteloo); “hippies” en “babyboomers” (zie bijvoorbeeld De Groene Amsterdammer, 02-05-2008, M. Fogteloo) en “protestgeneratie” (zie bijvoorbeeld De Groene Amsterdammer, 02-05-2008, A. Verbij) worden veelvuldig gebruikt.

Tot slot valt op dat de tijdschriften niet altijd consistent zijn in hun verhalen (of, positiever gesteld: ruimte geven aan verschillende meningen). Een Elsevier-auteur spreekt zichzelf bijvoorbeeld enigszins tegen. In een artikel uit 2002 prijst hij het feit dat het kabinet gezinsbeleid voert (Elsevier, 20-07-2002, S. Wynia). De kritiek van anderen dat dit een terugslag is in de vrouwenemancipatie (want het beleid heeft tot indirect gevolg dat vrouwen vaker thuis blijven), pareert hij met de stelling dat “de individualiteit nu maar eens achtergesteld moet worden aan het gezin.” Dit impliceert dat vrouwen hun zelfontplooiing op het tweede plan moeten zetten voor het gezin. In hetzelfde jaar echter schrijft hij een artikel waarin hij zeer kritisch is over het feit dat vrouwen min of meer thuis gehouden worden door werkgevers, artsen en andere mensen uit hun omgeving en dat je als vrouw dus wel heel ambitieus moet zijn om meer uren te gaan werken (Elsevier, 31-08-2002, S. Wynia).

5.2.4 Conclusie deelvraag twee

De jaren zestig als retorisch middel wordt dus vooral aangehaald om een bepaald gevoel op te wekken bij de lezer (pathos), ondersteund door een logische redenering waarbij oorzaken aangewezen worden en gedrag verklaard wordt (logos) en waarbij kennis van de jaren zestig veronderstelt wordt (ethos). Vaak is dit gevoel negatief, wat past binnen het algeheel maatschappij-kritische debat over de zogenaamde verloedering van de maatschappij. Maar niet altijd: er ontstaat een tegenbeweging op de negativiteit en soms wordt er ronduit positief over de zestiger jaren geschreven, bijvoorbeeld als een icoon uit die tijd vereerd wordt. Hiermee worden positieve(re) beelden geschetst van de jaren zestig. Er worden zelfs verschillende verhalen binnen een en hetzelfde tijdschrift verteld. Om de tekst verder te verlevendigen, worden typische jaren-zestig metaforen gegeven, zoals “hippies”, “babyboomers”, “provo” en “Liever de neutronenbom dan een mannenmaatschappij”.

5.3 Conclusies: reconstructie van het publiek debat

Qua thema's wordt vrouwenemancipatie in het publiek debat dus voornamelijk geassocieerd met arbeid en zorg. Ook krijgen moslimvrouwen veel aandacht. Daarnaast lijkt de toon wat betreft seksualiteit te veranderen: wordt eerst de seksuele vrijheid van de vrouw geroemd, later lijken zorgen te ontstaan dat de vrouw slechts lustobject is. De seksuele vrijheid lijkt te verdoorgesloten.

Binnen dit publiek debat worden de jaren zestig voornamelijk in verband gebracht met cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen, met "hippies", "provo" en feministische leuzen. Vrouwenemancipatie als onderdeel van dit debat wordt meestal wel als positieve ontwikkeling gezien uit deze tijd, maar het gebeurt ook regelmatig dat maatschappelijke ontwikkelingen negatief beoordeeld worden. Met name Elsevier-auteurs proberen hun lezers ervan te overtuigen dat de huidige Nederlandse maatschappij verloederd is en dat de oorzaken hiervoor in de jaren zestig liggen. Overigens wordt nergens wetenschappelijk bewijs gegeven, noch voor de zogenaamde teloorgang van de maatschappij, noch voor de oorzaak hiervan in de jaren zestig. Dit bevestigt dat de jaren zestig vooral aangehaald worden om een bepaald gevoel in het publiek aan te spreken.

De Groene Amsterdammer heeft het debat getypeerd als bang en benauwd, met gevoelens van verwarring en onbehagen bij de burger. Dit is ook het beeld dat met name uit de Elsevier oprijst. Negatieve sentimenten lijken te overheersen. De teloorgang van de maatschappij en het mislukken van de integratie worden aangehaald in het kader van een breder debat over normen en waarden. Er ontstaat een roep om een herleving van het burgerschap van de jaren vijftig. Dit gebeurt met name tussen 1999 en 2005, wanneer rechts het publieke debat domineert en links in het defensief is gedrukt. Later, als links opkomt, wordt de toon milder, maar tegen die tijd is een nieuwe scheidslijn ontstaan tussen progressieven en conservatieven.

Zelfs binnen de vrouwenemancipatie is deze scheidslijn terug te zien: enerzijds zou de emancipatie niet opschieten, anderzijds vervrouwelijkt de samenleving te veel. Enerzijds moeten vrouwen meer aan het werk, anderzijds zijn er stemmen die opkomen voor het moederschap. Enerzijds zijn vrouwen "lekker single", anderzijds verworpen vrouwen tot lustobject en worden alleen maar beoordeeld op hun uiterlijk. Er lijkt een gevecht te bestaan tussen progressieve stemmen, die de emancipatie willen bevorderen -ook die van moslimvrouwen- en die niet tevreden zijn met de huidige mogelijkheden tot verdeling van arbeid en zorg, en tussen conservatieve stemmen, die het moederschap willen herwaarderen en de seksualisering van de samenleving willen tegengaan. Waarschijnlijk speelt hier een rol dat Balkenende IV een christelijk kabinet is: de seksualisering van de samenleving is een typisch stokpaardje van de ChristenUnie.

Maar het zijn niet alleen maar negatieve gevoelens met een schijnbaar logische oorzaak in de jaren zestig die de klok slaan. De zestiger jaren en haar iconen worden ook wel als een mooie tijd

gezien die goede dingen gebracht hebben.

Aangezien dit onderzoek de invloed van het publieke debat op het overheidsbeleid onderzoekt, zou uit het beleid ongeveer hetzelfde beeld op moeten rijzen als uit het debat. Dit zou betekenen dat het beleid op het gebied van emancipatie ook voornamelijk om arbeid en zorg draait, dat er veel aandacht is voor moslimvrouwen en dat de overheid zich zorgen gaat maken over de positie van de vrouw als lustobject. Verder zouden de jaren zestig met enige regelmaat aangehaald moeten worden en in verband moeten worden gebracht met negatieve cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen. Of dit beeld klopt, is onderwerp van het volgende hoofdstuk.

Hoofdstuk 6: reconstructie van het emancipatiebeleid van de overheid

In het vorige hoofdstuk is vastgesteld hoe het publieke debat er inhoudelijk en retorisch uitziet. Dit hoofdstuk zal hetzelfde doen voor het emancipatiebeleid van de overheid. Op basis van de theorie is eerder vastgesteld dat idealiter het beleid responsief is aan het publieke debat, maar dat dit in de praktijk waarschijnlijk anders werkt. Om de daadwerkelijke invloed vast te stellen van het debat op het beleid, wordt in dit hoofdstuk uitgegaan van de belangrijkste conclusies uit paragraaf 5.3.

Concreet betekent dit dat voor de beantwoording van de derde empirische deelvraag, “welke posities neemt de overheid in in haar beleid op het gebied van vrouwenemancipatie?”, vooral gekeken zal worden of in het beleid ook arbeid en zorg dominant is, of er veel aandacht is voor moslimvrouwen en of er zorgen ontstaan over de seksuele positie van de vrouw. Bij de beantwoording van de vierde empirische deelvraag, “hoe gebruikt de overheid de jaren zestig als retorisch middel in haar emancipatiebeleid om haar positie te verantwoorden?”, wordt voornamelijk gekeken of de overheid ook probeert negatieve gevoelens op te wekken over de jaren zestig. Voor de analyses is gebruik gemaakt van de meerjarennota's en beleidsbrieven in de periode 1999-2008.³

6.1 Welke posities neemt de overheid in in haar beleid op het gebied van vrouwenemancipatie?

6.1.1 Het beleid over vrouwenemancipatie

Alle hoofdthema's die aan het begin van het vorige hoofdstuk zijn geïdentificeerd, komen terug in het beleid. Arbeid en zorg, seksualiteit en de positie van de vrouw bij moslims zijn ook in het beleid belangrijk. Toch zijn er verschillen, zowel binnen de reeds bestaande hoofdthema's, als bij de opkomst van een aantal nieuwe thema's. Deze zullen aan bod komen onder het kopje “andere thema's.”

³ Het is niet duidelijk in hoeverre er ieder jaar een beleidsbrief verschijnt met betrekking tot het emancipatiebeleid. Ook worden er verschillende namen aan gegeven: “begrotingsbrief”, “beleidsbrief”, et cetera. De lengte en mate van uitwerking verschilt per beleidsbrief. Dit alles maakt het zoeken lastig. Als er geen beleidsbrief te vinden was, is als alternatief het emancipatie-artikel uit de jaarlijkse begroting van het kabinet gekozen. Immers, hier staan ook de plannen van het kabinet voor het komende jaar in vermeld.

Cluster een: arbeid en zorg

Arbeid en zorg is ook in het overheidsbeleid een van de belangrijkste thema's. In alle drie de meerjarennota's worden de vergrijzing en ontgroening van de Nederlandse samenleving als reden aangehaald om de arbeidsparticipatie van vrouwen te verhogen (Ministerie van SCW, 2000, p.30; Ministerie van SZW, 2005, p.7; Ministerie van OCW, 2008, p. 10). In de beleidsbrief van 2000 wordt hier nog een reden aan toegevoegd: het groeiend aantal echtscheidingen (Ministerie van SZW, 1999, p.11). In de meerjarennota 2006-2011 worden eerdere prognoses bijgesteld door de op dat moment (2005) heersende economische laagconjunctuur (Ministerie van SZW, 2005, p.5). De meerjarennota 2008-2011 geeft nog een nieuwe reden voor het schrijven van een meerjarennota emancipatiebeleid: het emancipatieproces zou stagneren (Ministerie van OCW, 2008, p.5). De overheid geeft dus voornamelijk financieel-economische redenen om emancipatiebeleid te voeren.

Er zijn een aantal klassieke thema's die te maken hebben met het "meer vrouwen meer aan het werk" adagium, zoals arbeidsparticipatie, verschil in beloning, herintreden, economische zelfstandigheid, verschillende modellen van het combineren van arbeid en zorg en de waardering voor onbetaalde arbeid. (Ministerie van SCW, 2000, p.12-32). In de nota van 2006-2010 wordt nog het thema "maatschappelijke participatie" toegevoegd. In de beleidsbrief van 2007 wordt dit thema toegespitst op allochtone vrouwen (Ministerie van Financiën, 2006, p.111). Binnen al het beleid vinden veel vergelijkingen plaats tussen Europese landen (zie bijvoorbeeld Ministerie van SCW, 2000, p. 35).

De nota's zijn -logischerwijs- meer beleidsmatig dan het publiek debat. Dit beleidsmatige is bijvoorbeeld goed terug te zien in een ander belangrijk thema dat in het beleid terugkomt: het thema dagindeling.

Dagindeling heeft als doel een andere maatschappelijke organisatie van ruimte en tijd, met een betere afstemming van werk, opvang, onderwijs, dienstverlening en verkeer en vervoer (Ministerie van SCW, 2000, p.77-81). Het gaat om de mainstreaming/ontkokering van het reguliere overheidsbeleid, zoals volkshuisvesting en verkeer en vervoer. Deze hebben namelijk een grote invloed op de manier waarop mensen hun dag kunnen indelen en arbeid en zorg kunnen combineren, en daarmee op de vrouwenemancipatie.

De beleidsbrief van 2003 is een opvallende: hij is "beleidsarm" omdat hij van een demissionair kabinet afkomstig is (Ministerie van SZW, 2002, p. 4). Toch staat hij vol visionair taalgebruik: er wordt sterk ingezet op "bewuster samen leven" en de overheid dient op te treden als hoeder van normen en waarden (Ministerie van SZW, 2002, p.17). Dit geïnspireerde taalgebruik is in 2004 echter alweer losgelaten (Ministerie van Financiën, 2003, p.113-119). De achterliggende meerjarennota van deze beleidsbrief, de meerjarennota 2000-2010, staat dan weer bol van termen als "sociaal contract" (Ministerie van SCW, 2000, p.7), "diversiteit" en "sociale verantwoordelijkheid" (p.6) en "duurzaamheid" (p.5), "levensfase" (p.8).

Afgezien van enkele toevoegingen van deelthema's lijkt het hoofdthema arbeid en zorg door de jaren heen steeds verder te verengen: was er eerst nog sprake van arbeid, zorg en inkomen met nog een apart hoofdstuk over dagindeling, in 2005 is dit ingeperkt tot economische zelfstandigheid en in 2008 is het nog verder beperkt tot arbeidsparticipatie. Doelstellingen ten aanzien van het aandeel van mannen in zorgtaken zijn geschrapt, omdat deze niet zouden passen bij de visie van het kabinet (Ministerie van OCW, 2008, p.6). "Dit kabinet wil sturen op een betere combineerbaarheid van arbeid en zorg voor vrouwen én mannen, niet op een herverdeling van de zorgtaken tussen vrouwen en mannen thuis." (Ministerie van OCW, 2008, p.6). Ook het geïnspireerde taalgebruik op het gebied van arbeid en zorg van het begin van de onderzochte periode, zoals "hoeder van normen en waarden" en "sociale verantwoordelijkheid", komt later niet meer terug.

Arbeid en zorg is dus ook binnen het overheidsbeleid belangrijk, maar het heeft niet zo'n overweldigende meerderheid als in het publiek debat. Zeker niet gezien het feit dat het belang van dit hoofdthema door de jaren heen lijkt af te nemen in het beleid. Wellicht is hier de worsteling van een christelijk kabinet zichtbaar: de waarde van het gezin versus de waarde van de vrouwenemancipatie. Moeten vrouwen nu wel of niet meer gaan werken?

Cluster drie: seksualiteit

In het begin van de onderzochte periode is er relatief weinig aandacht voor seksualiteit. In de meerjarennota van 2000-2010 komt het alleen op het gebied van internationaal emancipatiebeleid aan bod, waarbij het gaat om onderwerpen als seksuele rechten van vrouwen, vrouwenhandel, uithuwelijking, gebrek aan onderwijs, genitale verminking en bruidsverbanden en het inburgeren van vluchtelingenvrouwen. De gevierde seksualiteit uit het publiek debat komt niet terug, maar wellicht is dit ook te verklaren uit het feit dat er geen beleid hoeft te komen voor iets wat goed lijkt te gaan.

Vanaf 2005 ontstaat echter het nieuwe thema "weerbaarheid en seksuele ontwikkeling jeugd" in de meerjarennota. (Ministerie van SZW, 2005, p.11). Belangrijke begrippen uit deze nota zijn "burgerschap" en "weerbaarheid." Een precieze definitie wordt niet gegeven, maar het heeft in ieder geval te maken met "gelijke rechten, vrijheden en zeggenschap en een meer gelijke deelname aan arbeid en zorg" (p.7). Burgerschap en weerbaarheid dienen om sociale uitsluiting van vrouwen te voorkomen en seksueel geweld tegen te gaan (p.5,7). Het onderwijs wordt een belangrijke rol toegedicht om leerlingen les te geven over rechtstaat, democratie, vrijheid, geweld en seksualiteit (p.9). In hoofdstuk 5 werd al gesteld dat ook in het publiek debat een pleidooi voor burgerschap werd gehouden.

In de meerjarennota 2008-2010 wordt het thema "seksuele en relationele vorming van jongeren om hun weerbaarheid te vergroten" verder uitgewerkt (Ministerie van OCW, 2008, p. 2-4). Ook de seksualisering van de samenleving komt voor het eerst aan bod in deze bewoordingen. Nieuwe

thema's binnen het hoofdstuk veiligheid die gerelateerd zijn aan seksualiteit zijn de verbetering van de informatievoorziening aan prostituees, het verkrijgen van inzicht in de gevolgen van de seksualisering van de rol van meisjes en vrouwen in de maatschappij en het voorkomen van tienerzwangerschappen. De informatievoorziening aan prostituees heeft als doel om prostituees beter te informeren over en te wijzen op hun rechten (p.57).

Het cluster seksualiteit wordt in de loop der jaren steeds uitgebreider en neemt dus toe in belang. Het wordt wel uitsluitend als “een bron van zorgen” geformuleerd en in verband gebracht met seksuele rechten van de vrouw, huiselijk geweld, seksuele weerbaarheid van de jeugd et cetera. Maar dit is logisch in het licht van het beleid. In ieder geval blijken er zowel in het beleid als in het debat zorgen te ontstaan over de seksuele positie van de vrouw in Nederland.

Cluster vijf: de achtergestelde positie van de vrouw bij moslims

Door het gehele beleid is specifieke aandacht voor allochtone vrouwen, die als zeer kwetsbare groep worden gezien en daarom extra aandacht en beleid nodig hebben. Deze aandacht wordt bijvoorbeeld letterlijk verwoord in de meerjarennota 2000-2010: “Allochtone vrouwen vormen een specifieke aandachtsgroep.” (Ministerie van SCW, 2000, p.33).

In alle hoofdthema's is er aandacht voor deze bevolkingsgroep en er komen ook steeds meer deelonderwerpen bij. Vanaf de meerjarennota van 2006-2010 wordt bijvoorbeeld beeldvorming met betrekking tot allochtonen belangrijk (Ministerie van SZW, 2005, p.9). Het kabinet wil graag geëmancipeerde allochtone mannen en vrouwen inzetten om allochtone vrouwen in een kwetsbare positie te bereiken.

In de meerjarennota 2008-2011 zijn allochtone vrouwen voor het eerst onder een apart hoofdstuk geschaard. Maatschappelijke participatie is als apart thema komen te vervallen, maar wordt nog wel genoemd als subdoelstelling in het hoofdstuk “vrouwen en meisjes uit etnische minderheden”. Ook de emancipatie van mannen en jongens uit etnische minderheidsgroepen is nu benoemd tot doelstelling. In dit verband wordt ook gesproken van de dreiging van fundamentalistische en orthodoxe religieuze stromingen die wereldwijd opkomen (Ministerie van OCW, 2008, p.8).

Gezien het feit dat het thema “achtergestelde positie van de vrouw bij moslims” door de jaren heen steeds meer deelonderwerpen toegewezen krijgt en uiteindelijk zelfs een apart hoofdstuk vormt in de meerjarennota, lijkt het belang van het thema dus met de jaren toe te nemen. Dit lijkt de stelling uit het publiek debat te onderschrijven dat de integratie nog te wensen overlaat.

Andere thema's

Er zijn een aantal thema's die in het overheidsbeleid terugkomen, maar helemaal niet in het publieke debat. Zo is in de meerjarennota 2000-2010 een hoofdstuk “Informatiesamenleving” opgenomen, dat kijkt naar kansen en risico's van een nieuwe ontwikkeling als ICT, bijvoorbeeld voor het combineren arbeid en zorg, het verkrijgen van informatie en de ondervertegenwoordiging

van vrouwen in bezit en gebruik van ICT en in ICT-opleidingen en -beroepen (Ministerie van SCW, 2000, p.66-76). In 2002 wordt het thema ICT uit de meerjarennota verder uitgewerkt in een beleidsbrief (Ministerie van SZW, 2001, p.52-56). Dit thema is uit de meerjarennota van 2006-2010 alweer verdwenen, omdat zorgen over de risico's van ICT onterecht bleken (Ministerie van SZW, 2005, p.4). Overigens kan het gebrek aan het thema "vrouwen en ICT" in het publiek debat wellicht verklaard worden door het feit dat er gezocht is op artikelen die vrouwenemancipatie aan de jaren zestig relateren. Er zullen waarschijnlijk weinig artikelen zijn die de jaren zestig aan vrouwen en ICT koppelen, gezien het feit dat de ICT nog lang niet zo ver ontwikkeld was in de zestiger jaren.

Een ander belangrijk thema dat iedere nota weer terugkomt, is "vrouwen, mensenrechten en veiligheid". Dit thema behandelt onderwerpen als geweld tegen vrouwen, hun slechte economische positie en armoede, seksuele rechten van vrouwen, vrouwenhandel, uithuwelijking, ontwikkelingshulp en het inburgeren van vluchtelingenvrouwen (Ministerie van SCW, 2000, p.53-65). Later komt hier nog "vrouwen en water" bij (Ministerie van SZW, 1999, p.23). Het blijkt namelijk dat vrouwen vaak degenen zijn die taken als water halen en dergelijke hebben, maar dat zij zelden in bestuursorganen zitten die beslissen over water, infrastructuur, et cetera. Binnen "vrouwen, mensenrechten en veiligheid" speelt internationale samenwerking een grote rol.

In de nota van 2006-2010 wordt het hoofdstuk over vrouwen, mensenrechten en veiligheid gesplitst in twee delen: een deel over veiligheid (huiselijk geweld en dergelijke) en een deel over internationaal emancipatiebeleid. Op het thema veiligheid is meer nadruk komen te liggen. Dit blijkt alleen al uit het feit dat de positie van het thema meer naar voren is gehaald: van hoofdstuk 4 in de nota 2000-2010 ("Mensenrechten en vrouwen") naar hoofdstuk 2 in deze nota. Letterlijk staat er in de nota: "Het geweld achter de voordeur dient te worden bestreden in zowel autochtone als allochtone kring. (...) De aanpak van het huiselijk geweld staat hoog op de politieke agenda." (Ministerie van SZW, 2005, p.6). Het kabinet lijkt overigens zeer tevreden over de aanpak van het huiselijk geweld, blijkens de beleidsbrief van 2003 (Ministerie van SZW, 2002, p.20). Wellicht krijgt veiligheid meer aandacht omdat er, blijkens hoofdstuk 5, gevoelens van onbehagen en onveiligheid onder de bevolking leven. In de meerjarennota 2008-2011 wordt bijvoorbeeld naar het publieke debat over zinloos geweld verwezen (Ministerie van OCW, 2008, p.52). Mogelijk speelt de overheid op deze gevoelens in door huiselijk geweld aan te kaarten, vanwege haar onzichtbaarheid "achter de voordeur".

Vrouwenrechten en daaraan gerelateerde onderwerpen zijn in de nota 2006-2011 ondergebracht in het hoofdstuk "Emancipatie internationaal" (Ministerie van SZW, 2005, p.14). In de meerjarennota van 2008-2011 wordt deze indeling gehandhaafd. De onderwerpen van het hoofdstuk over internationaal emancipatiebeleid blijven door de jaren heen nagenoeg ongewijzigd.

Er zijn dus een aantal thema's in het overheidsbeleid die niet in het publiek debat terugkomen. Door de jaren heen neemt met name het belang van het thema vrouwen, mensenrechten en veiligheid toe. Vooral het deel over veiligheid krijgt meer aandacht, al lijkt vanaf 2008 de aandacht voor het internationale emancipatiebeleid ook wat toe te nemen.

6.1.2 Conclusie deelvraag drie

De overheid is een voorstander van vrouwenemancipatie – dit is te zien aan het grote aantal nota's dat ze eraan wijdt. Ze lijkt echter wel voornamelijk om financieel-economische redenen voorstander van de emancipatie. De arbeidsparticipatie van vrouwen dient verhoogd te worden op de stijgende kosten van de verzorgingsstaat op te vangen door de vergrijzing en ontgroening van de Nederlandse bevolking. Bovendien kosten de vrouwen die niet herintreden en in de bijstand belanden na een echtscheiding de overheid handen vol geld. Vanuit het publiek debat is dan ook kritiek dat het de overheid alleen maar om “koppen tellen” gaat, het aantal vrouwen tussen de mannen, en niet om wat er daadwerkelijk in mannen en vrouwen omgaat. Dit roept de vraag op waar het de overheid nu daadwerkelijk om gaat: om de emancipatie of om de economie? Anderzijds wordt er wellicht meer waarde gehecht aan de emancipatie als er veel geld mee gemoeid is en is het aldus ook een middel om andere partijen tot meedoen te dwingen.

Er zijn een aantal klassieke beleidsthema's, zoals arbeid en zorg, macht en besluitvorming en internationale mensenrechten en vrouwen, met toevoeging van variabele thema's als informatiesamenleving en maatschappelijke participatie. Deze klassieke thema's lijken echter wel aan belang in te boeten, gezien de verenging van “arbeid en zorg” tot economische zelfstandigheid en arbeidsparticipatie en het verdwijnen van “macht en besluitvorming” als apart hoofdstuk. Enerzijds moet de verzorgingsstaat betaalbaar blijven en moeten meer vrouwen gaan werken, anderzijds betekent meer werkende vrouwen minder aandacht voor het gezin. En dit is een belangrijke waarde voor een christelijk kabinet, gezien het feit dat Balkenende het gezin omgedoopt heeft tot “de hoeksteen van de samenleving” en dat Rouvoet van de ChristenUnie zelfs tot minister van Jeugd en Gezin is benoemd bij het aantreden van het kabinet Balkenende IV. Het is slechts een suggestie, maar het zou kunnen dat de aandacht voor arbeid en zorg afneemt omdat de christelijke partijen, het CDA en de ChristenUnie, geen keuze durven of kunnen maken of ze nu wel of niet meer vrouwen aan het werk willen.

Thema's als vrouwen van etnische minderheden, geweld en de seksualisering van de samenleving lijken juist in belang toe te nemen. Misschien komen hier de gevoelens van onveiligheid uit het publiek debat terug, wat bijvoorbeeld zichtbaar is in de benoeming van de dreiging van fundamentalistische stromingen. Al zijn de sentimenten niet zo sterk als in het publiek debat, er wordt bijvoorbeeld niet gesteld dat Nederland vol is en de komst van immigranten

beperkt zou moeten worden. Maar wellicht dat de onvrede uit het publiek debat over de te ver doorgeschoten “vrijheid-blijheid” cultuur en de “mislukte” immigratie van de jaren zestig nu haar weerslag vindt in het emancipatiebeleid in deze thema's. Dit wordt des te aannemelijker als we het citaat van minister Plasterk van OCW uit hoofdstuk 1 nog eens bekijken:

“In de jaren zestig was sprake van een hoge mate van vrijheid voor mensen om hun seksualiteit op hun eigen manier te beleven. Die vrijheid gaat nu op een aantal punten verkeren in onvrijheid voor mensen, vooral bij jongeren en kwetsbare groepen onder hen.” (Thijssen, maart 2008).

Daarnaast is ook hier het conservatieve en christelijke karakter van de kabinetten Balkenende zichtbaar in de angst voor het verval van de zeden (bij seksualisering van de samenleving) en de nadruk op jeugd en gezin (huiselijk geweld).

6.2 Hoe gebruikt de overheid de jaren zestig als retorisch middel in haar emancipatiebeleid om haar positie te verantwoorden?

6.2.1 De retorische middelen

Nu duidelijk is wat de inhoud van het beleid is, is het tijd om te kijken naar de retorische kant. Wordt in het beleid ook verwezen naar de jaren zestig, en zo ja, in welke strekking? Overheerst in het beleid ook de negatieve toon uit het publiek debat?

Allereerst blijkt dat het zoeken met een zoekmachine op de thema's van de jaren zestig niet of nauwelijks iets oplevert. Belangrijke kanttekening hierbij is dat niet duidelijk is in hoeverre de zoekfunctie werkt: bij het typen van het getal “60” vindt de machine bijvoorbeeld zelfs niet het paginanummer 60. In de meerjarennota's staan al weinig verwijzingen naar de jaren zestig, in de beleidsbrieven zijn dit er zo mogelijk nog minder. Waarschijnlijk heeft dit te maken met het praktische, concrete, kortlopende karakter van de brieven. De meerjarennota's gaan langer mee, waardoor hier meer ruimte en noodzaak is om maatschappelijke ontwikkelingen weer te geven.

Maar afgezien hiervan blijkt bij nadere lezing het verleden wel degelijk een rol te spelen in de emancipatienota's, zeker als de jaren zestig als “breed” worden gelezen, met roots in de jaren vijftig en een doorloop in de jaren zeventig. De overheid lijkt de jaren zestig vooral aan te halen om aan te tonen dat er door de jaren heen al veel is bereikt op het gebied van emancipatie. Maar ook bij de seksualisering van de samenleving komen de sixties aan bod. Hieronder zullen deze twee verhaallijnen nader uitgelegd worden.

De schaarse citaten met betrekking tot de jaren zestig verwijzen voornamelijk naar de verschillende feministische golven. Met name rond het jaar 2000 is in het kader van de eeuwwisseling en “100 jaar emancipatie” aandacht voor het verleden. Er worden een aantal hoogtepunten genoemd om aan te tonen wat er allemaal bereikt is in 100 jaar tijd. De volgende citaten komen uit de meerjarennota 2000-2010:

- *“Grootmoeder had geen kiesrecht, moeder geen pil, dochter geen tijd.” Dit citaat, uit Hester Macranders cabaretprogramma *Stom, stom, stom* geeft treffend weer wat er in drie generaties emancipatiebeleid is bereikt. Met de invoering van het kiesrecht in 1919 werden vrouwen staatsrechtelijk handelingsbekwaam. De economische handelingsbekwaamheid volgde in 1956. Het moderne emancipatiebeleid stelt in feite de sociaal-culturele ‘handelingsbekwaamheid’ centraal.” (Ministerie van SCW, 2000, p.5)*
- *“En terwijl volwassen vrouwen nu zelf beslissen wat zij belangrijk vinden en wat niet, was nog maar enkele decennia geleden de publieke mening dat vrouwen met kinderen thuis dienden te blijven om zich voltijds te wijden aan gezin en huishouden.” (p.9)*
- *“De cultuur van de besluitvorming is echter voor vrouwen nooit de aantrekkelijkste kant van de macht geweest. In 1971, bij haar afscheid van de Amsterdamse gemeenteraad, vergeleek Joke Smit de ‘politieke arena’ van het gemeentebestuur met “een schoolplein beheerst door een stel jongetjes, druk dribbelend om elkaar de bal af te pakken”. (p.32)*

In de beleidsbrief van 2000 wordt een nog uitgebreider historisch overzicht gegeven van het verloop van de vrouwenemancipatie (Ministerie van SZW, 1999, 4-6). Zowel de Eerste en Tweede Feministische Golf als de ontwikkeling van het emancipatiebeleid komen hierin aan bod. Een aantal rechtstreekse verwijzingen naar de jaren zestig zijn de volgende:

- *“In de jaren '60 worden de seksuele en reproductieve rechten van vrouwen hèt strijdpunt. In 1961 doet de anticonceptiepil haar intrede. In de loop van de jaren '60 komt de abortuswetgeving in discussie.”*
- *“1967: Joke Smit publiceert in *De Gids* het artikel *Het onbehagen bij de vrouw*. Het is het begin van de Tweede Feministische Golf in ons land. In 1968 wordt de Actiegroep *Man, Vrouw, Maatschappij (MVM)* opgericht, in 1970 verschijnt de actiegroep *Dolle Mina* op straat met aandachttrekkende ludieke acties. Wim Hora Adema en Hedy d’Ancona, beiden lid van MVM, richten in 1972 het feministische maandblad *OPZIJ* op.” (Ministerie van SZW, 2000, p.5)*

Ook in de beleidsbrief van 2003 wordt de Tweede Feministische Golf nog kort aangehaald door te refereren aan de feministische leus “Baas in eigen buik” en de komst van de anticonceptiepil in

1961 (Ministerie van SZW, 2002, p.4). In de meerjarennota 2008-2011 wordt nogmaals verwezen naar het afschaffen van de handelingsonbekwaamheid van de vrouw in 1956 en ook naar de feministische leus “baas in eigen buik” (Ministerie van OCW, 2008, p.8). Er blijkt zelfs een prijs te zijn die vernoemd is naar een icoon uit de tweede feministische golf, de Joke Smitprijs (Ministerie van SZW, 1998, 1999, 2001 en 2002, respectievelijk p.10, 27, 6, 7).

Verder wordt er wel verwezen naar ontwikkelingen uit de jaren zestig, zonder de jaren zestig letterlijk te noemen. Zo worden de ontzuiling en individualisering genoemd (Ministerie van SCW, 2000, p.47). In de meerjarennota 2006-2010 worden de huidige levenslopen vergeleken met die uit 1970 (Ministerie van SZW, 2005, p. 27). Ook wordt verwezen naar de babyboomers van de jaren zestig:

“De komende jaren gaat een groot deel van de babyboom generatie met pensioen.” (Ministerie van SZW, 2005, p. 44)

Deze citaten hebben vooral betrekking op de feministische golven; arbeid en zorg gerelateerde thema's; het emancipatiebeleid, macht en seksualiteit. De thema's van de jaren zestig zijn emancipatie; ontzuiling; individualisering; de babyboom en lossere zeden en openheid over seksualiteit.

Bovenstaande citaten dienen voornamelijk om aan te tonen hoe de vrouwenemancipatie zich ontwikkeld heeft en om de lezers het gevoel (pathos) te geven dat er al veel bereikt is. “Er zijn ook landen waar men nog niet zo ver is”, wordt letterlijk gezegd (Ministerie van OCW, 2008, p.8). De jaren zestig worden hier dus voornamelijk als positief gezien, waarbij gebeurtenissen en leuzen uit die tijd (bijvoorbeeld “baas in eigen buik”) als metafoor worden gebruikt. Anders gezegd: in heel het beleid wordt het verleden vereerd om wat er bereikt is.

Deze positieve toon verdwijnt zodra het gaat over de seksualisering van de samenleving. De jaren zestig worden weliswaar niet letterlijk genoemd, maar er wordt wel gesproken over een feministisch principe uit die tijd: de seksuele bevrijding van de vrouw (denk ook aan het eerdere citaat van Plasterk):

“(…) In deze maatschappelijke discussie worden dergelijke ontwikkelingen niet alleen toegedicht aan de invloed van mannen; ook de rol van meisjes en vrouwen zelf wordt aan de kaak gesteld. Zij zouden zichzelf en andere vrouwen bewust tot seksobject (willen) maken waarbij ze zich beroepen op een feministisch principe (seksuele bevrijding). Tegelijkertijd is er een sterke tegenbeweging van vrouwen die protesteren tegen deze gedragingen en de portrettering van meisjes en vrouwen als lustobject door zowel mannen als vrouwen zelf.(…)” (Ministerie van OCW, 2008, p.61)

Hier worden de jaren zestig voor het eerst niet gepresenteerd als een tijdperk waarin veel bereikt is op het gebied van vrouwenemancipatie. Niet dat de toon nu ronduit negatief is, maar er wordt wel een tegenstelling benoemd. Bij dit thema wordt het positieve beeld van de jaren zestig dus losgelaten.

Al met al is de toon van de overheid over de jaren zestig dus hoofdzakelijk positief, één uitzondering daargelaten.

6.2.2 Conclusie deelvraag vier

Een van de belangrijkste redenen voor de overheid om een emancipatienota te schrijven het feit is dat er al veel bereikt is wat betreft de vrouwenemancipatie, maar dat deze nog niet af is. De citaten met betrekking tot de jaren zestig uit zowel de meerjarennota's als de beleidsbrieven lijken vooral te dienen om het "er is al veel bereikt" te ondersteunen en aan te tonen. De overheid gebruikt het aanhalen van de jaren zestig als een soort achtergrondverhaal voor het huidige emancipatiebeleid, waarbij de verworvenheden uit de jaren zestig geëerd worden. Er wordt getracht een positief gevoel op te wekken en daarmee de lezer te overtuigen dat het goed gaat met de emancipatie: "er is weliswaar nog veel te doen, maar kijk eens wat er allemaal al bereikt is!" Slechts bij het thema "seksualisering van de samenleving" worden deze verworvenheden ter discussie gesteld en gebruikt de overheid de sixties juist om haar zorg uit te drukken over de zeden van de huidige maatschappij.

6.3 Conclusies emancipatiebeleid van de overheid

Het overheidsbeleid behandelt een vaste keur van onderwerpen, die grotendeels overeenkomen met het publiek debat. Arbeid en zorg is een van de belangrijkste thema's, maar het belang van dit thema neemt door de jaren heen af. Een ander vast thema, dat niet terugkomt in het publiek debat maar waar de overheid systematisch aandacht aan besteedt, is het internationale emancipatiebeleid. Daarnaast komen andere thema's op, zoals veiligheid en de seksualisering van de samenleving. Waarschijnlijk zijn in deze thema's de gevoelens van onbehagen en onveiligheid uit het publiek debat terug te vinden en maken zij het christelijke karakter van de verschillende kabinetten Balkenende zichtbaar, met name Balkenende IV.

Binnen het beleid wordt zelden verwezen naar de jaren zestig. De overheid gebruikt dus nauwelijks de jaren zestig om haar positie vorm te geven en te verantwoorden. Als dit wel gebeurt, dient dit voornamelijk om te onderbouwen dat er al veel bereikt is op het gebied van emancipatie. Slechts bij het thema de seksualisering van de samenleving gebruikt de overheid de sixties om

haar zorg te uiten en een discussie te starten over de seksuele positie van de vrouw. In het geval van de jaren zestig komen de negatieve sentimenten uit het publiek debat dus juist nauwelijks terug in het overheidsbeleid. Het lijkt erop dat de overheid emancipatie als succesverhaal wil presenteren, hoewel zij ondertussen steeds minder gaat doen op het gebied van arbeid en zorg en geen harde keuzes lijkt te kunnen of durven maken.

Hoofdstuk 7: conclusies

7.1 Beantwoording van de hoofdvraag

In dit hoofdstuk zullen alle hierboven besproken literatuur en empirie samen genomen worden om te komen tot de beantwoording van de hoofdvraag:

Wat is de invloed van het publieke debat over vrouwenemancipatie en de jaren zestig op de inhoud en de vorm van het landelijke emancipatiebeleid in de periode 1999-2008?

Uit de theorie van Habermas blijkt dat in een ideale democratie de overheid responsief is ten opzichte van het publiek debat. Dit zou betekenen dat in het publiek debat eerst issues aangekaart worden en deze onderwerpen, plus de dominante visie(s) erop, daarna terug te vinden zijn in het overheidsbeleid. Maar uit andere theorieën blijkt ook dat dit waarschijnlijk een ideaalplaatje is: er zijn allerlei 'versturende' invloeden in zowel het debat als het beleid, zoals de media en politici. Binnen dit publieke debat vindt een strijd plaats om het collectieve sociale geheugen: welke visie op het recente verleden is "juist" en gaat straks de geschiedschrijving in? Door deze strijd raakt het verleden gepolitiseerd. Het bepalen van dit beeld gebeurt mede door politieke retoriek.

Het beeld dat uit dit onderzoek tevoorschijn komt is haast tegenovergesteld aan het ideaal van Habermas. Het lijkt er namelijk op dat het beleid eerder het debat beïnvloedt dan andersom. De beïnvloedingsrelaties zijn voornamelijk terug te zien in de overeenkomsten tussen het publiek debat en beleid.

De belangrijkste overeenkomst tussen het publiek debat en het beleid is het feit dat de hoofdmoot van de onderwerpen hetzelfde is. De verschillende hoofdthema's van het debat die in hoofdstuk 5 benoemd zijn, komen ook terug in het overheidsbeleid. Zo is in zowel het debat als het beleid "arbeid en zorg" het belangrijkste thema. In beiden maakt 'men' zich zorgen om de hardnekkigheid van traditionele rolpatronen; om het gebrek aan vrouwen in topposities in de politiek en het bedrijfsleven, om de wens van veel vrouwen om deeltijd te werken en de gevolgen hiervan voor de vergrijzing. Blijkbaar wordt vrouwenemancipatie in de gehele maatschappij voornamelijk geassocieerd met arbeid en zorg. Ook allochtonen krijgen veel aandacht.

Bij deze thema's is het niet duidelijk wie er eerst was: het beleid of het debat. Maar er zijn een aantal overeenkomsten die specifiek suggereren dat het beleid invloed heeft op het debat. Zo besteedt Elsevier ten tijde van rechts-midden kabinetten (Balkenende I tot en met III) aandacht aan gezinsbeleid, burgerschap en normen en waarden. De Groene Amsterdammer gaat meer

aandacht besteden aan emancipatie zodra de overheid, met name minister Plasterk, het debat over emancipatie probeert aan te zwengelen. Bovendien komt dan de seksualisering van de samenleving aan bod in het debat. Er wordt zelfs af en toe verwezen naar het emancipatiebeleid. Normen en waarden, jeugd, emancipatie en seksualisering van de samenleving zijn typische stokpaardjes van de kabinetten Balkenende. Het publiek debat lijkt te reageren op deze stokpaardjes.

Soms lijkt de overheid wel de negatieve sentimenten uit het publiek debat over te nemen, wanneer zij bijvoorbeeld verwijst naar moslimfundamentalisme of wanneer het thema veiligheid meer aandacht krijgt. Bij het thema "seksualisering van de samenleving" lijkt de overheid de negatieve toon over dit onderwerp en de jaren zestig uit het debat enigszins over te nemen. In dit verband wordt in de meerjarennota van 2008-2011 ook rechtstreeks verwezen naar de maatschappelijke discussie over dit onderwerp. Bij dit thema lijkt het conservatieve karakter van het kabinet Balkenende IV terug te komen. Wellicht is dit een verlate reactie op het publiek debat.

Dat de overheid de negatieve sentimenten over zou nemen, is nu echter nog onvoldoende bewezen. Dit gebrek aan bewijs blijkt alleen al uit het feit dat de veiligheid waar de overheid het over heeft, namelijk het tegengaan van huiselijk geweld, juist weer niet terugkomt in het publiek debat. Het debat besteedt juist aandacht aan zinloos geweld in het openbaar.

Er zijn echter ook punten waarop er geen enkele relatie lijkt te bestaan tussen het publiek debat en het beleid. Dit gebrek aan invloed is juist terug te zien in de verschillen tussen beiden. Het meest voor de hand liggende verschil is dat het beleid meer "beleidsmatig" is: er is meer aandacht voor wetgeving en verschillende beleidsgebieden, zoals ruimtelijke ordening, huisvesting en verkeer en vervoer. Ook is het taalgebruik vaak meer formeel en worden meningen minder sterk geformuleerd. Gezien het formele karakter van beleidsnota's is dit niet vreemd. Bovendien kan het ook komen doordat de Nederlandse politiek er een van compromissen is: er is wellicht minder ruimte voor sterke persoonlijke meningen in het beleid.

Ondanks dat hiervoor geconcludeerd is dat de hoofdmoot van onderwerpen hetzelfde is in het publiek debat en het beleid, zijn er ook thema's die in het beleid voorkomen maar geheel niet in het debat. Het meest in het oog springend is het thema "veiligheid". In het publiek debat komt dit slechts een keer voor in een artikel over vrouwenbesnijdenis. In het beleid echter neemt het belang van dit thema door de jaren heen toe. Volgens de meerjarennota 2008-2011 komt dit verschil doordat in het publieke debat vooral aandacht is voor zinloos geweld in het openbaar, omdat dit meer zichtbaar is dan het geweld tegen vrouwen, dat veelal "achter de voordeur" plaatsvindt. Desondanks lijkt het erop dat in het publiek debat de aandacht van de overheid voor dit onderwerp niet wordt overgenomen.

Hetzelfde is te zien bij het thema "ontwikkelingssamenwerking". Dit ontbreekt volledig in het publiek debat, maar komt wel terug in het thema "Emancipatie internationaal" van het

emancipatiebeleid.

Naast het verschil in thema's is er verschil in posities. De overheid erkent wel dat er haken en ogen zitten aan het emancipatie-proces, maar zij is sowieso voor. Het publiek debat geeft een gevarieerder, kritischer beeld. Tegelijkertijd lijkt de overheid vooral naar emancipatie te streven om de verzorgingsstaat betaalbaar te houden. Het debat probeert verder te kijken dan alleen de economie.

Dit verschil in posities komt duidelijk terug in de manier waarop de jaren zestig als retorisch middel worden gebruikt. Het sociale geheugen van de maatschappij speelt in die zin een rol in het debat dat er met enige regelmaat gerefereerd wordt aan de zestiger jaren en daarmee een beroep wordt gedaan op de kennis en het geheugen van het publiek. Er wordt met name gerefereerd aan cultureel-maatschappelijke ontwikkelingen. Het beeld van de jaren zestig is in het publiek debat wel grotendeels negatief. Daarmee is het beeld van het decennium gepolitiseerd geraakt in het debat. De jaren zestig worden vooral aangehaald om het publiek het gevoel te geven dat de huidige maatschappij ten onder gaat aan zedenloosheid, dat de oorzaak hiervan in de sixties ligt en het de schuld is van links. Hoewel auteurs hun best doen om door middel van logische redenties dit verband plausibel te doen voorkomen, lijkt het bij gebrek aan bewijs vooral op stemmingmakerij. Dit past bij het beeld van het grotere, benauwde, verrechtste debat vol gevoelens van onbehagen en verwarring waarin de roep om normen en waarden en een herleving van het burgerschap duidelijk klinkt. Dit debat speelt vooral tussen 1999 en 2005. Daarna wordt de strijd om de geschiedschrijving zichtbaar: er worden ook pogingen gedaan om het beeld van de jaren zestig te rehabiliteren. Hierbij is een verschil te zien tussen links en rechts: in het rechtse tijdschrift Elsevier zijn vooral kritische geluiden over de jaren zestig te horen, terwijl De Groene Amsterdammer het opneemt voor de sixties. Dit is logisch, aangezien de jaren zestig vooral een linkse revolutie waren.

Van 1999 tot circa 2005 is het in De Groene Amsterdammer opvallend stil over de jaren zestig en vrouwenemancipatie, terwijl vanaf 2006 de aandacht drastisch toeneemt. Dit zou kunnen komen door de opkomst van links, de installatie van het christelijk-links kabinet Balkenende IV en het aanstellen van een nieuwe emancipatie-minister, Ronald Plasterk. Bij de Elsevier is de aandacht gelijkmatiger verspreid. Het lijkt erop dat 'links' tot 2006 geen weerwoord had op het verrechtse debat. Maar gezien de gelijkmatige aandacht van de Elsevier van emancipatie krijgt links na 2006 de rechterkant ook niet stil. Er lijken nieuwe scheidslijnen te zijn ontstaan in het publiek debat: niet alleen links-rechts, maar ook conservatief-progressief.

In het overheidsbeleid wordt veel minder gerefereerd aan de jaren zestig. Als er al verwezen wordt naar de sixties, dan is dit vooral om de lezer te overtuigen dat er al veel bereikt is op het gebied van vrouwenemancipatie. Slechts bij het thema "seksualisering van de samenleving" lijkt de overheid de negatieve toon over dit onderwerp en de jaren zestig enigszins over te nemen. Maar gezien het feit dat het overheidsbeleid vaak het vastleggen van het verleden inhoudt, is het wellicht

minder relevant voor de overheid om te verwijzen naar de jaren zestig.

De overheid houdt zich dus vooral bezig met economische streefcijfers, het debat met kritiek. Er zijn belangrijke overeenkomsten tussen publiek debat en beleid als het gaat om de onderwerpen die aan bod komen en enigszins op het gebied van sentimenten, maar op het gebied van de rol van de jaren zestig, veiligheid en ontwikkelingshulp zijn er ook belangrijke verschillen. Kortom: het overheidsbeleid op het gebied van vrouwenemancipatie en het publieke debat in de media hebben raakvlakken in zowel inhoud als vorm, maar het kunnen ook twee verschillende werelden zijn, waarbij het beleid meer de vis is en het debat de fiets, om een feministische leus te gebruiken.

Het antwoord op de hoofdvraag is dus dat het publieke debat over vrouwenemancipatie en de jaren zestig slechts geringe invloed heeft op de inhoud en de vorm van het emancipatiebeleid van de overheid. Andersom lijkt het emancipatiebeleid enige invloed te hebben op de inhoud en vorm van het publieke debat.

De vraag is wat dit antwoord op de hoofdvraag betekent. De overheid lijkt weinig responsief te zijn aan het publiek debat. Positief bekeken zou men de overheid nuchter kunnen noemen: zij concentreert zich op haar eigen pad en laat zich niet meeslepen in de emoties van het publieke debat. Vanuit een meer negatief oogpunt echter zou de overheid gebrek aan democratische representativiteit verweten kunnen worden. Als het ideaal van Habermas als uitgangspunt wordt genomen, is dit gebrek zorgelijk. Het is maar de vraag of de overheid weet wat er speelt onder de burgers als beleid en debat niet overeenkomen. Dit blijkt bijvoorbeeld bij het refereren aan de jaren zestig.

Uit het overheidsbeleid blijkt eigenlijk alleen op het gebied van vrouwenemancipatie hoe de maatschappij hervormd is sinds de zestiger jaren. Op zich is dit logisch, want zoals al eerder werd gesteld, is het voor de overheid over het algemeen niet nodig om een beroep te doen op het sociale geheugen, omdat beleid het vastleggen van het verleden inhoudt. Maar de negatieve sentimenten uit het publiek debat over de jaren zestig, die óók betrekking hebben op de vrouwenemancipatie, lijken grotendeels niet opgepikt te worden door de overheid. Slechts bij de seksualisering van de samenleving komen de gevoelens van de deelnemers uit het publiek debat met betrekking tot de jaren zestig overeen met die van de overheid. De indruk wordt gewekt dat de overheid niet goed weet wat voor onvrede over de ontwikkelingen van de jaren zestig er heerst onder de burgers, wat de vraag oproept hoe representatief de kabinetten Balkenende zijn.

Aan de andere kant is het maar de vraag hoe “goed” het beeld is dat de media presenteren. De overheid wordt wel eens verweten dat haar emancipatiebeleid niet meer is dan arbeidsmarkt-beleid voor vrouwen, maar het publiek debat doet het uiteindelijk niet veel beter. Ook hier wordt voornamelijk gesproken over arbeid en zorg gerelateerde thema's. Dieper liggende vragen over

wat een man tot man maakt en een vrouw tot vrouw, over hoe arbeid en zorg daadwerkelijk het beste te combineren zijn en hoe de maatschappij zich ontwikkelt worden wel kort aangestipt in het debat, maar worden noch in het beleid, noch in het publiek debat echt uitgewerkt.

7.2 Aanbevelingen

Er zijn een aantal zaken die nader onderzoek vereisen. Het is bijvoorbeeld niet duidelijk of het gebrek aan representativiteit ook geldt voor andere onderwerpen van debat en beleid. Wellicht dat bij meer sensatie-gevoelige onderwerpen wel een duidelijke beïnvloedingsrelatie gevonden wordt.

Daarnaast zijn er tweetal zaken die het beeld van het publiek debat mogelijk licht veranderd hebben: het zoeken op de jaren zestig en het gebruikte medium. Wellicht dat een onderzoek dat gebruik maakt van bijvoorbeeld kranten of televisie een ander beeld oplevert van het publiek debat. Ook zou het uit kunnen maken dat er specifiek op de jaren zestig gezocht is. Dit probleem kwamen we al tegen bij het thema vrouwen en ICT, dat wel in het beleid terugkwam maar niet in het publiek debat. Hoewel de jaren zestig niet een onlogische keus zijn voor een debat over vrouwenemancipatie gezien de tweede feministische golf, zou een ander decennium, of helemaal geen tijdperk, misschien een ander beeld van het debat opgeleverd hebben.

Maatschappelijk gezien is het zorgelijk dat, in het kader van democratische representativiteit, het beleid meer het debat lijkt te bepalen dan andersom. Voor zowel de overheid als voor de media is een taak weggelegd om dit te verbeteren (waarbij gezegd dient te worden dat het een onderzoek op zich vergt hoe dit voor elkaar te krijgen). De overheid zou beter moeten luisteren naar het debat en haar beleid meer moeten laten volgen. De media zouden zich onafhankelijker moeten opstellen en beter hun best moeten doen om de overheid ervan te overtuigen dat emancipatie meer behelst dan het redden van de economie.

Bijlage A: interview Christel Kohlmann, 14-04-2009

Emancipatiegerelateerde functies:

Beleidsadviseur bij E-quality, expertisecentrum emancipatie in de multiculturele samenleving

Redacteur bij Lover, een tijdschrift over feminisme, cultuur en wetenschap

Huidige functie: senior beleidsmedewerker Onderwijs, Cultuur, Media en Emancipatie bij GroenLinks

Commentaar stuk over vrouwenemancipatie tot-dan-toe:

1. Er is niet zo'n zekerheid over de Derde Feministische Golf: deze wordt af en toe afgeroepen, bijvoorbeeld bij de kwestie allochtone vrouwen. Het is ook maar de vraag of hij al zo vroeg begon: in de jaren 80 was het feminisme nog loeiend, pas daarna zakte het in.
2. Er mist nog een stuk over het overheidsbeleid

Wat is de geschiedenis van het overheidsbeleid op het gebied van vrouwenemancipatie?

- Hierbij moet onderscheid gemaakt worden tussen het specifieke emancipatiebeleid en het gewone beleid dat vrouwvriendelijk moet worden. De belasting gaat bijvoorbeeld vaak nog uit van het traditionele kostwinnersmodel. Andere vrouwonvriendelijke voorbeelden zijn de aanrechtsubsidie en het gastoudertarief van slechts €2,50 per uur. De geïnterviewde vermoedt dat het gastoudertarief veel hoger zou zijn geweest als het om mannen ging.
- De internationale context is heel belangrijk (geweest) voor het emancipatiebeleid. Het jaar 1976 werd bijvoorbeeld uitgeroepen tot het jaar van de vrouw in de VN, waaruit het Platform for Action voortvloeide. Het jaar daarop verscheen de eerste emancipatienota in Nederland. Deze nota heeft altijd als basis gediend voor de volgende nota's.
- In de eerste nota werd uitgegaan van het doorbreken van rolpatronen. In de tweede nota wilde men de beeldvorming beïnvloeden. Toen werd gedacht dat met beleid het beeld van man/vrouw en rolpatronen doorbroken kon worden. Laatste uitvloeisel hiervan is bijvoorbeeld de reclame: "Wie is toch die man die op zondag het vlees snijdt?". Dit idee van de mogelijkheid tot de beïnvloeding van de beeldvorming is nu in principe losgelaten, maar komt indirect weer terug in het beleid tegen de seksualisering van de maatschappij ("Via MTV en TMF wordt een geseksualiseerd beeld van de vrouw geschetst").
- Anders gezegd: in de jaren '70 en '80 ging men ervan uit dat de samenleving maakbaar was. Er waren ook speciale emancipatie-ambtenaren in de jaren '80. Dit idee is daarna veranderd. Nu zorgt de overheid (of zou moeten zorgen) dat alle voorwaarden aanwezig zijn en zij stelt de norm. Tijdens Paars was de inslag van het emancipatiebeleid heel

pragmatisch en minder ideologisch. Het was meer gericht op “welke obstakels komen vrouwen tegen?” in bijvoorbeeld arbeid en zorg en machtsstructuren. Het concept van onbewuste beeldvorming werd losgelaten. Het concept “mainstreaming” raakte in zwang, het werd niet meer als “van deze tijd” gezien om apart aandacht te besteden aan de vrouw. Alle kabinetten-Balkenende laten nog meer over aan het middenveld: emancipatie is de eigen verantwoordelijkheid.

Welke thema's komen aan bod in het emancipatiebeleid?

- De thema's zijn in de verschillende nota's wel ongeveer hetzelfde gebleven, alleen de invulling is veranderd (van rolpatroon naar beeldvorming naar seksualisering).
- Thema's: arbeid en zorg (verlof, kinderopvang, deeltijd werken, glazen plafond, economische zelfstandigheid, ongelijke beloning); af en toe komt abortus aan bod; onderwijs (alleen juffen voor de klas, vrouwen die een technische studie doen); ontwikkelingsbeleid; macht wordt vaak plichtmatig genoemd maar is een beetje verdwenen als thema. Met de komst van Plasterk is een nieuw thema geïntroduceerd, namelijk de seksualisering van de samenleving. Tegelijkertijd is een ander thema geschrapt, namelijk de zorgverantwoordelijkheid van mannen. Dit wordt door het kabinet gezien als “teveel achter de voordeur”.
- Nota's zijn zeer belangrijk voor de vrouwenemancipatie, maar de geïnterviewde krijgt de indruk dat het belang van de nota's de laatste jaren afneemt.

Wat zijn de belangrijkste verworvenheden van het emancipatiebeleid en wat moet nog gebeuren?

- De grootste verworvenheid is de juridische gelijkheid van man en vrouw. In principe kan er van alles in Nederland.
- Maar: dit is niet genoeg. Er is nog veel verborgen discriminatie, ook in het overheidsbeleid zelf (bijvoorbeeld bovengenoemde aanrechtsubsidie). De laatste kostwinnersmodel-aspecten moeten eruit. Op veel basisscholen wordt er bijvoorbeeld nog steeds vanuit gegaan dat de kinderen tussen de middag thuis eten. Dit veronderstelt wel dat er dan iemand thuis is (moeder de vrouw). Natuurlijk kunnen zij wel overblijven op school, maar als dit om wat voor reden dan ook een keer niet kan, is dat het probleem van de ouders. Het combinatiemodel (man en vrouw delen de zorg voor het gezin en werk) moet meer nagestreefd worden. Voor vaders moet het normaal worden om deeltijd te werken. Ook moeten er goede verlofregelingen komen. Kort gezegd: het moet allemaal te doen zijn om werk en zorg te combineren. Nu wordt het combinatiemodel onvoldoende nagestreefd omdat het als te bemoeizuchtig wordt gezien.

Bijlage B: het codeerformulier

Codes

1. **Bruikbaarheid tekst: ja/nee/weet niet**

Bruikbaar indien jaren zestig direct gerelateerd worden aan vrouwenemancipatie (Bijv. "door ontwikkelingen uit de jaren zestig zijn vrouwen nu meer geëmancipeerd")

2. **Jaar**

3. **Naam tijdschrift**

4. **Gevonden zoektermen**

5. **Deelthema vrouwenemancipatie?**

Zie tabel "thema's vrouwenemancipatie" of creëer een nieuwe)

6. **Deelthema jaren zestig?**

Zie tabel "thema's jaren zestig" of creëer een nieuwe)

7. **Opinie deelthema vrouwenemancipatie van auteur (en, indien van toepassing, aangehaalde en geciteerde personen?): voor, tegen, neutraal?**

"Neutraal" indien opinie auteur onduidelijk is

8. **Mate van intensiteit van opinie: sterk, neutraal, zwak?**

"Sterk" bij zeer duidelijke/sterke mening-formulering, "neutraal" bij mening-formulering, "zwak" bij grote genuanceerdheid ("ik vind wel dit, maar je hebt ook nog kant x en kant y")

9. **Ethos: jaren zestig als blijk van kennis?**

Deze code is alleen niet van toepassing als iemand anders geciteerd/geparafraseerd wordt die zelf over de jaren zestig begint, onafhankelijk van de auteur ("Persoon X zegt: 'in de jaren zestig gebeurde.....'")

10. **Ethos: jaren zestig als persoonlijke ervaring van de auteur?**

11. **Pathos: symbool?**

A) Verhaal

A1) Afname

"Het was goed, maar nu is het door de jaren zestig steeds slechter geworden"

A2) Hulpeloosheid en controle

maatregelen nodig"

A3) Vereerd verleden

"De jaren zestig zijn goed, want...."

A4) Omstreden verleden

"De jaren zestig zijn slecht, want...."

B) Synechdoche

Deel als voorbeeld voor het geheel (bijv. "deze babyboomer is slecht, en daarom zijn alle babyboomers slecht")

C) Metafoor

Vergelijking tussen het één en het ander, ook termen als 'babyboomer', ' langharige hippies' etc.

D) Ambigüiteit

Meerdere kanten aan 1 verhaal: de jaren zestig hebben positieve dingen gebracht, maar ook negatieve

12. **Pathos: belangen?**

Wie heeft waar belang bij? Dus: welke groepen of personen worden aangewezen met politieke standpunten. Bijv. standpunten babyboomers vs standpunten huidige jeugd. Of: "D66 vond dit in de jaren zestig en vindt dat nu nog steeds. Het CDA is daar echter tegen."

13. **Pathos: rationele beslissingen?**

(schijnbaar) logische redenering: "door dit uit de jaren zestig, is nu X/moet nu Y gebeuren/zijn deze maatregelen nu nodig/etc."

14. **Pathos: beoordeling gebeurtenis?**

"Deze gebeurtenis uit de jaren zestig is slecht" of "Deze slechte gebeurtenis heeft zijn oorsprong in de jaren zestig"

15. **Pathos: beoordeling gedrag?**

Zelfde als bij gebeurtenis, maar dan op basis van gedrag

16. **Pathos: drama en grootsheid?**

Grootse bewoordingen: "het is allemaal verschrikkelijk/helemaal geweldig..."

17. **Logos: aanwijzing oorzaken?**

"Door de jaren zestig....."

18. **Logos: aanwijzing hoofdrolspelers?**

Personen die in de jaren zestig een belangrijke rol speelden of personen die nu een belangrijke rol spelen die op een of andere manier gelinkt worden aan de jaren zestig (bijv. "persoon X is voorstander van de jaren zestig")

19. **Logos: verklaren gedrag?**

"Door de jaren zestig gedraagt persoon X zich nu zo"

20. **Logos: rationele beslissingen?**

Logische redenering: "door dit uit de jaren zestig, is nu X/moet nu Y gebeuren/zijn deze maatregelen nu nodig/etc."). Min of meer hetzelfde als code 13.

21. **Overige**

Nog andere opvallende zaken in het artikel?

Uitleg codeerformuleer:

Code een tot en met vier zijn algemene codes voor de achtergrond van de tekst. Code een is als check en herinnering dat kritisch gekeken moet worden naar de bruikbaarheid van de tekst. Ook kan het voorkomen dat een tekst een twijfelgeval is, dan kan hier de code “weet niet” aan verbonden worden om er later nog naar te kijken. Voor code een tot met vier worden de relevante stukken tekst geselecteerd, te weten de titel, de datum, de naam van het tijdschrift en de gevonden zoektermen. Voor de overige codes wordt de gehele relevante alinea('s) geselecteerd.

Code vijf tot en met acht zijn om de positie van de auteur te achterhalen en eventueel de positie van personen die de auteur aanhaalt en/of citeert. Voor code vijf en zes wordt gebruik gemaakt van de tabellen met de thema's uit hoofdstuk 2 (zie p.16 en p. 22). Bij code zeven en acht wordt gezocht naar bewoordingen van de auteur die, impliciet of expliciet, zijn mening en de intensiteit hiervan duidelijk maken over het deelthema van de vrouwenemancipatie.

Code negen tot en met twintig draaien om de politieke retoriek: de ethos, pathos en logos. Deze codes gaan om de alinea('s) over de jaren zestig. Hier wordt gekeken of de code van toepassing is. Is dit niet geval, dan wordt het codenummer en “geen” ingevuld. Iedere code komt dus sowieso aan bod. In hoofdstuk 3 is uitgebreid uitgelegd wat de verschillende codes inhouden. Er wordt per alinea over de jaren zestig gekeken of de auteur de sixties gebruikt om zijn eigen kennis te tonen, of hij het gebruikt als gelijkenis tussen twee dingen (dus als metafoor), of hij het gebruikt om bepaald gedrag te verklaren, et cetera.

De laatste code tot slot heet “overige” en is voor het geval interessante en opvallende zaken opgemerkt worden in het onderzoek die niet in een andere categorie passen, als er nieuwe deelthema's van vrouwenemancipatie of de jaren zestig ontdekt worden, et cetera.

Stappenplan voor het coderen

Selecteer een tekst. Controleer de tekst op bruikbaarheid. Als de tekst niet bruikbaar is, wordt hij gedelete uit het bestand. Als een tekst een twijfelgeval is, blijft hij in het bestand, maar wordt -afgezien van “code een: weet niet”- niet verder gecodeerd.

Selecteer de alinea waarin verwezen wordt naar een deelthema van vrouwenemancipatie. Zoek hierbij het thema van vrouwenemancipatie (code vijf) of maak een nieuw thema aan en bepaal de opinie van de auteur en de mate van intensiteit van opinie (code zeven en acht). Doe dit ook voor eventueel geparafraseerde/geciteerde personen. Het aanmaken van een nieuw thema gebeurt alleen als de reeds bestaande thema niet van toepassing zijn. Hier wordt zoveel mogelijk uitgegaan van de letterlijke bewoordingen van de alinea. Overigens kan een tekst en zelfs een alinea meerdere thema's van vrouwenemancipatie bevatten.

Selecteer de argumentatielijn waarin verwezen wordt naar de jaren zestig. Dit is minstens een

alinea, maar het kunnen er ook meerdere zijn. Soms wordt er meerdere keren naar de jaren zestig verwezen in een tekst. Kijk dan per verwijzing of dit dezelfde argumentatielijn en dezelfde retoriek is als de andere verwijzingen. Zo niet, codeer dan deze argumentatielijn weer apart. Op deze manier kunnen meerdere stukken over de jaren zestig in één tekst gecodeerd worden.

Codeer per argumentatielijn de codes zes en negen tot en met eenentwintig. Voor de thema's van de jaren zestig (code zes) geldt hetzelfde als voor de thema's van vrouwenemancipatie. Kijk verder per code of deze van toepassing is. Is hij van toepassing, geef de argumentatielijn dan het getal en de naam van de code. Kies ook de juiste keuzemogelijkheid (bijvoorbeeld "9. Ethos: jaren zestig als blijk van kennis" of "11. Pathos: A1. Afname"). Als een code niet van toepassing is, geef je het geselecteerde stuk het codenummer en 'geen' (bijvoorbeeld "9. geen").

Let op: er kunnen dus meerdere codes, of zelfs meerdere keuzemogelijkheden van één code, van toepassing zijn op één en hetzelfde stuk! (Op één stuk is bijvoorbeeld van toepassing "11. Pathos: A1. Afname" en "11. Pathos: Metafoor" en "17. Logos: aanwijzing oorzaken").

Bijlage C: empirische voorbeelden van de codes

1. Bruikbaarheid tekst: ja/nee/weet niet

WIE EIND JAREN ZESTIG fanatiek socialist, pacifist of feminist is geweest, moet wel teleurgesteld zijn. Het engagement van toen takelt af; jongeren zijn niet meer geïnteresseerd in de samenleving. Slechts eenderde van hen stemde voor de Provinciale Staten en nog minder voor het Europarlement, niemand demonstreerde tegen de oorlog in Kosovo en jonge vrouwen keren de feministische beweging de rug toe. (De Groene Amsterdammer, 21-07-1999, S. Cels)

→ Dit artikel is bruikbaar, omdat het feministen uit de jaren zestig tegenover jonge vrouwen van nu stelt

2. Jaar

Bovenstaand citaat: 1999

3. Naam tijdschrift

Bovenstaand citaat: De Groene Amsterdammer

4. Gevonden zoektermen

Bovenstaand citaat: "jaren zestig" en "vrouwen"

5. Deelthema vrouwenemancipatie?

Hoe anders is dat in Europa. Daar mogen vrouwen minstens veertien wekenvrijnemen rond de bevalling. In Scandinavische landen is verlof van een jaar volstrekt normaal (zie 'Zwangerschapsverlof' op deze pagina). Vaak krijgen Europese vrouwen in die maanden hun salaris gewoon doorbetaald. Veel landen kennen vrouwen bovendien ouderschapsverlof toe, of zorgverlof als een kind ziek is. En steeds meer Europese vaders mogen ook een tijd vrijnemen om voor de kinderen te zorgen, al dan niet gedeeltelijk doorbetaald. Ook subsidieren de meeste landen de kosten van kinderopvang voor ouders. (Elsevier, 27-08-2005, M. Stellinga)

→ Thema's: arbeid en zorg: kinderopvang; arbeid en zorg: verlof, zorgverantwoordelijkheid mannen

6. Deelthema jaren zestig?

Simon had namelijk zaken te bieden die de andere twee niet hadden: een openlijk beleden seksualiteit bijvoorbeeld, en dat is iets dat je in wat in wezen een biografie van de jaren zestig is natuurlijk niet kunt missen. King, Mitchell en Simon beleefden hun bloeitijd in een periode waarin de jeugdcultuur volop tot ontwikkeling kwam; ze komen uit de jaren van het feminisme, van het persoonlijke is politiek, van je bewustzijn verhogen door middel van praatgroepen en geestverruimende middelen. Je zou met Weller kunnen stellen dat King, Mitchell en Simon de vrouwelijke soundtrack van die jaren verzorgden, en in hun teksten

de vrouwelijke ervaring een stem gaven (...). (De Groene Amsterdammer, 27-06-2008, L. Austin)

→ *Thema's: emancipatie; jeugdcultuur; lossere zeden en openheid over seksualiteit; ontwikkeling media en popmuziek*

7. Opinie deelthema vrouwenemancipatie van auteur (en, indien van toepassing, aangehaalde en geciteerde personen?): voor, tegen, neutraal?

Schnabel onderschrijft ook de constatering dat de belangstelling voor politieke partijen, en daarmee voor de publieke zaak, afneemt. Maar dat hangt zeker samen met de drukte van het bestaan. 'De meeste mensen tussen de 25 en 55 zijn bezig een gezin te vormen en bij elkaar te houden, met samen een huis kopen en inrichten, met carrière maken, met het onderhouden van vriendschappen, enzovoorts. Dat vreet energie. Je moet ook niet vergeten dat van moderne vaders wordt verwacht dat ze tijd vrij maken voor vrouw en kinderen, en niet alleen op zondag het vlees komen aansnijden. Vroeger was dat heel anders. Ik geloof niet dat politici als Colijn, Drees en Den Uyl zich ook maar een seconde met huishoudelijke zaken bezighielden. Zij gingen niet zaterdag naar Albert Heijn, zij hoefden nooit te koken.' (Elsevier, 24-06-2000, G. van der List)

→ *De auteur citeert hier Schnabel, zonder zelf een oordeel te vormen over wat hij zegt. Zijn opinie is dus "neutraal". Ook Schnabel zelf is neutraal. Hij zegt weliswaar dat het bestaan tegenwoordig druk is, maar hij zegt niet dat het negatief is dat vrouwen meer zijn gaan werken en dat mannen meer zorgverantwoordelijkheden krijgen.*

8. Mate van intensiteit van opinie: sterk, neutraal, zwak?

Hoe komt dat? Zonder te willen afdingen op de waarde van de vrouwenemancipatie, wijzen de meeste deskundigen toch in deze richting om te verklaren waarom jongens het tegenwoordig zo moeilijk hebben [in het onderwijs] (Elsevier, 13-03-2004, J. van der Sman).

→ *De auteur wil enerzijds niet afdingen op de waarde van de vrouwenemancipatie, maar ziet toch ook vooral de negatieve keerzijde ervan. Daarom is de auteur tegen, maar zwak.*

9. Ethos: jaren zestig als blijk van kennis?

Er vallen heel wat kanttekeningen te maken bij de huidige verheerlijking van de vrouwelijke waarden. In de eerste plaats hebben correcties op het verleden de neiging door te schieten. Dat leren de jaren zestig. Als correctie op de Victoriaanse stijfheid, de burgerlijke truttigheid en de calvinistische zuinigheid van vroegere decennia uiterst welkom, alleen zijn we inmiddels al dertig jaar bezig om de excessen van de jaren zestig weg te werken. (Elsevier, 03-06-2000, S. Rozendaal)

→ *De auteur vergelijkt de huidige verheerlijking van de vrouwelijke waarden met de jaren zestig en schetst bovendien ontwikkelingen uit dit decennium,*

waarmee hij laat zien dat hij kennis heeft van de sixties.

10. Ethos: jaren zestig als persoonlijke ervaring van de auteur?

Ik ben zelf van de babyboomgeneratie (Elsevier, 09-06-2001, P. Fortuyn).

11. Pathos: symbool?

A) Verhaal

A1) Afname

De invoering van de identificatieplicht betekent de zoveelste breuk met 1968, het jaar dat symbool staat voor het begin van veranderingen die Nederland ingrijpender hebben veranderd dan de Tweede Wereldoorlog. Deze culturele (r)evolutie heeft waardevolle ontwikkelingen gestimuleerd, zoals de emancipatie van de vrouw. Maar er zijn vele schaduwzijden. Zo was er de verabsolutering van de rechten van het individu in combinatie met een geringe aandacht voor diens plichten. Daarbij kwam dat het individuele verantwoordelijkheidsbesef en het particuliere initiatief werden ontmoedigd door een buitensporige groei van het staatsapparaat. De overheid pretendeerde de burger van de wieg tot het graf te kunnen verzorgen, maar verwaarloosde tegelijkertijd haar kerntaken, zoals de handhaving van law and order. Resultaat was een 'ieder voor zich en de staat voor ons allen'-moraal, waarbij politici bovendien onvoldoende tegemoet kwamen aan de elementaire behoefte aan veiligheid door een verkeerde prioriteitenstelling. De kern van de politieke restauratie van de afgelopen jaren is een afscheid van de funeste ideologie van '68 en een eerherstel voor het fraaie ideaal van de kleine, maar sterke staat die een beroep doet op het verantwoordelijkheidsgevoel van de burger. (Elsevier, 10-05-2003, G. van der List)

→ Door negatieve ontwikkelingen uit de jaren zestig, bijvoorbeeld de buitensporige groei van het staatsapparaat, is er nu een "ieder voor zich en de staat voor ons allen"-moraal.

A2) Hulpeloosheid en controle

Zie bovenstaand citaat. Door de neergang van de samenleving van de jaren zestig, is het nu nodig om afscheid te nemen van de ideologie van de jaren zestig en de kleine, sterke staat die een beroep doet op het verantwoordelijkheidsgevoel van de burger in ere te herstellen.

A3) Vereerd verleden

Zie bovenstaand citaat. De jaren zestig hebben goede dingen gebracht, zoals de vrouwenemancipatie.

A4) Omstreden verleden

Zie bovenstaand citaat. Er zitten vele schaduwzijden aan de culturele

(r)evolutie van de jaren zestig.

B) Synechdoche

Zie bovenstaand citaat. Het jaartal 1968 is onderdeel van de jaren zestig en staat symbool voor het grotere geheel van ontwikkelingen uit die tijd.

C) Metafoor

Zie bovenstaand citaat. Met “de ideologie van '68” wordt verwezen naar de culturele ontwikkelingen uit de jaren zestig, zoals de individualisering en de groei van het staatsapparaat. “De ideologie van '68” is dus een metafoor.

D) Ambigüiteit

Zie bovenstaand citaat. Er zitten twee kanten aan het verhaal: de jaren zestig hebben positieve dingen gebracht, zoals de vrouwenemancipatie, maar ook negatieve, zoals de verregaande individualisering.

12. Pathos: belangen?

d66 heeft het veertig jaar geleden goed gezien. Nederland was gevangen in een politiek bestel waar de gevestigde partijen door historische toevalligheid een politiek kartel vormden dat niet representatief was. Het electoraat is intussen alleen maar verder gefragmenteerd door individualisering, secularisering, emancipatie, onderwijs en migratie. De oplossing volgens d66 toen en nu: meer democratie en meer politieke concurrentie. Inderdaad. Na de eerste klap van Fortuyn lijkt nu het politieke kartel van cda, pvda en vvd samen met d66 definitief te bezwijken. (De Groene Amsterdammer, 01-12-2006, B. Jacobs)

→ Hier worden belangen geschetst van verschillende politieke partijen. Deze worden in verband gebracht met de jaren zestig.

13. Pathos: rationele beslissingen?

Maar de voor ons poldermodel zo karakteristieke consensusaanpak heeft evidente nadelen. Een gebrek aan durf, daadkracht en doortastendheid. De gebrekkige inburgering van de etnische minderheden hangt sterk samen met de manier waarop ons staatsbestel, onze maatschappij en onze politieke cultuur zich sinds de jaren zestig hebben ontwikkeld. Met de betuttelende verzorgingsstaat die particulier initiatief ontmoedigt, met de gedoogcultuur die tot regelvertreding aanzet, met de voorliefde voor symboolpolitiek waarin goede bedoelingen voorop staan. Zolang in die consensus-aanpak geen wezenlijke verandering komt, wordt de integratie van allochtonen nooit een succes. (Elsevier, 19-02-2000, G. van der List)

→ De rationele redenering hier is “verander de consensus-aanpak, anders wordt de integratie van allochtonen nooit een succes”. De auteur tracht zijn

stelling overtuigend te maken door de oorzaken van de consensus-aanpak te zoeken in de jaren zestig.

14. Pathos: beoordeling gebeurtenis?

Zie bovenstaand citaat. De inburgering van allochtonen wordt negatief beoordeeld en gebrekkig genoemd. Dit komt door ontwikkelingen uit de jaren zestig.

15. Pathos: beoordeling gedrag?

WIJ WILLEN ALLES, en wel onmiddellijk', was een van de leuzen van de Franse studentenbeweging in de jaren zestig. Een mooier protest tegen de eeuwige dwang om in de politiek realistisch te zijn en alleen haalbare eisen te stellen, is nauwelijks denkbaar. Het getuigt van een frisse politieke ambitie, een ambitie die de afgelopen jaren in het Nederlandse politieke landschap opvallend afwezig is geweest. (De Groene Amsterdammer, 17-02-1999, P. Hilhorst)

→ De auteur beoordeelt het gedrag van de Franse studentenbeweging, namelijk de frisse politieke ambitie, als positief.

16. Pathos: drama en grootsheid?

Het lijken de jaren zestig wel. Ook toen holde de Nederlandse economie zichzelf voorbij en schreeuwde het bedrijfsleven om buitenlandse werknemers. Tienduizenden gastarbeiders kwamen naar Nederland om vooral ongeschoold fabriekswerk te verrichten. (Elsevier, 29-04-2000, P. Battes, B. van Osch)
→ bewoordingen als "zichzelf voorbij hollen", "schreeuwen om" en "tienduizenden" benadrukken het drama van de situatie.

17. Logos: aanwijzing oorzaken?

Zie de citaten onder "pathos: symbool: verhaal" en "pathos: rationale beslissingen". De (ontwikkelingen uit) de jaren zestig worden hier aangewezen als de oorzaak van de huidige 'softe' maatschappij.

18. Logos: aanwijzing hoofdrolspelers?

Het is een grote vooruitgang dat de kerk - zelf zeker ook niet onbekend met seksueel misbruik - niet meer zo'n invloed heeft op de activiteiten in de slaapkamer. Het zou jammer zijn als de PvdA, Opzij, de Edmund Burke Stichting en de moskee de kerkelijke rol zouden overnemen en de burgers gaan voorschrijven naar welke films zij mogen kijken en welke kledingstukken zij dienen te dragen. Door al die ophef over de lasten van de lust dreigt een van de - weinige - waardevolle lessen van de culturele omwenteling van de jaren zestig vergeten te worden: zonder seksuele repressie is het leven een stuk aangenamer. (Elsevier, 18-08-2007, G. van der List)

→ De auteur wijst de PvdA, Opzij, de Edmund Burke Stichting en de moskee aan als de huidige hoofdrolspelers in de (dreigende) seksuele repressie, net zoals de kerk die hoofdrol speelde in de jaren zestig.

19. Logos: verklaren gedrag?

(...) Het duo kreeg in de week van de publicatie van Stout een hartelijke ontvangst in de studio's, wat de schijn gaf dat feminisme anno 2007 een kassucces van mainstream-erotiek betekent. Stoutmoedig, vrijpostig en ongehoorzaam zijn staat bij Van Royen en Dekkers weliswaar ook voor economisch succesvol opereren, maar de vrouw als sterk en onafhankelijk wezen presenteren in de vorm van een stoute lingeriehoer is eerder een aberratie van de seksuele revolutie uit de jaren zestig dan een serieus statement over emancipatie. (De Groene Amsterdammer, 28-02-2007, M. Fogteloo)

→ Het gedrag van Van Royen en Dekkers wordt verklaard als aberratie van de seksuele revolutie uit de jaren zestig.

20. Logos: rationele beslissingen?

Zie het citaat bij "pathos: rationele beslissingen". De rationele redenering was "verander de consensus-aanpak, anders wordt de integratie van allochtonen nooit een succes".

21. Overige

Bijvoorbeeld het feit dat naar zowel Hans Righart als James Kennedy, de twee belangrijkste bronnen voor hoofdstuk 2 uit dit onderzoek, wordt verwezen in een artikel (Elsevier, 10-07-2004, G. van Schoonhoven)

Bijlage D: Aantal hits 1999

	Vrouwenemancipatie	Emancipatie	Vrouw	Vrouwen	Feminisme
Jaren zestig	ELV: 3 GA: 0	ELV: 4 GA: 1	ELV: 24 GA: 0	ELV: 20 GA: 1	ELV: 1 GA: 2
Jaren 60	ELV: 1 GA: 0	ELV: 1 GA: 0	ELV: 1 GA: 0	ELV: 1 GA: 0	ELV: 1 GA: 0
Zestiger jaren	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0
sixties	ELV: 3 GA: 0	ELV: 2 GA: 0	ELV: 22 GA: 1	ELV: 28 GA: 1	ELV: 1 GA: 0
1968	ELV: 1 GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 8 GA: 4	ELV: 4 GA: 2	ELV: 1 GA: 1
Dertig jaar geleden	ELV: 1 GA: 0	ELV: 1 GA: 0	ELV: 3 GA: 0	ELV: 2 GA: 0	ELV: 1 GA: 0
Veertig jaar geleden	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 1 GA: 1	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0

Aantal bruikbare hits 1999

	Vrouwenemancipatie	Emancipatie	Vrouw	Vrouwen	Feminisme
Jaren zestig	ELV: 3 GA: 0	ELV: 1 GA: 0	ELV: 3, want al hiervoor) GA: 0	ELV: 0, want al hiervoor GA: 1	ELV: 0, want al hiervoor GA: 1, want al hiervoor
Jaren 60	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0
Zestiger jaren	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0
sixties	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0
1968	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 1	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0, want al hiervoor	ELV: 0 GA: 1, want al hiervoor
Dertig jaar geleden	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0, want al hiervoor GA: 0
Veertig jaar geleden	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0	ELV: 0 GA: 0

Totaal Elsevier: 7

Totaal Groene Amsterdammer: 4

Totaal: 11

Bijlage E: onderzoeksresultaten codes vijf en zes

Codenummer	Aantal
5. Thema vrouwenemancipatie	Eerste feministische golf: 4 Tweede feministische golf: 28 Derde feministische golf: 4 Abortus: 4 Achtergestelde positie van de vrouw bij moslims: 22 Arbeid en zorg: 32 Arbeid en zorg: arbeidsparticipatie: 4 Arbeid en zorg: deeltijd werken: 12 Arbeid en zorg: economische zelfstandigheid: 9 Arbeid en zorg: glazen plafond: 2 Arbeid en zorg: herintreden: 8 Arbeid en zorg: kinderopvang: 8 Arbeid en zorg: ongelijke beloning: 6 Arbeid en zorg: soort arbeid: 3 Arbeid en zorg: verlof: 4 Beeldvorming: 23 Emancipatiebeleid: 5 Feministische theologie: 1 Gebrek aan emancipatie: 3 Geen: 17 Het moederschap: 4 Incest: 2 Macht: 26 Nature versus nurture: 7 Onderwijs: 14 Ongezien onderscheid: 3 Positie van de vrouw in de katholieke kerk: 7 Positie van de zwarte vrouw: 1 Postfeminisme: 6 Queer theory: 3 Rolpatronen/kostwinnersmodel: 28 Seksisme: 2 Seksualisering samenleving: 6 Seksualiteit: 29 Vrouwen als trendsetters van de taal: 1 Waardering vrouwelijke kwaliteiten: 5 Zorgverantwoordelijkheid mannen: 9
6. Thema's jaren zestig	Antiburgerlijkheid van de tegencultuur: 14 Dekolonisatie: 2 Democratische en bestuurlijke vernieuwing: 12 Emancipatie: 73 Engagement: 10 Gastarbeiders: 20

	Geen: 1 Gelijkheid: 10 Generatiekloof: 3 Houding elite: 1 Individualisering: 11 Jeugdcultuur: 3 Lossere zeden en openheid over seksualiteit: 30 Milieu: 3 Mode/de minirok: 8 Modernisering: 4 Moord op Robert Kennedy in 1968: 1 Nieuwbouw: 1 Onderwijsvernieuwing: 9 Ontwikkeling media en popmuziek: 11 Ontwikkeling Nederlandse cultuur: 14 Ontwikkelingshulp: 2 Ontzuiling: 4 Opbouw verzorgingsstaat: 8 Opkomst aerobics: 1 Opstand in Praag: 1 Representatie door eigen "soort": 2 Schuld en boete WOII: 4 Secularitatie: 13 Strijd om burgerrechten voor zwarten: 4 Versoepeling wetgeving: 3 Verzet tegen gezag: 27 Vietnam-oorlog/vredesbeweging: 7 Welvaartsstijging: 8 Zelfontplooiing: 5
--	--

Bijlage F: clusters en thema's publiek debat

Cluster een: arbeid en zorg

- arbeid en zorg algemeen
- arbeidsparticipatie
- deeltijd werken
- economische zelfstandigheid
- glazen plafond
- herintreden
- kinderopvang
- ongelijke beloning
- soort arbeid
- verlof
- gebrek aan emancipatie
- onderwijs
- rolpatronen/kostwinnersmodel
- zorgverantwoordelijkheid mannen

Cluster twee: het feminisme

- Eerste feministische golf
- Tweede feministische golf
- Derde feministische golf
- Postfeminisme
- Queer theory

Cluster drie: seksualiteit

- abortus
- incest
- seksisme
- seksualisering samenleving
- seksualiteit

Cluster vier: beelden “mannen” en “vrouwen”

- beeldvorming
- moederschap
- nature versus nurture
- ongezien onderscheid
- waardering vrouwelijke kwaliteiten

Cluster vijf: macht

- macht

Cluster zes: de achtergestelde positie van de vrouw bij moslims

- de achtergestelde positie van de vrouw bij moslims

Cluster zeven: emancipatiebeleid

- emancipatiebeleid

Overige

- feministische theologie
- positie van de vrouw in de katholieke kerk
- positie van de zwarte vrouw
- vrouwen als trendsetters van de taal

Bijlage E: opinie-artikel “vrouwenemancipatie is achterhaald”

Vrouwenemancipatie is achterhaald

Een greep uit de mediaberichten van pakweg de afgelopen week laat zien dat vrouwenemancipatie anno 2009 nog steeds een “hot issue” is. Het debat over emancipatie is opgelaaid. Zo wordt het praatprogramma *Vrouw&Paard*, een programma voor en door vrouwen, van de buis gehaald. De kijkcijfers vallen tegen: *Vrouw&Paard* bereikt de doelgroep niet. Vrouwen willen kennelijk niet naar “de vrouwelijke opinie” kijken.

Dat vrouwen zich niet aangesproken voelen vanwege het simpele feit dat zij vrouw zijn, bleek ook uit een andere gebeurtenis. De ING kampt met weggelopen topvrouwen. Deze vrouwen zullen zeker wat in hun mars hebben, anders kwamen ze niet tot de top. Maar zij voelden zich niet thuis bij de bank omdat zij vooral werden gezien als “vrouw” en niet als manager of leidinggevende.

Naar aanleiding van de berichtgeving over de ING stelde hoogleraar Economie en Beleid Esther-Mirjam Sent dat vrouwen pas als individu worden gezien als minstens 35 procent van een team uit vrouwen bestaat. Binnen een team met weinig vrouwen worden vrouwen die zich aanpassen aan de mannelijke bedrijfscultuur afgeschilderd als bitch. Vrouwen die dat niet doen worden juist gezien als incompetent.

Bovenstaande voorbeelden bevestigen dit beeld. Deze vrouwen worden niet als individu gezien, maar als vrouw. Het zijn topvrouwen, of vrouwelijke programmamakers, en ze hebben een vrouwelijke opinie. Tegelijkertijd laten deze voorbeelden zien dat vrouwen hier geen trek in hebben: zij willen beoordeeld worden om hun eigen werk, hun eigen opinies, hun eigen keuzes. Dit betekent overigens niet dat vrouwen hetzelfde als mannen willen zijn. Maar vrouwen willen afgerekend worden op hun individuele kwaliteiten, niet op hun “vrouw-zijn”.

Minister Plasterk van Onderwijs en Emancipatie wil een culturomslag in de Nederlandse maatschappij helpen realiseren en doet bewonderenswaardige pogingen om het debat over vrouwenemancipatie aan te zwengelen. Dit doet hij vooral door zich te richten op de positie van de vrouw op de arbeidsmarkt. Vrouwen moeten meer aan het werk, vindt het kabinet namelijk, anders is de vergrijzing straks niet te betalen. Maar het vrijwilligerswerk mag hier niet onder lijden. Het kabinet is blijkbaar bang dat het beleid een succes wordt en de mantelzorg inzakt omdat vrouwen massaal gaan werken. Zij kiest er dan ook voor om concrete maatregelen achterwege te laten.

Het emancipatiebeleid gaat dus vooral om “wat vrouwen wel en niet moeten” en niet om individuen wiens kwaliteiten onbenut blijven. Dit is niet meer van deze tijd. Het feit alleen al dat er gesproken wordt over vrouwenemancipatiebeleid, zet vrouwen in het verdomhoekje. Maar vrouwen willen niet als vrouw of moeder gezien worden. Zij willen simpelweg hun eigen leven leiden en inrichten op een zodanige manier dat dit niet te veel stress oplevert. Zij willen een uitdagende baan combineren met een leuke partner en de zorg voor de kinderen. In dit opzicht verschillen vrouwen niet van mannen.

Specifiek emancipatiebeleid voeren voor vrouwen is dan ook achterhaald. Niet dat emancipatiebeleid slecht is, integendeel. Maar als de overheid daadwerkelijk een culturomslag wil bereiken, zal ze het goede voorbeeld moeten geven en *algemeen* emancipatiebeleid moeten voeren, zodat iedereen de kans krijgt zich te ontplooiën en zijn of haar eigen keuzes te maken. Ongeacht geslacht, afkomst, seksuele geaardheid, geen kinderen of een heleboel. Het is de taak van het kabinet om hier goede voorwaarden voor te scheppen. Maak echt werk van de kinderopvang, flexibele werktijden, verlofregelingen en ruimere winkeltijden, opdat iedereen zijn leven kan indelen zoals hij of zij wil. Niet alleen vrouwen, maar ook mannen. Nu beperkt de rol van dit conservatieve kabinet zich tot benoemen.

Daarmee blijft emancipatie een vrouwending en loopt het kabinetsbeleid achter op de wensen van vrouwen zelf.

Jenny Falke
Stagiair Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Bijlage G: Literatuurlijst

Boeken en wetenschappelijke artikelen:

- Bardoel, J. (2005), "Media als moderne schandpaal: publieke verantwoording voor en door media", in: Bakker, W. & Yesilkagit, K., *Publieke verantwoording*, Amsterdam: Boom, hoofdstuk 6
- Brändström, A., Bynander, F., Hart, P. 't (2004), "Governing by looking back: historical analogies and crisis management", *Public Administration*, deel 82 nummer 1, p.191-210
- Bussemaker, J. (1992), "Feminism and the welfare state: on gender and individualism in the Netherlands", *History of European Ideas*, deel 15, nummer 4-6, p.655-661
- Communistische Partij van Nederland (1979), "Vrouwenstrijd in De Waarheid", *De Waarheid*, nummer 18
- Crable, R.E., Vibbert, S.L. (1985), "Managing issues and influencing public policy", *Public Relations Review*, deel 11, nummer 2, p. 3-16
- Gestrich, A. (2006), "The public sphere and the Habermas debate", *German history*, deel 24, nummer 3, p.413-430
- Graaf, A. de (2003), "Een nieuwe dag, een nieuwe krant", in: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2003), *Medialogica: over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*, Den Haag: Sdu Uitgevers, advies 26, bijlage 8
- Gilley, J. (2005), "Writings of the Third Wave: young feminists in conversation", *The Alert Collector*, deel 44, nummer 3, p.187-198
- Halbwachs, M. (1991), *Het collectief geheugen*, Leuven/Amersfoort: Acco, redactie: M. Elchardus
- Hart, P. 't (2001), *Verbroken verbindingen: over de politisering van het verleden en de dreiging van een inquisitiedemocratie*, Amsterdam: De Balie
- Hoogland, R.C. (2007), "Seksualiteit als strijdtoneel: de tomboy en queer studies", in: Buikeman, R., Van der Tuin, I. (2007), *Gender in media, kunst en cultuur*, Bussum: Uitgeverij Coutinho
- McWorther, J. (2008), "Speech!", *New Republic*, 10-09-2008
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (1985), *Beleidsplan Emancipatie*
- Montanye, J.A. (2005), "Rhetoric and economic policy", *the Independent Review*, deel IX, nummer 3, p.325-338
- Kennedy, J. C. (1995), *Nieuw Babylon in aanbouw: Nederland in de jaren zestig*, Amsterdam: Boom
- Keizer, A.-G.(2000), *"Ze liegen ook zo slecht": een discoursanalyse van de uitgangspuntennotities voor het Nederlandse cultuurbeleid*, Rotterdam: doctoraalscriptie

bestuurskunde

- Kleinnijenhuis, J. (2003), "Het publiek volgt media die de politiek volgen", in: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2003), *Medialogica: over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*, Den Haag: Sdu Uitgevers, advies 26, bijlage 4
- Klink, E. (2000), *Pleitbezorgers en policy windows: de institutionalisering van de integratie van emancipatie-aspecten in het nieuwe adviesstelsel*, Universiteit Leiden: doctoraalscriptie studie Bestuurskunde
- Krebs, R. R., Jackson, P.T. (2007), "Twisting tongues and twisting arms: the power of political rhetoric", *European Journal of International Relations*, deel 13(1), p.35-66
- Kunneman, H., Keulartz, J. (1985), *Rondom Habermas: analyses en kritieken*, Meppel: Boom, Deel I, hoofdstuk 1, paragraaf II
- Page, B.I. (1995), "Book reviews", *The public opinion quarterly*, Oxford University Press, deel 59, nummer 3, p.443-444
- Pollitt, C. (2008), *Time, policy, management: governing with the past*, Oxford University Press, hoofdstuk 1
- Ray, L. (2006), "Validity of measured party positions on European integration: assumptions, approaches, and a comparison of alternative measures", *Elsevier, Electoral Studies* 26 (2007), p.11-22
- Righart, H. (2004), *De wereldwijde jaren zestig: Groot-Brittannië, Nederland, de Verenigde Staten*, Utrecht: Instituut Geschiedenis van de Universiteit Utrecht
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2006), *Ontsnappen aan medialogica: Tbs in de maatschappelijke beeldvorming*, Amsterdam: Uitgeverij SWP, advies 39
- Stone, D. (2002), *Policy paradox: the art of political decision making*, herziene editie, New York / London: W. W. Norton & Company
- Thijssen, N. (2008), "De jaren zestig in de politieke strijd van vandaag", *De Helling*, jaar 2008, nummer 3. Gevonden op: <http://www.dehelling.net/artikel/460/> , laatst geraadpleegd op 23-06-2009
- Thomassen e.a. (1983), *De verstomde revolutie: politieke opvattingen en gedragingen van Nederlandse burgers na de jaren zestig*, Alphen aan den Rijn: Samsom Uitgeverij
- Webster, F. (2002), *Theories of the information society*, Routledge Taylor&Francis Group, tweede editie, hoofdstuk 7
- Wester, F. (red.) (2006), *Inhoudsanalyse: theorie en praktijk*, Kluwer

Meerjarennota's en beleidsbrieven:

- Ministerie van SZW (1998), *Emancipatiebeleid 1999*, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers
- Ministerie van SZW (1999), *Emancipatiebeleid 2000*, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers
- Ministerie van SZW (2000), *Van vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid: meerjarennota*

emancipatiebeleid, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers

- Ministerie van SZW (2000), *Emancipatiebeleid 2001*, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers
- Ministerie van SZW (2001), *Emancipatiebeleid 2002*, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers
- Ministerie van SZW (2002), *Emancipatie en familie zaken 2003*, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers
- Ministerie van Financiën (2003), *Beleidsartikel 12: Coördinatie emancipatiebeleid*, hoofdstuk XV: Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers
- Ministerie van Financiën (2004), *Beleidsartikel 35: Emancipatie*, hoofdstuk XV: Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers
- Ministerie van Financiën (2005), *Beleidsartikel 35: Emancipatie*, hoofdstuk XV: Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers
- Ministerie van SZW (2005), *Meerjarenbeleidsplan Emancipatie 2006-2010*, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers
- Ministerie van Financiën (2006), *Beleidsartikel 35: Emancipatie*, hoofdstuk XV: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers
- Ministerie van Financiën (2007), *Artikel 25: Emancipatie*, hoofdstuk VIII: Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers
- Ministerie van OCW (2008), *Meer kansen voor vrouwen: emancipatiebeleid 2008-2011*, 's-Gravenhage: Sdu Uitgevers

Kranten- en tijdschriftartikelen:

- Camps, H. (05-07-03), "De provocatie gaat mij goed af, ja", *Elsevier*, jaargang 59, nummer 27, p.26-28
- NRC Handelsblad (08-08-08), *Duyvendak neemt afstand van inbraak*, gevonden op: http://www.nrc.nl/binnenland/article1950953.ece/Duyvendak_neemt_afstand_van_inbraak , laatst geraadpleegd op: 24-03-2009
- NRC Handelsblad (02-02-09), *Onderzoek naar steun Irak-oorlog*, gevonden op: http://www.nrc.nl/binnenland/article2139277.ece/Onderzoek_naar_steun_Irak-oorlog , laatst geraadpleegd op: 23-03-2009
- NOVUM (18-02-09), "Kabinet haalt doelstellingen emancipatie niet", *Trouw*
- Keken, K. van (01-08-2009), "VN-mensenrechtencomité kritisch over gering aantal werkende vrouwen", *De Volkskrant*, p. 2: sectie binnenland
- Uffelen, X. van (25-06-2009), "Veel topvrouwen haken af bij ING", *De Volkskrant*, voorpagina
- ANP (25-06-2009), "Vlaamse vrouwen roepen op tot bh-loze dag", *Trouw*

Websites:

- http://www.regering.nl/Het_kabinet/Eerdere_kabinetten , laatst geraadpleegd op 09-06-2009
- <http://www.tweedekamer.nl/kamerleden/fracties/index.jsp> , laatst geraadpleegd op 07-07-2009

Voorpagina:

- <http://mickellangeveld.wordpress.com/2008/11/22/er-is-een-land-waar-mensen-willen-wonen/> , laatst geraadpleegd op 27-07-2009

Bronvermelding geciteerde/geparafraseerde artikelen uit Elsevier en De Groene Amsterdammer (op volgorde van datum)

Elsevier

- G. Van Schoonhoven, D. Giesberger, S. Rozendaal (10-07-1999), "De eigen werelden van man en vrouw" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- D. Van Heest (04-12-1999), "Een soort vergif" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- G. Van Schoonhoven (18-12-1999), "100 vrouwen: de eeuw van de vrouw" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- G. Van Der List (19-02-2000), "Emancipeer de allochtonen" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- P. Battes, B. van Osch (29-04-2000), "Nieuwe gastarbeiders" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- S. Rozendaal (03-06-2000), "Red de man!" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- G. van der List (24-06-2000), "Solidariteit bestaat nog" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- G. van der List (12-08-2000), "Ode aan de burgerdeugd" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- L. Wytzes (16-12-2000), "Babes: beperkt houdbaar" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- H. Camps (24-02-2001), "Bij mannen zie je vaker opeens het jongetje" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- L. Wytzes (03-03-2001), "Aangenaam alleen"(nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- P. Fortuyn (09-06-2001), "Hinderlijke imams" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)

onbekend)

- M. De Moor (01-09-2001), "Het keurslijf van het silhouet" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- S. Rozendaal (08-09-2001), "Rel over incest" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- C. Joosten (29-06-2002), "Verminkt in Nederland" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- S. Rozendaal (20-07-2002), "33 verschillen tussen haar en hem: vrouwen hebben eindeloze orgasmen maar kunnen niet kaartlezen, mannen zijn onaardig maar schaken beter", N.29, J.58, P. 66-70
- S. Wynia (20-07-2002), "Gezinsbeleid: spruitjes voorbij: opgroeien in een gezin gaat boven voordelen van individualisering" N.29, J.58, P. 6
- S. Wynia (31-08-2002), "Reservepersoneel" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- S. Wynia (07-09-2002), "Fatsoen!" N.36, J.58, P.22-27
- G. van Schoonhoven (26-10-2002), "Lang leve het gezin" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- G. van Schoonhoven (01-02-2003), "Integratie, wat is dat?" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- G. van der List (10-05-2003), "Veiligheid: afscheid van '68" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- M. Hilhorst (21-06-2003), "Een breiende Bardot" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- L. Wytzes (25-10-2003), "Losbandige vrouwen; emancipatie: de generatie van Mabel" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- S. Wynia (20-12-2003), "Nederland: spijt van de sixties" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- J. van der Sman (13-03-2004), "Beter macho dan mietje; opvoeding: onbegrepen jongens" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- G. van Schoonhoven (10-07-2004), "Decennium: terug naar de jaren vijftig? Ja graag!" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- H. Camps (31-07-2004), "Adjiedj Bakas: 'Vrede en welvaart maakten ons lui en week'" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- L. Polderman (14-08-2004), "Eeuwig succes voor Chanel" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- S. Wynia (20-11-2004), "Terreur: veertig jaar lafheid" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)

- G. Van Der List (18-12-2004), "Religie: prins der kerk, even nederig als onbuigzaam" (nummer, jaargang en paginanummers onbekend)
- H. Wensink (09-07-2005), "Seksualiteit: stout speelgoed", N.27, J.61, P.138-141
- M. Stellinga (27-08-2005), "Emancipatie: vrouwvriendelijk helpt niet", N.34, J.61, P.54, 55
- H. Broder (17-12-2005), "Dagboek: waarom ik me goed voel in Nederland, en wat me hier stoort", N.50, J.61, P.110-112
- G. van der List (17-12-2005), "Samenleving: modern moralisme", N.50, J.61, P.12-16
- R. Kuethe (01-04-2006), "Kort Amerikaans: geen negerzoen van juf", N.13, J.62, P.43
- S. Wynia (22-07-2006), "Lijsttrekkers: typisch veertig!", N.29, J.62, P.18-24
- M. Hilhorst (04-11-2006), "Hardlopen", N.44, J.62, P.91
- G. Koning (17-02-2007), "De uitvindes van mini", N.7, J.63, P.128-130
- J. van der Sman (12-05-2007), "Pornografie: het risico van ranzigheid", N.19, J.63, P.78, 79
- L. De Winter (04-08-2007), "Multiculturalisten", N.31, J.63, P.17
- G. Van Der List (18-08-2007), "Gaan we aan seks ten onder; seks: de lasten van de lust", N.33, J.63, P.64-68
- M. Stellinga (12-01-2008), "Emancipatie; helpen bij baby en baan," N.2, J.64, P.88, 89
- D.J. Eppink (07-06-2008), "Vrouwenhaters?", N.23, J.64, P.45

De Groene Amsterdammer:

- P. Hilhorst (17-02-1999), "Politieke fantoompijn", J.123, week 7
- X. Schutte (17-03-1999), "Ik ben het feminisme", J.123, week 11
- S. Cels (21-07-1999), "Nieuwlichters en oudgedienden", J.123, week 29
- R. Zwaap (15-12-1999), "De geheime leer", J.123, week 50
- G. Derksen (11-11-2005), "'Daarvoor ben ik teveel humanist'; interview: Ruud Lubbers", J.129, week 45
- G. Groot (10-03-2006), "Glas," J.130, week 10
- B. Jacobs (01-12-2006), "Watskeburt!?!; economie", J.130, week 48
- D. Verhofstadt (05-01-2007), "Listige courtesanes", J.131, week 1
- M. Fogteloo (28-02-2007), "Liever sterk dan stout; feminisme anno 2007", J.131, week 9
- J. Stroop (06-07-2007), "De spraakmakende vrouw; spraak en emancipatie", J.131, week 27
- J. Depoortere (26-10-2007), "'Je kunt niet neutraal zijn in een rijdende trein'; interview met Howard Zinn", J.131, week 43
- B. Jacobs (16-04-2008), "Vergeten les; economie", J.132, week 16
- M. Fogteloo (02-05-2008), "Het gevecht over de schaar; mannen sinds '68", J.132, week 18
- P. Gerbrandy (02-05-2008), "Literatuur '68; vrieskou en huwelijksmoraal", J.132, week 18
- O. de Jong (02-05-2008), "Het was een luxe revolutie; de erfenis van de democratisering",

J.132, week 18

- K. Kleijn (02-05-2008), "De optimist," J.132, week 18
- A. Verbij (02-05-2008), "'We moesten 't gif uit laten woekeren'; de Nazi jaren van Götz Aly", J.132, week 18
- X. Schutte (13-06-2008), "Seksisme", J.132, week 24
- L. Austin (27-06-2008), "De vrouwelijke ervaring", J.132, week 26
- M. Pruis (05-09-2008), "Vrouwen, vecht en viezigheid", J.132, week 36
- R. Hartmans (10-10-2008), "1815: slag bij Nieuwpoort; vensters op het vaderlands verleden", J.132, week 41
- L. Austin (08-11-2008), "Onvermoeibaar koolviswijf", J.132, week 45
- K. Haegens (05-12-2008), "Laat me gewoon links zijn: scheidslijnen in de politiek", J.132, week 49